george tomaziu

JURNALUL UNUI FIGURANT

Colecția ITHACA
Scriitori români din exil

EDITURA UNIVERS

EDITURA UNIVERS

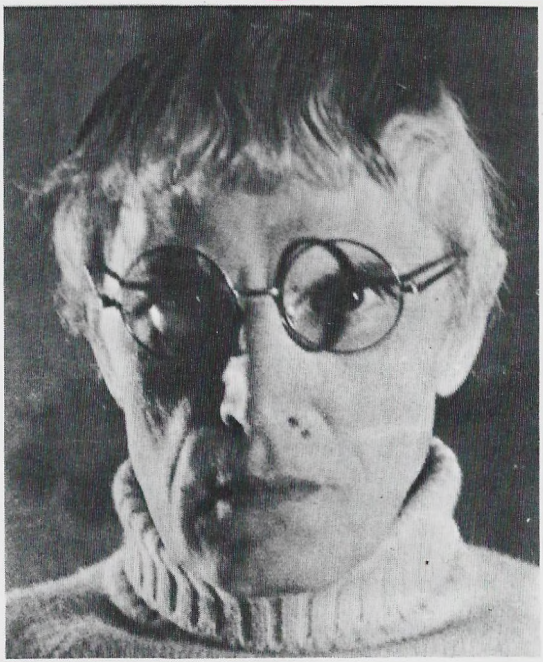

GEORGE TOMAZIU (1915-1990), pictor și grafician, autorul acestei cărți, a fost în timpul războiului spion în favoarea Aliaților, furnizînd date prețioase asupra desfășurării luptelor, ca și asupra situației civililor sub ocupația nazistă. Ceea ce însă nu l-a împiedicat să treacă apoi prin aproape toate închisorile Gulagului românesc.

Volumul de față cuprinde pagini cutremurătoare, în care vom cunoaște Răul și Binele din societatea românească postbelică, luptele fără speranță, victoriile neașteptate. Vom cunoaște Istoria adevărată, aceea care ne-a fost ascunsă și care ne privește pe toți.

ISBN 973-34-0288-5

LEI 3500

Coperta colecției: VASILE SOCOLIUC

Redactor: SANDA ANGHELESCU

COPERTA I: **Autoportret** (1979) de GEORGE TOMAZIU

© Fraga Tomaziu
Figurant d'époque

© Pentru versiunea românească
Jurnalul unui figurant
1939-1964
Editura Univers, Piața Presei Libere, 1
79739, București

GEORGE TOMAZIU

Jurnalul unui figurant

1939-1964

Traducere de
Mariana și Gabriel MARDARE

Prefață și postfață de Gabriel MARDARE

Editura UNIVERS • București, 1995

Carte subvenţionată
din fondul de cercetare
destinat
literaturii stiinţifice şi tehnice

ISBN 973-34-0288-5

Repere biografice

GEORGE TOMAZIU s-a născut la Dorohoi la 4 aprilie 1915. Aici şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa, ochiul său de pictor rămînînd totdeauna pătruns de dulceaţa molcomă a peisajului moldovenesc.

Mama lui, Lucreţia, născută Enescu, era vara primară a lui George Enescu care deseori petrecea zile întregi în această casă din nordul Bucovinei, de unde se trăgea familia sa. George Tomaziu îi era fin şi fiu spiritual, moştenind, după lungi discuţii cu unchiul lui, pasiunea acestuia pentru muzică. Începuse chiar să studieze violoncelul, dar vocaţia lui de pictor a avut prioritate (primul autoportret l-a făcut la patru ani). De altfel, era frate de lapte cu fiica nelegitimă a lui Enescu, Didica, devenită mai tîrziu costumieră la Opera din Bucureşti, şi pe care George Enescu venea în secret s-o vadă.

De-a lungul vieţii, aceste relaţii privilegiate cu unchiul lui s-au strîns din ce în ce mai mult. Mereu, pictorul era prezent la seratele muzicale din Calea Victoriei, serate al căror farmec este evocat într-una din pînzele lui cumpărate de muzeul George Enescu. Atunci cînd turneele lui George Enescu în străinătate îi despărţeau, îşi scriau. Scrisorile lui Enescu către nepotul şi finul lui, ca şi numeroasele fotografii de familie au fost confiscate în 1949 de către Securitate, la cea de-a doua arestare a lui G.Tomaziu.

Între 1934–1936 face călătorii de studii la Viena, München, Dresda unde, în spatele tejghelelor unor negustori descoperă „arta

decadentă", marii pictori expresionişti germani. Frecventează cu regularitate Festivalul de la Salzburg, făcînd cronici muzicale.

În 1937 îşi ia licenţa în Belle-Arte, maestrul său fiind Francisc Şirato, căruia îi va fi foarte apropiat.

George Enescu îl ia cu sine la Paris şi-l recomandă lui André Lhote, cu care lucrează în anul 1938–1939.

Prima expoziţie personală avea loc în 1935, în sala Mozart din Bucureşti, urmată de multe altele.

Opozant din primele ceasuri ale nazismului, pe care-l resimţea ca pe un rău absolut şi a cărui faţă o văzuse din timpul călătoriilor în Germania, între 1934–1936, G.Tomaziu este unul dintre rarii români care şi-a transpus convingerile în fapte. Începînd cu 1941 face parte dintr-un grup francez de Rezistenţă, din care mai făceau parte lingvistul Pierre Guiraud, profesor la Institutul Francez la vremea aceea, Marcel Fontaine, tot de la acest Institut, preotul Laurent care conducea Institutul de bizantinologie, Georges Daurat care făcuse parte din Misiunea Berthelot, Pierre Boullen, consulul Franţei la Timişoara. Acest prim nucleu al Rezistenţei s-a alăturat Serviciilor engleze de informaţii, al căror responsabil era preotul Alexander Eck, profesor de bizantinologie.

Activitatea de rezistenţă îl face să plece la Odessa, unde este decorator la Operă pentru punerea în scenă a operelor „Boema" şi „Frumoasa din pădurea adormită" şi unde începe decorurile pentru „Tannhäuser". În tot acest răstimp trimite informaţii asupra mişcării trupelor germane şi a maltratării populaţiei de către nazişti. Este unul dintre cei dintîi care dă detalii asupra masacrării, în 1942, a evreilor din Brailov, Ucraina. Oroarea acestei „curăţiri" a fost publicată în revista franceză *Temps moderne* în 1987, ca fragment al autobiografiei sale „Figurant d'époque" (titlul francez al volumului de faţă). Tot el informează din Ucraina despre preparativele armatei germane pentru ofensiva din Caucaz, ca şi cea asupra Stalingradului şi despre trecerea trenului lui Hitler spre Viniţa.

În iunie 1944, George Tomaziu, la domiciliul căruia de altfel funcţiona radio-emiţătorul, a fost arestat şi tot grupul de Rezistenţă a fost trimis la închisoarea de la Odobeşti, unde li s-au luat interogatorii dure. Transferaţi la Malmaison pentru a fi judecaţi şi poate executaţi, au scăpat cu toţii de acest sfîrşit datorită autorităţilor române

care amînă să-i predea germanilor, deoarece ministrul Afacerilor Externe al României, Mihai Antonescu, încerca să negocieze cu aliaţii la Cairo. O dată cu declararea păcii, George Tomaziu şi-a reînceput activitatea de pictor şi în anul 1947 a avut două expoziţii, la fundaţia Dalles şi la Căminul Artei. Prietenii lui francezi şi englezi îl sfătuiesc să părăsească România, căci începuse războiul rece.

Refuză, fără să-şi închipuie vreodată că ar putea fi condamnat pentru activitatea lui în favoarea aliaţilor, dintre care făcea parte şi Uniunea Sovietică. Cu toate acestea, el a fost arestat în 1949, judecat într-unul din procesele intentate legaţiilor străine şi condamnat la 22 noiembrie 1950, pentru înaltă trădare, la 15 ani de muncă silnică pentru că „din 1941 s-a înrolat într-o organizaţie de spionaj reprezentată de diverşi agenţi ai legaţiilor Franţei şi Angliei".

A trecut prin aproape toate închisorile Gulagului românesc, înfometat, suferind de frig, umilit, torturat. A fost „graţiat" în 1963 în vremea destinderii. În toţi cei 13 ani şi jumătate cît a durat detenţia, George Tomaziu a fost izolat de lume şi de familia care a avut de suferit cumplite persecuţii: tatăl lui a murit îndată după internarea sa într-un lagăr de muncă, mama şi fraţii lui daţi afară din propria casă şi aruncaţi în locuinţe igrasioase şi lipsite de confort.

În 1963, cînd a fost eliberat, părinţii îi muriseră fără ca el să fi aflat. A putut trăi doar mulţumită portretelor comandate de diplomaţii occidentali. Intrarea în Uniunea Artiştilor i-a fost refuzată vreme de doi ani, întrucît pictorul Jules Perahim, socotit astăzi „victimă a stalinismului" refugiat în Occident, s-a opus acestei admiteri. În sfîrşit, în 1965 a reuşit să facă o expoziţie, cu sprijinul lui Pompiliu Macovei care şi-a mărturisit mereu prietenia, chiar şi atunci cînd a fost trimis de România la UNESCO.

În 1969 părăseşte România datorită repetatelor intervenţii ale guvernului britanic, din timpul vizitei lui I.G.Maurer la Londra. De fapt, englezii n-au uitat niciodată serviciile aduse de el aliaţilor în timpul războiului şi pînă la urmă ei au fost cei care l-au ajutat să supravieţuiască şi să evite alte necazuri. De altfel, de la eliberare şi pînă la plecarea în Occident, serviciile române de securitate l-au supravegheat îndeaproape şi un oarecare domn Munteanu îl vizita regulat.

Vreme de-un an locuieşte la Londra, apoi se stabileşte la

Paris, unde începe să-şi desăvîrşească pictura, la început foarte sumară, încercînd să pună stăpînire pe spaţiu prin folosirea albului şi a luminii. În ultimele pînze din 1990 a creat un spaţiu plastic între ceea ce el numea culori de opacitate (roşu, violet, brun), cele transparente (albastru, verde, galben) şi pîlpîirea luminii: albul şi negrul.

Expoziţii după 1970, anul sosirii sale în Occident.

1972 Galerie les Anamorphoses, Paris.
1973 Ansdell Gallery, Londra
1975 Galerie Sin'Paora, Paris
1981 Grand Orient de France, Paris, expoziţie Mozart
1982 Galerie Boissière, Köln
1988 Galerie Jean Camion, Paris
1990 Ken Club, Paris

George Tomaziu a fost şi ilustrator de cărţi, începînd cu *Craii de Curtea-Veche* de Mateiu Caragiale, 1945, pe care a publicat-o întemeindu-şi propria editură *Coresi*. A colaborat apoi la numeroase reviste şi ziare, a ilustrat Mallarmé, Buzatti, Sadoveanu, Caraion, Ion Barbu şi, mult după aceea, Eminescu. Printre cartoane se află unele ce ilustrează Don Quijotte şi o serie consacrată lui Edgar Allan Poe.

Era foarte legat de ţara pe care ar fi dorit să o revadă şi foarte neliniştit de confuzia morală ce se instalase acolo.

În Franţa îşi găsise familia de sensibilitate şi de idealuri printre francmasonii Marelui Orient, care au fost alături de el pînă în ultima clipă.

Francisc Şirato Pictura lui Tomaziu „este mai curînd o artă a sugestiei decît una a reprezentării exacte, este o alunecare a unui plan de lumină spre un plan de penumbră. Este viaţa care palpită în noi înşine, mai curînd decît viaţa exterioară".

Pierre Pouve în Arts Review, Londra „Tomaziu este un pictor român pe care l-ar îndrăgi Wordsworth; lucrările sale sînt într-adevăr emoţii reunite în împăcare. Ceea ce-l deosebeşte de ceilalţi este procesul straniu de aducere aminte; nu este vorba de amintirea unor forme

gata făcute, ci de descompunerea unor asemenea amintiri de privelişti vizibile şi recompunerea lor, cernută în noi compuşi vizuali, egali cu imboldul vizibil iniţial, dar nu modele ale acestuia. La Tomaziu priveliştile nu înrobesc niciodată privirea. De aici nevoia privitorului de a deveni complice tăcut al artistului şi de a-şi completa în propria-i imaginaţie aluziile presărate pe pînză cu atîta fantezie: semnele decantate trebuie să fie dotate cu sens final. Şi dacă indicaţiile discriptive persistă, ele trebuie privite ca lămuritori semantici şi nu ca intruşi stilistici. În coagulările cromatice ale lui Tomaziu, complexe şi controlate chiar şi în extremele lor în alb şi negru, ochiul gînditor este invitat să detecteze o ordine calmă, nevăzută, poate, dar aptă de a fi văzută".

Jean Mouton, scriitor. „Pictura poate fi o izbucnire, o înflorire sau o depunere de sedimente. În ultimul caz, ea se poate disocia, aducînd la lumină particulele gravitaţionale, pe măsură ce acestea se colectează. Poetul Lucreţiu descrie o subtilă metamorfoză: din spaţiu cad mereu atomi, asemenea unor fulgi de nea, cad necontenit în linii paralele ce ar duce la neant dacă, într-o întîlnire stranie şi neaşteptată, atomii nu ar converge în cele din urmă, pentru a alcătui universul. Prin şi cu picturile lui George Tomaziu, asistăm la alcătuirea misteriosă în care forme geometrice se combină diafan cu fulgii, asemenea unor peneş".

Fragment din carnetul de note al pictorului ***George Tomaziu***:

„Spaţiul este opera obiectelor conţinute. Munţi, plante, nori, sticle, personaje sau cine ştie ce aglutinare vizibilă. Fiece părticică de materie îşi desemnează sfera existenţei şi aria de acţiune. Pictorul are de urmărit, cînd cu tandreţe, cînd cu disperare, razele de expansiune ale fiecărui obiect-culoare. Obiectele îşi aruncă sămînţa ascunsă a nuanţelor aparente. Într-o clipă, izbucnirea de informaţii colorate ce identifică spaţiul desprinde un roi luminos al frumuseţii albe. Arta de a picta nu va şti să se desăvîrşească decît oferind *à rebours* minunea unei aventuri *de dinlăuntru.*"

Citeşte şi ia aminte

Cu doar patru ani înainte ca Autorul acestei cărţi să înceapă a-şi ispăşi prin scris „vina" de a păstra în minte şi în trup obsesiile adunate în temniţele „regimului popular" românesc (redactarea acestor pagini avea să dureze la fel de mult ca detenţia), în Franţa apărea o lucrare oarecum hazlie, semnată de un publicist (Jean-Michel Barrault) şi de o persoană bănuită de editor ca specialist în domeniu (pseudonim Jacques Henri) intitulată VADE-MECUM du parfait agent secret (Arthaud, 1972, 144 pagini). Cei doi puneau – chiar dacă totul părea o glumă – o problemă serioasă: imaginea agentului secret, clivajul dintre fantasmele cititorului (dar şi ale unor „lucrători" din serviciile specializate) şi modul efectiv de existenţă al acelei fiinţe duble, triple, cvadruple (mă opresc aici) – în funcţie de circumstanţe, şanse, caracter. Nu toată lumea ajunge la performanţele unei Mata Hari, ale unui Sorge, deşi mulţi aspiră să le egaleze reputaţia fără a avea acelaşi sfîrşit.

Dacă ar fi parcurs acel opuscul, George Tomaziu, cu discreta lui ironie (veţi face cunoştinţă cu ea pe parcursul cărţii) şi-ar fi intitulat scrierea (redactată în franceză) *Confessions d'un agent secret imparfait.* Distanţarea ironică nu lipseşte nici din titlul înscris pe prima pagină a dactilogramei care a servit ca bază pentru prezenta versiune

românească: *Figurant d 'époque.* Această ipostază – proteică funcțional – conține, în doze variabile și greu de determinat, trei posturi: cea a unui gen de ACTOR, cea de SPECTATOR (mai familiarizat decît restul muritorilor cu unele trucuri și trucaje) și nu în ultimul rînd cea de MARTOR, dacă nu obiectiv, în orice caz mai dezinteresat decît PROTAGONIȘTII sau PRODUCĂTORII unui film, ai unei epoci.

Autorul se autodefinește astfel ca AntiErou, atît în munca de informații (aleasă de bunăvoie, în condiții de excepție, pe lîngă meseria de pictor) cît și în rolul de deținut politic (la început impus, apoi ales și asumat cu toate riscurile). Nu se vede prin urmare nici ca *Super-Agent-Secret* (SAS et co.) rivalizînd cu James Bond și ai lui băieți, nici ca *Super-Deținut-Politic* monopolizînd datele fundamentale ale *Gulagologiei* și aspirînd la fondarea unui partid al celor asemenea lui. A fost un modest agent al serviciilor secrete britanice (aripa gaullistă în mometul recrutării) și un deținut politic modest care nu și-a „capitalizat" cei 13 ani și jumătate de temniță.

Nefiind un Superman s-ar putea să vă dezamăgească, apetitul dumneavoastră (mereu nesatisfăcut) pentru aventuri extraordinare nu-și poate găsi aici hrana. Luînd (poate uneori prea în serios) exemplul lui Jean-Jacques Rousseau (ascuns discret între rînduri) are curajul (sau poate impudoarea) de a-și mărturisi slăbiciunile omenești: atît de numeroase încît coloanele *publicațiilor de vigilență* postrevoluționară s-ar înnegri cu epitete infamatorii dacă autorul ar îndrăzni să aspire la un loc în Parlament sau ar ataca acele foi cu iz de mahala și ar pune sub semnul întrebării *patriotismul bine plătit* din banii contribuabililor la modă în „epoca de aur".

Așa stînd lucrurile, voi începe cu un sfat prețios, reprodus din acel VADEMECUM mai sus-citat: NU DESCHIDEȚI CARTEA ÎN PUBLIC. Continui citînd: „Dacă ați fost văzut(ă) cu ea în mînă? Și dacă ați fost deja reperat(ă)? Luați cartea pe ascuns. Închideți-vă în cameră. Ați încuiat bine ușa? Nu-i nimeni dincolo de ea? Mai uitați-vă o dată. Nu e nimeni ascuns

în dulap? Perdelele sînt trase? Deschideți radioul. Mai tare, ca să bruiați microfoanele" (Barrault et Henri, *op.cit.*, *p.*7). Măsuri utile nu numai cînd aspiri să devii *agent secret desăvîrșit*, ci și cînd răsfoiești (fără justificare profesională, bineînțeles) confesiunile unui agent imperfect: nu se știe dacă ghinionul lui nu te va urmări. Nu cumpărați deci cartea din orașul unde locuiți (pentru București e suficient să căutați o librărie din alt cartier), cînd o comandați prin poștă folosiți un pseudonim (riscul e același oricum: cu punctualitatea serviciilor noastre nu veți primi titlul comandat) sau numele unui vecin (spuneți-i că e vorba de o carte de bucate sau oricum inventați ceva care să nu-l incite pe primitor la desfacerea pachetului), nu comentați cele citite la birou și nici cu prietenii la telefon: ACEASTĂ CARTE VĂ POATE COMPROMITE.

Motivele sînt ușor de dedus, dar numai după ce veți fi citit-o, de aceea îmi fac datoria (nu vă spun de care) de a vă avertiza: Autorul ar fi obținut calificativul „necorespunzător" la toate *visele dumneavoastră de spion* (acela de a dispărea, în mare taină, în inima țării dușmane și de a îndeplini acolo cele mai îndrăznețe misiuni; acela de a reveni purtînd nimbul aurei de mister care subjugă femeile; acela de a dejuca plin de iscusință toate capcanele; de a seduce fără a fi la rîndul tău o victimă; de a învîrti milioanele din fondurile secrete pentru a cumpăra conștiințe, a cumpăra trupuri, a corupe suflete).

Or, cu excepția unei misiuni îndeplinite în zona ocupată de germani (la Kiev) AntiEroul nostru a „operat" în exclusivitate pe teritoriul administrat de români, culegînd date despre vremelnicii noștri „aliați" (cele mai multe despre germani, doar două misiuni de mică importanță îi priveau pe sovietici între 1945 și 1947, acestea din urmă aveau să-i aducă în ultimă instanță condamnarea „prin asimilare"). Subjugarea femeilor nu l-a preocupat (veți descoperi pas cu pas de ce, răsfoind cartea), iar în legătură cu dejucarea capcanelor n-a putut face mare lucru (*entuziasmul* excesiv și *imprudența* unui colaborator, *oportunismul* șefului apoi aveau să facă ridicolă încăpățînarea de a rezista la interogatorii și tortură). S-a lăsat nu o dată sedus, arestarea finală fiind rezultatul unui asemenea

episod. Şi nu numai că nu a învîrtit milioanele din fondurile secrete (a dispus de ale lui proprii în perioada marii inflaţii!), ci – culmea ororii (şi erorii) profesionale! – *a lucrat pe gratis*, în numele nu ştiu căror idealuri umanitare, democratice şi de libertate a conştiinţei – evident fără nici o acoperire în „situaţia concret-istorico-revoluţionară", în cadrul „imperativelor şi comandamentelor epocii" – ducînd astfel la scăderea preţului informaţiilor în condiţiile economiei de piaţă centralizate pe frontul de Est şi de Vest.

Ascundeţi cartea, Domnilor, s-ar putea să fiţi suspectaţi de înclinaţii perverse împreună cu cei care nu înjură în limbaj neaoş unele reforme din armata americană. Pentru Dumneavoastră, Doamnelor, sfatul poate să pară inutil, ştiu că nu veţi alerga după o carte unde nu e vorba de *pîndă şi seducţie*. Mi-e teamă totuşi că sufletele dumneavoastră sensibile (mizericordioase, ar fi spus prietenul Rică Venturiano) s-ar putea lăsa impresionate (induse în eroare) de către expansiunile de dragoste filială (orientarea predominant maternă a sentimentelor vă poate copleşi, atenţie!), de poveştile de iubire emoţionante (chiar dacă – sau mai ales poate întrucît nu sînt trăite de personajul principal), unde eroticul devine secundar iar „scenele" nu-şi au locul. Păstraţi-vă prudenţa, Doamnelor şi Domnilor.

Şi mai ales nu uitaţi să vă proptiţi bine pe nas ochelarii (de cal) sau lentilele (de contact) avînd *culorile politice alese*, trebuie să fiţi VIGILENŢI, cuvîntul Autorului – rezidind o lume a memoriei departe de lumea noastră dezlănţuită în „profunde transformări" şi „ aprige bătălii" – v-ar putea zdruncina convingeri ferme, mai vechi sau mai noi, liberale, dirijiste, sociale, democrate, populiste. Nu uitaţi Normele de Tehnică a Securităţii (Muncii), erau ilustrate de un frumos distih: *Instruit, dotat, atent/Eşti ferit de accident.*

Cartea contrazice multe dintre clişeele făcute şi desfăcute în ultimii trei ani, va confirma parţial unele reprezentări, dar va pune altele sub semnul întrebării, şi acestea din urmă vi se păreau de nezdruncinat ca şi prietenia dintre ţările ce formau *lagărul* socialist. Este o *carte de pictor* care se

refugiază în cuvînt atunci cînd este terorizat de suprafaţa albă a pînzei şi se avîntă spre penel cînd nopţile îi sînt bîntuite de albul paginii. Trebuie să vă puneţi în funcţiune, mai mult decît în mod obişnuit, OCHII MINŢII. Fără lumina ajutătoare a unui *far* şi fără corecţie de dioptrii sau de unghi pe baza unor norme preconcepute (feriţi-vă de oculiştii minţii!), învăţaţi să priviţi CU OCHII DUMNEAVOASTRĂ, aşa imperfecţi cum sînt.

Dacă aveţi curajul de a înfrunta acest risc, dacă vă asumaţi rolul de cititor al confesiunilor unui *spion diletant*, ale unui pictor *nerealizat* în ţară în timpul „anilor lumină", ale unui *martor* necitat pînă acum (din cîte ştiu) de posturi de radio din străinătate în cursul aceleiaşi epoci, ale unui meloman capabil să-şi umple singurătatea cu fragmente de arii şi concerte în decorul cel mai sordid, dacă acceptaţi răspunderile acestea în ciuda celor scrise mai sus, vă invit la o nouă întîlnire (conspirativă) după parcurgerea cărţii, nu înainte de a vă adresa un ultim avertisment, cules şi prelucrat pe baza unui titlu în vogă prin anii '80, cînd se ştia că „Moscova nu crede în lacrimi", cînd exista undeva o „Gară pentru doi" şi cînd se ştiau mai multe despre scriitorul Rasputin decît despre omonimul său împuşcat înaintea ţarului. Deci

stimate cititor,
stimată cititoare,
stimaţi cititori,

Trăieşte/ Citeşte şi ia aminte!

NOTĂ:

Dactilografiind această precuvîntare m-am cenzurat, temîndu-mă ca nu cumva la culegere tipograful să ajungă, la ultima pagină a avertismentului, la cifra 007. S-ar fi crezut că este indicativul sub care sînt înregistrat de agenturile străine. Semnez deocamdată cu iniţiale (mici, pentru a induce în eroare) *g.m.*

1

De dimineaţă pînă seara, norii şi soarele Parisului se reflectă într-o cupolă nebăgată în seamă de trecătorii de pe stradă, dar care ţîşneşte la înălţimea celui de-al cincilea etaj unde stau. Prezenţa lor îmi aduce aminte că această civilizaţie şlefuită ca o operă de artă nu-mi mai este inaccesibilă. Este cupola bisericii Ordinului Carmelit în care călugării au fost decapitaţi pentru ca să domnească libertatea, egalitatea şi altele de asemenea. Adesea mă gîndesc la asta, pentru că eu însumi am fost decapitat, şi încă de mai multe ori. Pentru motive mult mai banale însă, trebuie s-o recunosc. Mai întîi în timpul războiului, apoi după război şi încă o dată după ce am ajuns în această splendidă (şi atît de fragilă!) lume „liberă" în care se zice că spiritul ar sălăşlui în miezul vieţii. De fapt mă întreb dacă nu sînt asemenea unei căni de lut care, desfăcută în bucăţi, ar continua să trăiască avînd în faţă pămîntul, dar închipuindu-şi că vede cerul.

Şi fragmentele mele însîngerate, amintindu-şi fiecare de ceea ce fusese, s-ar răsuci încercînd să se alipească pentru a descifra un sens în licăririle amintirilor lor dureros de vii...

Pentru mine, ca pentru orice european cel puţin, anul 1939 a fost anul începerii războiului. Şi poate, întrucît de multă vreme eram sigur că evenimentul va fi inevitabil, l-am resimţit mai profund decît cei care nu se gîndeau deloc la el. Şi

ca să fiu sigur că nu voi muri înainte de a fi petrecut în Occident cîţiva ani, cîteva luni, cîteva clipe măcar, să ajung neîndoielnic să mă plimb de-a lungul cheiurilor Senei în Parisul visurilor mele, mă smulsesem cu brutalitate de acasă. Acasă însemna Moldova, Marea Neagră, Carpaţii, întreaga ţară a românilor care termina de traversat o scurtă şi sclipitoare pauză în istoria sa întunecată de lungi perioade de domnie a absurdului. Întocmai ca acel mesager de la sfîrşitul celui de-al XVIII-lea secol, ce contempla apusul unei vremi doar văzînd cum trece, străpuns de suliţă, ridicat deasupra bonetelor frigiene, capul livid al doamnei de Lamballe, ţăranul sau burghezul din ţinutul meu latin din Est ar fi putut însemna cu o cruce mare însîngerată, Crăciunul anului 1933. Un comunicat anunţa asasinarea primului-ministru, pe peronul unei gări de munte.

Pe cînd se îndrepta spre castelul Peleş, fragil şi miop, Ion Duca a fost înconjurat de trei haidamaci şi ciuruit de gloanţe trase de aproape. Jetul de sînge abia de-a lăsat o urmă pe zăpada proaspătă şi moale, însemnînd chiar mai puţin în mintea regelui Carol, înştiinţat de îndată că omul de care se temea din cauza onestităţii şi popularităţii sale, zăcea mort în apropiera unui tren negru.

Îmi petreceam vacanţa de Crăciun la părinţii mei din Dorohoi, tîrguşor din apropierea graniţei ruseşti. Aflînd de asasinarea acelui bărbat cinstit şi popular de către Garda de Fier, tata repeta fără noimă:

— Lumea se duce de rîpă, lumea se duce de rîpă...

Aveam mai puţin de nouăsprezece ani şi nu voiam decît să înfulec cu şi mai mare poftă pentru a mai gusta din vraja acestei lumi care „se ducea de rîpă".

În vara următoare mă aflam pe „Jupiter" un vas al societăţii „Donaudampfschif fahrts Gasellschaft". Mergeam spre Viena, apoi la Salzburg, pentru Festivalul căruia Toscanini, Bruno Walter şi Max Reinhardt îi dădeau cu fiecare an tot mai multă strălucire.

În mintea mea, vaporaşul alb cu roata sa mare lovind cu

paletele suprafaţa molcomă şi cenuşie a „frumoasei Dunăre albastre" mi se părea a fi unul din cele care merg de-a lungul fluviului traversînd pădurea de mucava din filmul cu Tarzan. În mica mea cabină, devoram „Călătorie la capătul nopţii" căreia i se refuzase premiul Goncourt*.

Cu o zi sau două înaintea sosirii la Viena (călătoria durase aproape la fel de mult ca o traversare a Atlanticului), cursese sînge şi în acel oraş: fusese asasinat, la ordinul cancelarului german, cancelarul Austriei. Europa devenea cîmpul de luptă al clanului unui soi de Al Capone politic. În acel timp, la Răsărit, totul era doar dreptate, libertate a popoarelor, bucurie de a trăi, înflorire a artelor! Romain Roland, Barbusse, Breton, chiar Gide, ca şi Meyerhold, Prokofiev, Gorki, anunţau speranţa omenirii. Într-o lume marcată de violenţă şi copleşită de minciuna evidentă a unei propagande pline de contradicţii flagrante şi fără omenie, generaţia mea nu putea concepe că generozitatea dispare de peste tot: ea trebuia să supravieţuiască obligatoriu acolo unde era cîntată. Noi nu ştiam: informaţia din partea rusească era minuţios controlată şi dirijată în timp ce atacurile împotriva „prinţului popoarelor" nu puteau convinge pe nici un om de bună-credinţă.

La Viena am putut urmări, în dezordinea generală, funeraliile micului Dollfuss pentru ca apoi să mă cufund în valurile muzicii revărsate la Salzburg. Atunci am început să-l îndrăgesc pe Mozart, singura fiinţă care mi-a rămas mereu apropiată. Muzica sa mi-a devenit izvor nesecat de fericire încă din clipa în care a venit spre mine purtată de licărul sfeşnicelor luminînd pupitrele instrumentiştilor din curtea palatului Résidence. Pentru a obţine locuri la toate concertele şi spectacolele, m-am înarmat cu o legitimaţie de presă şi trimiteam ziarului meu din Bucureşti scrisori însoţite de desene timide şi fugare despre Clemens Klauss, Raoul Aslan, Bruno Walter, Rosette Anday, Toscanini, Lotte Lehmann, fără a respecta o anumită ordine. Aplauzele cerşite de un Richard Strauss, jenat

---

* *Voyage au but de la nuit* de Louis Ferdinand Céline (1894-1961) apărut în 1932.

ca şi cînd ar fi cerut iertare pentru poznele Führerului său, după o minunată reprezentaţie a „Cavalerului rozelor" alături de Krauss şi Viorica Ursuleac, contrastau cu ovaţiile care-l salutară pe Arthur Rodzinski dirijînd prima simfonie a lui Şostakovici cu zglobiul solo de timpan.

În afara siluetelor de muzicieni şi actori ai „Salzburgerfestspiele 1934" îmi revine obsedant în amintire, asemenea unui vis, dalba apariţie pusă în evidenţă de culorile aprinse ale frescelor pictorului Feystauer. Înaltă, în rochia sa lungă şi incandescentă asemenea unei reclame de parfum, celebritatea „anilor nebuni", Huguette exDuflos, pe care o văzusem la cinematrograf, atrăgea prin ea însăşi atenţia alături de toate celelalte costume şi toalete de seară. Mulţimea care o înconjura se ştergea în amintire lăsînd doar această fascinantă statuie coborîtă din Erechteion. Mai rămîne şi amintirea unei după-amieze la cafeneaua Tomaselli unde mă aşezasem să savurez o îngheţată. Foarte aproape de mine trona o surîzătoare doamnă brunetă cu gîtul lung tăiat de strălucirea unui şirag de diamante. Cîteva pete de roşeaţă o făceau şi mai copilăroasă cu dinţii săi sclipitori. În faţa ei se afla un bărbat foarte blond, cu nasul scurt, cu privirea blîndă ca cea a unui motan, cu ochii subliniaţi de două pungi ca două trăsături de pensulă de un albastru a cărui strălucire nu era ştearsă de culoarea nehotărîtă între violet şi cenuşiu, la rîndu-i surîzător şi plin de atenţie. La aceeaşi masă se afla un al treilea personaj îmbrăcat de sus pînă jos în gri, ţeapăn şi fără vîrstă. Se ţinea deoparte, dar nu o pierdea din vedere pe doamnă şi pe cotoiul ei: D-na Simpson şi prinţul de Walles, viitorul Eduard al VIII-lea şi duce de Windsor.

În sfîrşit, la Paris, în cămăruţa mea din hotelul Londra de pe strada Bonaparte la numărul 7, îmi apăreau în minte fără voia mea aceşti ultimi cîţiva ani, care se îndepărtau de acea primăvară a anului 1939. Ca-ntr-o străfulgerare revedeam scena de la Marsilia unde a fost omorît Louis Barthou alături de regele Alexandru al Iugoslaviei de către un terorist din banda lui Ante Pavelici, acest condotier croat de teapa lui

Hitler. Mă pierdeam din nou pe străzile Vienei, în momentul întoarcerii mele de la Salzburg. Îmi aminteam cerşetorii înfometaţi de pe bulevardele din zona Ringului, cu mîinile întinse, ca acel profesor şomer care, înconjurat de soţia sa şi de cei trei copii îngenuncheaţi, cereau pomană. Criza economică reamintea, la un interval de cincisprezece ani, perioada de după război. Voiam să alung aceste imagini. Alergam pînă la Kunsthistorische Museum şi mă opream în faţa acelui autoportret al lui Rembrandt cu haina roşie strînsă pe corp pentru a mă lăsa din nou fascinat, împreunînd sprîncenele, de verdele-albăstriu care îmi îngăduise să încep a ghici misterul picturii.

Uneori cineva bătea uşor în uşa mea şi ştiam că nu putea fi decît Liza. Nu era nici John, tînărul englez care-mi vorbise de Luvru şi care ţinea neapărat să mă prezinte lui Maurice Sachs, acel suspect personaj parizian care muri sfîşiat de cîini în sîrma ghimpată a unui lagăr de concentrare, nici bătrînelul de la recepţie, soţul proprietăresei hotelului care mă făcea să roşesc de ruşine anunţîndu-mă: „Domnul Denis, Gilard de Levallois-Perret vă cheamă la telefon"; Denis, acest golan spilcuit pe care-l culesesem dintr-un club „special" de pe strada Notre-Dame-de-Lorette. Hotelierul bătea foarte tare în uşă în timp ce John o făcea într-un mod inegal şi grăbit. Doar Lise atingea uşa mîngîind-o şi aştepta cuminte să-i deschid. Era mereu crispată şi doar surîsul ei mai înveselea penumbra culoarului. De fiecare dată cînd venea la mine nu puteam să nu-mi compar gestul care voia să fie protector cu cel al lui Rodolphe cînd o primea pe Mimi... Împinsă de tinereţe şi singurătate, Lise cobora la mine din mansarda unde trăia închisă cu lucrul său la dantela pe care trebuia să o predea hotelierei pe hrană şi locuinţă. Venea din acea Austrie pe care o cunoşteam destul de bine şi de unde reuşise să fugă cu puţin timp înaintea Anschluss-ului. Cu pleoapele arzînd, mica evreică nu voia decît să-i ţin de urît un pic şi adormea fericită chiar înainte de a termina de făcut dragoste.

De fiecare dată cînd îmi amintesc de aceste ultime zile de la Paris, le văd ca şi cînd ar fi fost rînduite de un destin impla-

cabil; atunci îmi spuneam că trebuie să mă întorc cît se mai poate şi voiam să-mi iau cu mine, în afara celor cîteva zeci de cărţi dibuite de pe la buchinişti şi anticari – sau chiar noutăţi precum *Zidul* de Sartre – o amintire din ceea ce m-a impresionat mai mult în muzeul Luvru, unde treceam în fiecare dimineaţă: „Indiferentul". Graţia sa, asemenea unei „stări de graţie", adăuga picturii senzuale şi atît de subtil surprinzătoare a lui Watteau această uşoară melancolie, pe care nici măcar Renoir nu a ştiut să o regăsească sub lipsa de griji a epocii bistrourilor. Copia pe care o schiţasem în acel început de martie plin de viaţă în care greutatea pardesiului îmi dădea dureri de umeri, se afla în capacul trusei de pictură. A fost ultima dintre „cuceririle" mele pariziene. Nu fără peripeţii: într-o zi, întorcîndu-mă de la „La Rémy", restaurantul din faţa Şcolii de Arte unde bucătarul şef lucra printre clienţi, m-am trezit nas în nas cu un domn foarte serios care mă aştepta. La figura mea surprinsă, îşi declină identitatea: inspector de poliţie. Îi deschisesem, din ce în ce mai intrigat, uşa camerei cînd, fără nici un fel de introducere îmi spuse:

— Ştiţi, tabloul pe care l-aţi copiat săptămîna trecută, a fost furat.

Studiindu-mi surpriza, îmi ceru să vadă copia şi îşi dădu repede seama că nu era originalul. Mă supuse atunci unui interogatoriu în toată regula, sperînd să găsească indiciul care l-ar fi putut pune pe o pistă. De altfel, am fost uimit de absenţa totală a vizitatorilor în încăperea unde se afla, în răstimpul celor trei zile pe care le-am petrecut făcînd copia. Nu şi-au dat seama de furt decît după mai mult de o săptămînă. În tot acest timp cadrul rămăsese gol şi paznicii credeau că tabloul este în atelierul de restaurare.

Abia la sfîrşitul anului am aflat dintr-unul din ultimele ziare franţuzeşti care au mai ajuns în România că „Indiferentul" fusese restituit de cel care-l furase. Acesta pretindea că încercase să-i aplice un lac pentru a-i scoate la lumină nuanţele pierdute.

Zăpăcit de acest furt, foarte rar în epocă, deranjat încă o dată sau de două ori de către inspector şi neliniştit de uneltirile

guvernului german, prezentate în ziare, eram cu atît mai grăbit să mă întorc pe meleagurile mele.

În timp ce-mi aranjam valizele şi le închideam, treceam în revistă expoziţiile, spectacolele (dintre care mai ales două mi-au rămas de neşters în minte: *Mizantropul* cu Clariond care te făcea să plîngi din cauza suferinţelor bărbatului cu panglică verde, şi *Pescăruşul* cu trupa Pitoeff, în care Ludmilla încarna însuşi spiritul teatrului cu vocea sa fără inflexiuni, concertele la care asistasem precum şi prilejurile de a regăsi timpul lui Proust, căruia îi datoram cele mai mari plăceri oferite vreodată de lectură. Bulevardul Champs-Elysées purta urma de neşters a imaginii sale, dar eu o găseam şi în băieţii cocheţi precum şi în tinerele cu ochi misterioşi care umpleau cu veselia lor foaierul matineelor de la Comedia Franceză sau chiar în mine însumi. Invitat de George Enescu, naşul meu şi văr primar cu mama, în loja soţiei lui, Maruka, prinţesă Cantacuzino, la concertul său din sala Gaveau, mă simţeam precum Marcel în apropierea unei contese Greffulhe. Se căsătoriseră de curînd, dar prietenia lor dura de mai mult de treizeci de ani, din vremurile cînd Proust surprinsese deja apariţia violonistului în salonul prinţesei Bibescu şi minunata sa interpretare a sonatei lui César Franck. Unchiul George, de altfel nu prea pasionat de literatură, nu-l ierta că-i transpusese cîteva trăsături în romanul său, deloc făcut pentru a fi pe placul modelelor sale. Mă revedeam pentru o clipă obiectul curiozităţii prietenelor prinţesei („Priviţi-i alura de mare Moldovean...,") şi apoi una dintre ele, atrăgînd celorlalte atenţia asupra profilului unei tinere din loja din faţa noastră, care însoţea o distinsă doamnă în vîrstă, o adevărată tînără în floare, într-adevăr plină de farmec...

Prinţesa era destul de prost dispusă datorită noutăţilor din România. Codreanu, şeful Gărzii de Fier, precum şi cei mai apropiaţi camarazi ai săi fuseseră ucişi de către jandarmii regelui Carol. Iar Cantacuzinii, veri şi nepoţi ai Marukăi, erau vîrîţi alături de alţi fii de familie bună, ca „legionari" în această tulbure organizaţie politică.

Printre zecile de expoziţii pe care le-am vizitat, m-a entuziasmat mai ales una: cea a centenarului lui Cézanne, care reunea mai multe capodopere, mai ales *Vesta Roşie*, portretul doamnei Cézanne şi un *Castel-Negru* în care stăpînirea desăvîrşită a artei se apropie de strigătul halucinant al unui Van Gogh. Şi marile interioare violete ale lui Braque, şi seria de naturi moarte cu lumînări-fulger ale lui Picasso, şi suprarealiştii întărind domnia lui Breton... Şi întîlnirea cu André Lothe care, sensibil la recomandarea lui Enescu, m-a primit foarte bine mai întîi acasă, unde am rămas încremenit în faţa unui cap de copil din ceară aflat pe biroul lui, într-o cutie transparentă cu sculpturile sale africane şi a colecţiei de fluturi şi păsări împăiate – ca să nu mai vorbim de propriile lui uleiuri şi acuarele ce îmi păreau a fi îngheţate şi fără de expresie. Dar cîtă pricepere în arta de a picta şi cîtă vocaţie în a-i învăţa pe alţii. A fost încîntat de admiraţia mea pentru Roger de la Fresnaye („Trebuia să fi venit de departe pentru a vedea ceea ce văd atît de puţini francezi, anume că Fresnaye este unul dintre cei mai mari pictori ai noştri"). Şi nu înceta cu sfaturile sale de preţ în timp ce lucram în atelierul lui şcoală, de pe strada Odesa: să pui ca Rembrandt („un domn care ştia foarte bine să se descurce") un detaliu curios în umbră pentru a stîrni din nou interesul, să alternezi liniile curbe cu cele drepte (liniile curbe nu merg bine împreună, la fel ca cilindrii şi sferele), tonurile calde şi tonurile reci, să ai grijă ca întregul să fie armonios cu ajutorul cîtorva culori complementare, să ţii cont de diferenţa dintre culoare şi desen, să nu acorzi prea mare atenţie „golurilor" decît dacă nu sînt prea mari şi să le pui în acord cu un punct luminos şi în culori vii, să pictezi cu aceeaşi culoare un spaţiu de cinci ori mai mare în jurul unei mîini de exemplu, prea mică în comparaţie cu suprafaţa tabloului. Odată, corectîndu-mi studiul îmi aşează două pupile pătrate pe petele albastre care marcau ochii. Ce-ar spune cutare sau cutare văzînd că-i şterpeleşti această şmecherie? Pentru fiecare elev scotea micul său album cu reproduceri din maeştri atrăgînd atenţia asupra unui detaliu, înainte de a-i defini „cazul", asemenea unui medic care pune diagnosticul unei boli. Şi, cu o

mişcare rapidă de pensulă, umplea golul unui fond cu aceeaşi culoare folosită pentru un sîn în timp ce mormăia: „există o latură mecanică în pictură..."

Odată aşezat în trenul care trebuia să mă ducă departe de Paris, îmi trecu prin cap tot ceea ce m-a impresionat în anul de dinaintea războiului. Îmi amintesc tristeţea care era resimţită acolo la sfîrşitul războiului civil din Spania. Arzînd de pasiune, François Mauriac exprima ultima tresărire a omenirii rănite, ceea ce mai rămînea din dorinţa de libertate.

Pentru a mă întoarce în România, alesesem un itinerar ce trecea prin Berlin, curios să compar, fie doar o clipă (pe care o presimţeam că va fi cea din urmă pentru mine), străzile sale, cu cele ale Parisului. Pe lîngă mine defilau gările nemţeşti începînd cu Aix-la-Chapelle, apoi Köln, deasupra căruia se înălţau ca două turnuri cele două turle ale impozantului Dom. Îmi reveneau în minte în paralel imagini ale primei mele călătorii în Germania, în 1936, mai ales la Dresda şi München precum şi o a doua vizită, după un an, la Dresda.

În Dresda resimţeam povara nazismului doar în controlul minuţios, pînă la manie, al identităţii, chiar la modestul han unde am tras. Eram necontenit surprins de frumuseţea oraşului, chiar şi în amintire. De o parte şi de alta a limpedei Elbe, înveselită din cînd în cînd de fumul alburiu al unui vaporaş alb, Terasa „Brühlsche" se răsfăţa între clădirile cu acoperişuri din aramă verzuie, înconjurate de grădini cu trandafiri înfloriţi, de toate culorile. Ici, colo, statuile aurite se desprindeau strălucitoare pe fondul de un albastru mai intens sau mai blînd în funcţie de distanţă. Peste cîţiva ani, această Dresdă avea să nu mai fie.

Münchenul era în întregime o demonstraţie preţioasă a nazismului mîndru de a fi fost etapa cea dintîi a ascensiunii lui Hitler. Mormîntul lui Horst Wessel, mort în timpul primelor revolte naţional-socialiste, era un mausoleu impunător ca pentru un erou al Antichităţii. Străji în haine de piele şi cu pistoale făceau de pază în schimburi, bărbaţi sculpturali, superblonzi şi frumoşi, de o frumuseţe fără vreo altă expresie decît cea a

durității afișelor, sculpturii și picturii caracteristice celui de-al Treilea Reich. Hiperrealismul epocii s-ar fi putut numi hipernazism, după cum arta oficială rusească tinde mereu către un hipersovietism. În Münchenul acelor vremuri, traversarea străzilor era adesea întreruptă de defilările interminabile care păreau nesfîrșite în ansamblu, un șir de insecte rele și uriașe. În muzee începuse deja epurarea. În curînd ea îl va amenința chiar pe Van Gogh, considerat un artist „degenerat". Privind exponatele jalnice ale artiștilor angajați în Revoluția Național-Socialistă din „Cabinetul de gravură" nu știu cum am putut provoca milă și încredere directorului galeriei, încît acesta să mă invite în biroul său ticsit de clasoare și să-mi arate doar mie cea mai minunată colecție de Klee, Kirschner, Nolde, Grosz și Pascin și de asemenea Gris, Delaunay, Picasso, presupuși că pervertesc elanul spre frumusețe specific poporului ales de Führer, pentru a fi călăuzit spre gloria cea fără de prihană. Îmi petreceam din fericire serile la Residenztheater unde se cîntau opere de Mozart (printre ele un „Don Giovanni" dirijat de Richard Strauss care, istovit, ațipea în timpul recitativelor), sau la Prinzregent unde încercam să nu mă las copleșit de vraja lui Wagner, deja rechiziționat de regim și ridicat în slăvi de Knappertshusch, Elmendorff, Karl Böhm. Doar muzica mai supraviețuia în Germania, dar curînd urma să primească la rîndu-i lovitura de grație, cel puțin cea contemporană.

În această țară totul părea organizat, chiar și sărăcia; începuse raționalizarea alimentelor pentru înlesnirea victoriei. Pregătirile de război nu erau pentru nimeni un secret, în afară de străinătate. Erau mîndri să renunțe la unt pentru tunuri și o spuneau. Totuși, un pîrlit de zdrahon de vreo douăzeci de ani, îmbrăcat decent, mă opri pe stradă și mi se plînse într-un puternic accent bavarez: „N-am mai mîncat de alaltăieri". I-am dat cîteva mărci și în timp ce mă îndepărtam: „Nu vreți să mă luați cu dumneavoastră? Aș face orice!" Fiind brunet, considera probabil că morala nazistă îl privește în măsură mai mică.

Lăsasem departe Parisul cu agitația și luminile sale, iar la căderea nopții mă apropiam de Berlin. Am putut zări

exercițiile militare înainte de oprirea trenului, de o parte și de cealaltă a căii ferate. Soldații purtau, ca într-un balet hidos, măști de gaze.

Berlinul era slab luminat. Rarii trecători intrau repede în umbra abia risipită de lumina felinarelor, urîte și rurale în comparație cu cele ale Parisului. Apropiindu-mă de poarta Brandenburg, de Reichstag, mă văd trecînd pe Neue Wilhelmstrasse, Göringstrasse, Friedrichstrasse cu clădiri înalte, înghețate. Bărbații și femeile întîlnite în cale pe stradă erau triști și descumpăniți. Din cînd în cînd, pe cer se desena linia unui reflector.

Amintirea pe care o păstrez din acea zi berlineză este și mai întunecată, rîul Spree și mai negru, totul era asemenea unui spațiu ce ar fi fost destinat doar orbilor. A doua zi am luat în grabă trenul care m-a adus la Cernăuți, unde mă așteptau părinții, înainte de a mă stabili la București.

Cernăuți, un oraș mult mai mare decît Dorohoi, la vreo șaizeci de kilometri spre nord-vest de acesta, era locuit de români (dintre ei mulți de origine evreiască), dar și de ruteni și de polonezi. Cînd se instalaseră acolo, ai mei credeau că-și vor putea reface viața, puternic zguduită de criza economică și politică a anilor '30. Nu le era dat, vai, să-și găsească liniștea, ceea ce nu-l împiedica pe tata să păstreze un optimism disperat, aș spune. Mi-am petrecut astfel cîteva săptămîni între cărțile și desenele mele, plimbîndu-mă cu fratele meu Mișu pe străzile drepte ale Cernăuțiului, răsunînd de clinchetul tramvaielor asemănătoare unor coviltire; în după-amiezele liniștite ajungeam la malurile Prutului ce-și împingea undele pînă la poalele înverzite ale dealurilor ce înconjurau orașul.

Ajuns la București, mi-am amenajat în grabă un atelier în podul casei unui prieten, ce se pierdea în calmul bătrînilor castani, al salcîmilor și al magnoliilor de pe o stradă trezită doar pentru a asculta strigătul oltenilor zvelți care vindeau pește, cărbune, fructe, petrol sau pui. Voiam să mă arunc asupra culorilor, să încep să experimentez tot ceea ce învățasem. De cum m-am așezat pe lucru, a izbucnit războiul.

Oricît ar fi de gravă o boală, un diagnostic absolut convingător aduce pacientului un fel de eliberare de temerile sale. Chiar temîndu-se de ce poate fi mai rău, el poate atunci să-şi mobilizeze toate puterile pentru a lupta împotriva ameninţării. Un efect asemănător l-a avut declanşarea războiului. Ştiam la ce să ne aşteptăm, după invadarea Poloniei şi intrarea în război a Marii Britanii şi a Franţei, nu ne mai era îngăduită nici o îndoială. Mă hotărîsem să rămîn nepăsător în faţa evenimentelor şi să-mi continui munca. Era singurul mod de a lupta împotriva a ceea ce uram cel mai mult, înregimentarea, chiar instinctul gregar; mă aruncam cu patimă în bucuria de a mă regăsi pe mine însumi. În fiecare zi mă străduiam să nu mă gîndesc la nimic altceva decît la pînza pe care o începusem sau pe care mă pregăteam să o încep. Dar abia îmi ordonam etapele unui tablou, îmi compartimentam pînza înaintea unei compoziţii, îmi adunam culorile potrivite pentru principalele centre (mai tîrziu aveam să le numesc „lăcaşuri") ţinînd cont de importanţa culorilor fundamentale în lumină, cele complementare alunecînd în umbră, – că încercările se clătinau sub şocul brutal al comunicatelor de război sau sub avalanşa evenimentelor locale. Nimicirea falnicilor cavaleri polonezi de trufaşele tancuri germane cedau locul celor petrecute sub ochii noştri: abia îl executaseră legionarii pe Armand Călinescu, Preşedintele Consiliului, vinovat de a fi

îndrăznit să-şi declare ataşamentul faţă de Aliaţi; călăii săi zăceau deja pe caldarîm, aproape de locul atentatului, la rîndul lor ucişi de poliţia regelui aflat la ananghie. Revăd încă tălpile nou-nouţe de la încălţămintea acelor tineri fanatici întinşi şi grupaţi, ca pentru a fi număraţi dintr-o privire, sub'o inscripţie dezonorantă de pe strada transformată în morgă: fuseseră încălţaţi pentru ultimul drum conform tradiţiei, cu pantofi noi. (Mai tîrziu, sub regimul instaurat de sovietici, erau risipite tot prin oraşe cadavrele opozanţilor, fără ca cineva să-şi facă griji prea mari de obiceiurile învechite care nu schimbau nimic din mîrşăvia actului).

Pactul Ribbentrop-Molotov semănase deja confuzia. Nu mai înţelegeam nimic. Ca şi cu cîţiva ani înainte, în timpul proceselor de la Moscova fusesem totuşi profund zguduit de cartea lui Gide: *Mon retour de l'URSS* şi tot atunci am citit *Vers l'autre flamme* a lui Panait Istrati.

Îi făcusem un portret acestuia din urmă, venit să moară în ţara unde se născuse. Era ros de tuberculoză şi foarte sărac; tovarăşii de mai ieri spuneau că ar fi fost cumpărat de Siguranţă! Eram doar studenţi la Academia de Arte Frumoase din Bucureşti, dar ne-a primit, pe mine şi pe doi colegi. Un surîs larg şi plăcut îi lumina obrazul scofîlcit, brăzdat de riduri adînci. Ne-a făcut loc în camera foarte mică pe care o împărţea cu soţia sa. Ne-a vorbit despre ceea ce credea că ne-ar face mai multă plăcere:

— Am pozat adesea, dar nimeni nu mi-a reuşit portretul ca dumneavoastră. Iată, Nina Arbore, este o minunată prietenă, dar nu are pic de talent, nu-i aşa?

(Nina era o reputată artistă originară din Basarabia).

— Portretul pe care mi l-a făcut seamănă cu mine mai puţin decît o vulpe. Este adevărat că în ceea ce mă priveşte sînt mai degrabă ursul...

O fulgerare maliţioasă îi juca în privirea catifelată, o nesfîrşită blîndeţe care contrasta cu faţa lui suptă.

Ascultîndu-l cum vorbeşte apoi despre marea dezamăgire a vieţii sale a trebuit să admit că şi comunismul era

departe de a face să domnească fericirea acolo unde luase frîiele puterii. Mai putea totuşi să evolueze şi de aceea multe speranţe se învîrteau în jurul lui Troţki, marele exilat care, oriunde se afla, lupta neobosit pentru revoluţie. Or, în acel an, 1940, în Mexic, un ucigaş trimis de Stalin i-a crăpat capul.

Aveam prieteni printre cei cîţiva comunişti români: meticulosul pictor suprarealist Perahim, cunoscut pentru desenele sale proletare care-i mărturiseau angajarea – dar cotidienele şi săptămînalele în care publica erau atunci fără ocol interzise de regimul fascist aflat la putere – muzicianul Socor, care stîrnise scandal afişîndu-se în haine roşii pentru a dirija un concert, ziaristul Şelmaru care se ascundea în redacţia unei reviste deschise dreptei, Mihnea, student conştiincios care făcea şi el versuri, un Lucien de Rubempré care n-ar fi dat greş.

Cum germanii au obligat România să cedeze ungurilor o parte a Transilvaniei, ruşii au şterpelit în acelaşi timp Basarabia. Se dăduse voie să pleci în provinciile „cedate". Cei care nu se simţeau în largul lor, profitaseră de aceasta chiar dacă urmau să se întoarcă la ei acasă doar atunci cînd condiţiile le-ar fi fost favorabile. Printre ei, Perahim plecă în U.R.S.S.

În acest timp am făcut portretul lui Socor pe care-l respectam pentru tăria lui de caracter. Sobrietatea înlocuise haina sa roşie. Asta nu-l împiedică să mă uluiască ţinîndu-mi, cu cea mai serioasă figură, un adevărat discurs despre lupii finlandezi care ameninţau mieluşelul sovietic!

Totuşi nu renunţasem să sper încă din partea ruşilor o reparare a daunelor morale săvîrşite de fascişti. Cu toate acestea, simţind cum mă cufundam în mrejele coşmarului devenit realitatea noastră de zi cu zi, încercam să mă lupt cu el ajutat de propriile mele vise, aruncîndu-mă cu înverşunare în pictura cea mai atemporală posibilă, în romanele lui Mauriac (achiziţionat la Paris în ediţie originală pentru Dinu, prietenul care mă găzduise, mare admirator al autorului cărţii *Thérèse Desqueyroux*) pe care ţineam să le ilustrez – după copia cea mai exactă şi regulată a viselor mele adevărate. Unul dintre

acestea le domina ciudat pe toate celelalte înnegrind caietele mele de atunci: spațiul acestui vis este o mare incintă din marmură deasupra căreia se înalța cupola întunecată a unei clădiri, a unei catedrale, poate. *Mă văd extraordinar de slăbit, tîrît de mama mea în partea de sus a uneî scări, susținîndu-mă ca să pot sta în picioare; în șiruri lungi, calici, schilozi, bolnavi gata să se prăbușească, urcau clătinîndu-se treptele scărilor pentru a-mi atinge mîna, pentru că în ciuda stării mele, mult mai proastă decît a lor, puteam să-i vindec printr-o simplă atingere cu mîna.*

Și astăzi mai simt golul afectiv al ființei mele salvate printr-un miracol pentru că nu aveam nici un merit în asta. Și apoi această scenă reală trăită tot atunci ca și cînd ar face corp comun cu visul; traversînd vechea stradă principală a Bucureștiului ajungeam într-un scuar, unde o grămadă de trecători îmi atraseră atenția. Se îndepărtară cu toții la sosirea mea, iar eu înaintam firesc spre mijlocul cercului, închis imediat, de gură-cască. Se afla acolo un cîine mare cenușiu care mă privea. L-am mîngîiat. Nu se auzea nimic, cerul era albastru, toată lumea ne privea în tăcere. Jenat să fiu obiectul unei asemenea atenții, mă pornii spre spectatorii care se îndepărtau lăsîndu-mă să trec. Se înnodau fraze cu voce scăzută și, înainte de a-mi relua drumul, auzii pe cineva spunînd:

— Credeam că ați venit să-l omorîți. Serviciile sanitare au fost anunțate că un cîine turbat căuta adăpost chiar în Calea Victoriei.

Am aruncat o privire pe deasupra capetelor oamenilor spre cîine, și am avut impresia că mă umărea cu ochii lui aprinși. Balele îi curgeau șiroaie.

Era în vara lui 1940 și Garda de Fier, transformată în coloana a cincea, conducea jocul într-un climat de catastrofă, ușurînd instalarea germanilor care pregăteau atacul la Est. Pretutindeni se vedeau cămășile verzi și revolverele. Toată lumea tremura. Abia am scăpat într-o zi declarînd unui grup (cu cămăși verzi și revolvere, bineînțeles) care-mi propunea să le cumpăr un ziar:

— Îmi sînteţi foarte simpatici şi aş dori mult să vă cumpăr foaia, dar, vedeţi, există o problemă: sînt evreu.

Au fost cu atît mai consternaţi cu cît israeliţii pe care-i abordau se conformau cel mai repede, şi mă lăsară să plec.

Evreii se temeau de ce-i mai rău: se ştia că erau urmăriţi de regimul nazist şi cei care nu reuşeau să fugă acolo unde aveau şanse să supravieţuiască (în Cipru, de exemplu, unde englezii îi internau) se lăsau deposedaţi de toate bunurile lor, progresiv pe cît posibil, pentru a dura. Li se doza „tratamentul". Mai întîi munca forţată, cum ar fi deszăpezitul, iarna, de pe străzile oraşului lăsat în grija unor echipe intenţionat împestriţate: studenţi şi bătrîni, vagabonzi şi burghezi, puşi la patru ace, şchiopi şi dansatori profesionişti se aflau acolo pîndind toanele supraveghetorului lor, plictisit de rolul său. Nu se lăsaseră aşteptate nici măsuri antisemite mai grave. Creştea, sufoca, o neliniştе care nu mai putea fi ascunsă fără ca regizorii ei să fie descumpăniţi de absurditatea situaţiei.

Părinţii mei, refugiaţi din Cernăuţiul ocupat de ruşi „fără preaviz", lăsaseră acolo tot ce aveau. Se instalară cu mine la Bucureşti. Nici vorbă să mai adaug pînze la ceea ce pictasem pînă acum. Închiriasem o sală pentru expoziţie, dar m-am hotărît să nu-mi opresc decît o treime. Pînă în ianuarie (1941) data expoziţiei, aveam exact timpul să mă ocup de cadrele pe care le-am desenat eu însumi, adăugînd în profil o linie din culoarea dominantă a tabloului. Îmi lăcuiam picturile cu ceară, ceea ce îmi cerea multă îndemînare şi precauţie, esenţa de terebentină riscînd să dilueze nu numai ceara ci şi culorile prea proaspete. Totuşi, aplicat bine, acest lac dădea picturii mele în culori vii consistenţa dorită.

Ţineam mult ca această expoziţie să aibă loc, scopul ei fiind atît de neclar încît putea fi considerată ca o dovadă a dreptului de a protesta împotriva unei politici acaparante şi agresive care loveşte orice iniţiativă. Nu mă izolam de lume, dar nu voiam să o las să-mi invadeze nota personală a picturii mele. Mă înverşunam să o păstrez intactă pentru a o oferi oricui ar avea nevoie de un spaţiu specific, de un ultim

refugiu. Puteam reuşi doar respectîndu-mi calitatea artei, iar calitatea nu-şi trage seva din evenimente.

Vrînd-nevrînd, în fiecare seară eram la pîndă împreună cu ai mei, învăţînd deja să fim circumspecţi în toate relaţiile noastre începînd cu vecinii, făceam cerc în jurul radioului pentru a pîndi chemarea adresată acestei Europe întoarse pe dos de rostogolirea zgomotoasă a „ideologiilor" celor care refuzau să-şi piardă echilibrul. *„Francezii se adresează Francezilor!"* Vălul cernit aruncat deasupra Franţei se destrăma, ea nu mai era prizonieră în mîinile adepţilor lui Hitler, deşi aceştia defilau pe sub Arcul de Triumf.

Apoi, strecurîndu-se, melodia „La Cucaracha": *„Radio Paris minte, Radio Paris minte, Radio Paris este post german"*, şi îndemnul la prudenţă: *„Atenţie, reduceţi volumul dacă este necesar!"* Informaţiile şi reportajele BBC-ului risipeau neobosit ceaţa minciunilor răspîndite pretutindeni. Cuvintele lui Churchill, declaraţiile lui De Gaulle, accentele Marseillezei din aceste emisiuni erau tot atîtea borne care te ajutau să regăseşti drumul bun.

În vremea asta, germanii se infiltrau rapid în România. Sprijinul Gărzii de Fier nu le mai era de folos. Complicitatea lor devenise chiar stînjenitoare. Excesele, jafurile, asasinatele, nu se mai opreau. Dacă uneori îi scăpaseră pe germani de adversari de temut precum istoricul Nicolae Iorga, ucis cu sălbăticie de un „comando" legionar, acum îi stinghereau prin dezordinea produsă care, asemenea puternicului cutremur de pămînt abia produs, înnebunea populaţia. Pe de altă parte, de la moartea teoreticianul său, Nae Ionescu, strălucit profesor de logică, extrema dreaptă românească nu mai avea nici ea intelectuali. Cei mai promiţători dintre tinerii scriitori simpatizanţi se îndreptaseră fiecare pe drumul său. În afara celor care se angajau individual în competiţia politică, în mişcarea „Căpitanului" Codreanu nu mai rămăseseră decît cîţiva intelectuali de rangul doi ce nu puteau descîlci singuri hăţişul de sporovăieli simpluţe la care se reducea „ideologia" naţională. În plus, aceasta se opunea şefului statului, Ion Antonescu.

care-şi asigurase docilitatea regelui Mihai, moştenitor al fugarului Carol. Ca ofiţer, Antonescu ştia mai bine să-şi pună în valoare calităţile în timp de război şi încercă să găsească o modalitate de a obţine din partea lui Hitler un tratament privilegiat pentru România, în schimbul unei eventuale colaborări militare, vizînd mai ales să recupereze Basarabia. Submina înţelegerea dintre legionari şi naziştii şi în curînd avea să reuşească.

Chiar materialul de bază strict necesar picturii devenea foarte rar, pînza şi mai ales culorile cu care eram obişnuit, deoarece fabrica Block din Belgia fusese rechiziţionată de ocupanţi pentru industria lor de război. Cînd mă mai apucam să pictez, trebuia să-mi economisesc materialul. Pentru a mă sustrage gîndurilor negre, urmăream excelentele conferinţe despre pictură ale lui Jean Mouton, directorul Institutului Francez. Îmi făcea plăcere să-l văd pe Enescu la şedinţele de muzică unde printre melomanii aleşi pe sprînceană de prinţesă, se recunoşteau reprezentanţii culturali ai ţărilor străine şi mai ales ai ţărilor care tutelau: acum Reich-ul, mai tîrziu U.R.S.S.-ul.

Atunci, prin intermediul războiului, am descoperit caracterul englez care atrage admiraţia lumii întregi. Nu cunoşteam britanici cu excepţia a doi tineri pe care-i întîlnisem din întîmplare la Paris. Îl ştiam doar pe Teddy, unul din prietenii de joacă din copilărie, fiu al unei guvernante pe care au adus-o de la Graz părinţii mei, căsătorită cu un mecanic englez care trăia în România de la sfîrşitul războiului din '14-18 şi care a devenit director al uzinei electrice din Dorohoi. Făcîndu-şi studiile în limba română, Teddy vorbea de asemenea engleza şi germana. Consulatul Marii Britanii unde lucra, trebuia să-şi încheie activitatea, deci el urma să plece din ţară. Înaintea plecării, a venit la noi să-şi ia rămas bun. L-am făcut părtaş la toată deznădejdea mea. Am avut cu el mai ales una din acele mărturisiri juvenile care schiţează în cîteva fraze un tablou lipsit poate de nuanţe, dar nu şi de entuziasm. La fiecare colţ, simţeam ca pe o insultă uniforma germană şi proclamarea unui mileniu în *feldgrau* şi în negru – SS. Cel mai

de plîns erau cei la care nimeni nu se gîndea, ţăranii condamnaţi să cadă din nou în iobăgie după cîţiva ani de democraţie ezitantă şi care simţeau, poate nu foarte clar, greutatea în a-şi păstra identitatea. Doar victoria Aliaţilor putea aduce oamenilor dreptul de a fi ei înşişi. Nu ştiu dacă cele spuse de mine despre hotărîrea de a lupta împotriva duşmanului a dus în vreun fel la întîlnirea pe care urma să o am peste puţin timp, dar vorbind astfel aveam sentimentul că nu sînt doar prietenul lui Teddy.

În vreme ce-mi pregăteam deschiderea expoziţiei, se ivi o problemă la care nu mă gîndisem: oare portretul muzicianului Socor (care acum trăia ascuns pe undeva) nu avea să determine închiderea expoziţiei – sub vreun pretext oarecare – pentru a evita scandalul pe care risca să-l provoace aşezarea pe post de vedetă a unui comunist notoriu? Lăsîndu-mă convins de argumentele unor prieteni mai chibzuiţi, am înlocuit acest portret cu un altul, pe care iniţial nu contam să-l expun. Oricum, era mult mai important să înlesnesc o dezbatere despre noutatea şi originalitatea muncii mele decît să-mi fie interzise expoziţiile. Trebuia să folosesc ceea ce mai rămînea din libertate.

A doua zi după vernisaj am primit un vizitator destul de puţin obişnuit, care mi-a fost prezentat de către o prietenă, Irène Olchevski, refugiată împreună cu familia sa după revoluţia rusească. Domnul, de vreo şaizeci de ani, înalt, cu un cioc presărat cu fire albe, cu ochi iscoditori în spatele lentilelor montate în ramă de baga, mi se adresă într-o franceză puţin cîntată, ce lăsa să se perceapă un uşor accent slav. Nu mai văzusem vreodată aievea un asemenea personaj: îşi construise un aspect exterior care, la prima vedere făcea să te gîndeşti la o deghizare. Abia mă stăpîneam să nu i-o spun zîmbind. Ar fi fost cu siguranţă foarte puţin curtenitor din partea mea, cu atît mai mult cu cît mă lămuri asupra persoanei sale: universitar, profesor de bizantinologie, invitat de Iorga să ţină cursuri la Universitatea din Bucureşti. După ce aruncă o scurtă privire asupra pînzelor care aparent nu se bucurau de favoarea sa, îmi

vorbi despre tăvălugul barbariei care strivea lumea şi despre Rezistenţă. Prietena noastră comună îl înştiinţase asupra opiniilor mele, iar el mă făcuse să-i promit că „după ce voi închide prăvălia" voi veni la dînsul la o ceaşcă de ceai, „ca să discutăm toate acestea clar". Îmi revenea prima mea impresie, dar nu mă mai făcea să zîmbesc. Eram mult prea emoţionat de această întîlnire. Putea fi cea pe care o aşteptam în dorinţa mea de a mă împotrivi războiului. Deodată, aparenţele personajului nu-mi mai stîrniră înclinarea către sarcasm şi nici nu m-am mai simţit enervat de tonul, cînd ironic, cînd mieros al interlocutorului meu, Alexander Eck.

Atunci cînd aveam pretenţia de a face culorile să vorbească sub răpăitul mitralierelor şi sub schijele care în ultimele zile ale expoziţiei mele sfîrtecau Bucureştiul aflat la ora fricii, eram foarte aproape de cei care în timpul unei frămîntări istorice violente discutau despre sexul îngerilor. Mă aflam singur în sălile cu pereţii acoperiţi de tablouri adresate neantului şi mă străduiam să calculez distanţele la care răpăiau armele; legionarii voiau, printr-o lovitură de forţă, să-l înlăture pe Antonescu care-i adusese la guvenare. În cele din urmă, armata, aproape unanimă în a nu se alătura rebelilor, i-a potolit. Scurtul răstimp cît a durat înfruntarea le fusese totuşi suficient pentru a omorî mai multe sute de cetăţeni, mai ales evrei, atîrnaţi plini de sînge în congelatoarele abatoarelor. Cîţiva soldaţi, arşi de vii, s-au alăturat şi ei numelor antilegionarilor masacraţi în celulele închisorilor în care fuseseră îngrămădiţi. Intrînd într-o umbră din ce în ce mai adîncă, Garda de Fier, îşi încheia cariera politică într-un amestec jalnic de disperare şi cabotinism sub al cărui semn avea să ia sfîrşit nazismul însuşi. În acel început de '41, germanii aveau o situaţie formidabilă. A le opri ofensiva presupunea un efort imens. Pretutindeni le reuşeau încercările şi măreau teroarea acolo unde întîmpinau rezistenţă, victoriile militare le întăreau convingerea că le revenea fără îndoială misiunea de a stăpîni lumea.

În plin aflux al înaintării germane, eram şi mai nerăbdător să-l întîlnesc pe neobişnuitul amator de pictură, care mi-a fixat prin telefon o întîlnire.

Locuia în gazdă, într-o cameră din apartamentul unei doamne în vîrstă, plin de fotografii din alt secol. L-am găsit, ca de fiecare dată cînd aveam să merg să-l văd, aranjîndu-şi cărţile pentru o pasienţă, hotărîndu-se cu greu să-şi întrerupă jocul. Pasiunea de a picta peisaje atunci cînd avea ocazia nu ne putea apropia: sentimentalismul plat al trestiilor sale aplecate de adierea brizei la apusul soarelui, nu se potrivea deloc cu răceala tonurilor verzui şi albăstrii fără nici un punct de echilibru pe toată lungimea cartoanelor folosite. Mulţumit totuşi să mă audă vorbind despre meserie, în faţa tablourilor sale care nu aveau nimic comun cu pictura, el îi cita pe cei doi pictori amatori ai momentului, Churchill şi Hitler. Dacă îl mai adăugăm şi pe Eck, mă aflam în mod evident într-o companie bună. Schimbînd subiectul, încercam să-i vorbesc despre ultimele lecturi dar, în afară de *La Rôtisserie de la reine Pédauque*, Eck era pasionat doar de romanele poliţiste. În domeniul muzicii, preferinţele sale se opreau la corurile din *Cazacii* şi cîteva arii ale lui Glinka şi Ceaikovski. Am ajuns în cele din urmă la subiectul ce trebuia să ne lege: agresiunea nazistă. Problema ne privea pe fiecare şi nimeni nu-şi putea amîna alegerea. Întrucît m-am declarat gata să-mi sacrific, cu o clipă mai devreme, libertatea şi viaţa – oricum ar fi urmat să le pierd dacă nu se schimba cursul evenimentelor – gata să apăr înseşi noţiunile de libertate şi de viaţă, Eck m-a întrebat dacă Rezistenţa care începuse să se înfiripeze în Franţa răspundea aşteptărilor mele.

— Bineînţeles, îi răspunsei, dar nu văd cum ar putea fi sprijinită de aici, din Bucureşti. Este o rezistenţă de mare anvergură europeană, singura care se poate împotrivi invadatorului.

— Este o întrebare la care nu poţi găsi răspuns imediat. Pentru a nu rămîne cu braţele încrucişate în faţa ameninţării care, după cum vedeţi, ne aşteaptă, aţi fi dispus să ne ajutaţi în acţiunea noastră chiar din această clipă?

Mi-a spus apoi că ar fi, cu gradul de căpitan, în armata franceză, membru al serviciului de informații aflat la ordinele Generalului De Gaulle. I se părea că doream într-adevăr să mă alătur celor ce se înrolaseră în Rezistență, luptînd împotriva a tot ceea ce Hitler reprezenta. În sfîrșit sosise momentul așteptat:

— Da, domnule, puteți conta pe mine și vă mulțumesc.

O simplă strîngere de mînă a pecetluit înțelegerea noastră. Mi-a cerut fără nici un fel de introducere, să duc o scrisoare lui Marcel Fontaine, directorul Institutului Francez din Craiova, oraș din Sud-Vestul României. La întoarcere, trebuia să-i aduc răspunsul. Pentru că s-a oferit să-mi acopere cheltuielile de călătorie, i-am cerut ca între noi să nu mai fie vorba de bani. În afara unor cheltuieli cu totul ieșite din comun îmi puteam acoperi singur cheltuielile și din întîmplare, am pretins eu, de multă vreme voiam să mă plimb prin Craiova pe care încă nu o cunoșteam. E adevărat că mi-a plăcut dintotdeauna să merg peste tot în România, aici peisajul are imaginație, este variat, dealurile sale fermecătoare formează valuri ca și rîurile ce apar pe neașteptate și își găsesc un punct de echilibru în memoria privirii mele.

Plecai cu dragă inimă la Craiova, în ciuda misiunii mele neînsemnate. Niciodată nu m-am imaginat vreun misterios agent secret, spion de cinema specialist în nemaipomenite mașinării menite în final să-ți garanteze sfînta integritate corporală. Totodată, trebuie să mărturisesc înclinarea pe care întotdeauna am avut-o pentru situațiile dificile, cu sfîrșit nesigur, în toate domeniile. Forțînd comparația, mă văd începînd să pictez: la fiecare mînuire a pensulei risc să stric totul. O aventură esențială, aș spune, ca însăși viața mea, în timp ce aceasta la care abia m-am angajat lua deformările întîmplătorului care-i dăduse naștere. Dar nu simțeam în alt fel senzația riscului, cu atît mai mult cu cît și ea se grefa pe o convingere.

Marcel Fontaine mă primi foarte prietenește. Fără să se facă prea mult așteptat, îmi încredință răspunsul la scrisoarea lui Eck. Fusese anunțat că va veni un curier. La întoarcere rememoram vioiciunea sa, amabilitatea, ușurința cu care se

mişca, ceea ce-i dădea un aspect tineresc în comparaţie cu vîrsta lui, dar care se armoniza perfect cu silueta de profesor ce se confundă cu elevii.

Cînd m-am reîntors, Eck îmi aduse la cunoştinţă tot ceea ce avea să însemne munca mea: mai ales informaţii de orice fel privind poziţiile şi deplasările trupelor germane. Principalul mijloc de cercetare era observaţia directă, făcută mereu şi acoperind cea mai mare suprafaţă posibilă. Ofiţerii, dar adesea şi soldaţii, aveau la uniformă mai multe semne. Marginea colorată a epoletului şi a petlităor indicau arma: verde – infanterie, roşu – artilerie, galben – transmisiuni etc. Pe epoleţi se putea găsi şi numărul unităţii militare.

Toate camioanele transportînd trupe, precum şi maşinile de comandament şi motocicletele militare ale acestui *Wehrmacht* care face atîta vacarm aveau – pentru a se evita dezordinea în aşezarea în dispozitiv – un ecuson imprimat pe apărătorul de noroi, în afara unor indicaţii mai generale de pe plăcile de înmatriculare (WH – trupe de uscat, WL – trupe de aviaţie, WM – marina, OT – organizaţia Todt, SS). Punctul meu forte era desenarea acestui ecuson şi ceea ce fusese la început pentru mine un simplu amuzament devenea aproape o pasiune. Pe o suprafaţă de aproximativ un sfert de metru pătrat, defilau dragoni, castele, simple forme geometrice, simboluri heraldice. Întîlnindu-le pe stradă le memoram înainte de a le desena sau colora la primul colţ liniştit sau într-o cafenea, prefăcîndu-mă că scriu o scrisoare sau că schiţez o vedere. Nu duceam lipsă de „obiective" ajunsesem atît de priceput încît uneori puteam să notez ecusoanele abia zărite pe maşini sau camioane aflate în plină viteză sau succedîndu-se la intervale foarte scurte, avînd în mînă un creion şi ţinînd în buzunar o bucăţică de carton. Apoi descifram cele mîzgălite orbeşte şi adăugam detaliile.

Uneori treceau prin oraş mai mult de cincizeci de vehicule cu acelaşi ecuson: atunci trebuia să urmăresc convoiul la o distanţă cît mai mare. Ca să aflu direcţia, îi dădeam unui şofer de taxi o adresă la întîmplare. Unele formaţiuni staţionau

la periferia oraşului. Trebuia să ştiu exact locul şi din cînd în cînd să verific dacă erau aceleaşi, sau dacă aveau alt ecuson.

Mergeam destul de des în provincie, acolo unde bănuiam, dacă nu cumva aflasem întîmplător, că se afla o mare grupare de militari germani. Astfel, cînd prietena lui Mişu, actriţă de revistă, plecă într-un turneu cu trupa, îl convinsei pe fratele meu să-i facem o surpriză mergînd la Sibiu (oraş în care ştiam că era un permanent du-te-vino al ofiţerilor germani) pentru spectacolul pe care îl dădea acolo. În afara formaţiunilor motorizate intersectate de noi pe drum (călătoream cu maşina), şi cărora le-am notat bineînţeles semnul distinctiv, am avut la Sibiu o extraordinară recoltă de numere, semne de armă şi ecusoane. Mişu observase interesul pe care-l aveam faţă de neînfricaţii ostaşi (de altfel îi îndrăgea ca şi mine), dar nu m-a plictisit cu întrebări. Mai tîrziu m-a ajutat chiar obişnuindu-se, împreună cu prietenii lui, să descopere pentru mine locuri bune de pescuit.

M-am înarmat cu un permis, pentru a picta acolo unde-mi plăcea, eliberat de comandamentul Corpului teritorial, un general care întîmplător îmi era rudă. Nişte pictori avuseseră necazuri cu autorităţile pentru că şi-au aşezat şevaletul aproape de un pod sau în vreun alt loc de importanţă strategică. Erau bineînţeles nevinovaţi, dar primii care trag ponoasele sînt nevinovaţii. Nici nu mă gîndeam să pictez în aer liber, dar puteam să amestec fără teamă într-un desen schiţat repede la marginea drumului tot felul de notaţii de care aveam nevoie pentru a-mi reconstitui clar cele observate.

În scurt timp mi-am dat seama că trebuie să-mi imaginez un repertoriu al ecusoanelor pe care le remarcasem în număr mai mare de o sută astfel încît să nu le mai reproduc de fiecare dată iar relatările mele să fie mai scurte. Eck a găsit că ideea este excelentă şi în curînd aveam foiţe pe care era numerotat fiecare ecuson: WH1, WH2, WL1, WL2 etc. De acum înainte menţionam în rapoarte vehiculele obişnuite sau maşinile de comandament (acestea erau un adevărat chilipir cu toate fanioanele lor şi inscripţiile suplimentare) la un număr de ordine

(cel din tabloul meu) adăugînd acolo şi specificînd în raport fiecare indicativ nou care-şi facuse între timp apariţia.

În acelaşi timp încercam să dau informaţii asupra traficului fluvial (de-a lungul Dunării) şi maritim (în portul Constanţa) al armatei germane. Şi mai important era ceea ce se petrecea în gări (înaintarea spre Est a trenurilor arhipline de trupe şi a lungilor convoaie de vagoane-cisternă sau platforme cu piese grele de artilerie precum şi în aer. Avioanele în plin zbor erau la fel de interesante ca şi cele care se aflau în aeroporturi. Fiecare purta un indicativ în litere şi cifre, iar acestea, împreună cu tipul avionului, ziua şi direcţia în care zbura, data primei şi a ultimei sale apariţii erau de asemenea cuprinse în notele mele informative. Învăţasem caracteristicile cîtorva tipuri de aparate Junkers, Messerschmidt, Heinkel (cele mai folosite), dar şi pe cele ale avioanelor de tip Dornier, Henschel, Fieseler Storch – şi îmi făceam regulat plimbările în jurul aerodromurilor militare ale Bucureştiului. Cînd mă găseam în provincie, nu pierdeam niciodată ocazia de a arunca o privire asupra aeroportului, dacă exista aşa ceva.

Pentru ca să-mi pot justifica, la nevoie, vizitele făcute la noul meu prieten, îi începusem portretul. După cîteva şedinţe mi-a reproşat că l-am împopoţonat cu o cravată galbenă cum nu purtase niciodată, dar a recunoscut în parte că-i pusesem în valoare (fără să o fi făcut în mod conştient, de altfel) mai bine chiar decît în realitate, aspectul său de „bătrîn evreu împovărat de necazuri".

Prada nu o transmiteam doar modelului meu. Într-o zi l-am găsit în compania unei femei tinere şi mărunte, ale cărei gesturi furişe, ca de veveriţă, erau contrazise de ochii săi visători, de un albastru spălăcit. Mi-a prezentat-o ca fiind... secretara sa... Margareta. Cu ea şi cu farmecul său straniu trebuia să mă întîlnesc cel mai des, de două sau de trei ori pe săptămînă pentru a-i strecura ciudata mea scrisoare de dragoste. Întrucît era casieriţă într-un mare magazin de confecţii, ajungeam în apropierea ei amestecîndu-mă printre clienţii care-şi plăteau cumpărăturile.

Germanii erau atît de numeroşi şi atît de răspîndiţi, încît era imposibil să-i pot supraveghea folosindu-mă doar de informaţiile mele şi din cînd în cînd de cele ale unui prieten mai mult sau mai puţin „cu miros". Astfel, fosta mea colegă de la Şcoala de Arte Frumoase, Irina şi soră ei Tania, ai căror părinţi îl cunoşteau pe Eck, îmi semnalau regulat nemţii pe care-i întîlneau. La fel şi Mişu, doi dintre prieteni, precum şi Dinu. Am căzut de acord cu acesta din urmă, pe care-l prezentasem şefului şi secretarei sale, să-i numim între noi Hari şi Mata, fără să fi făcut exces de imaginaţie pentru a le găsi aceste nume conspirative. Primisem şi eu de la „Hari" un nume de război: Jérôme. Acest joc era agrementat pe deasupra de cîteva trucuri clasice: pentru a-mi redacta raporturile, Hari mi-a dat o hîrtie impregnată cu o substanţă inflamabilă; cea mai mică atingere cu foc o distrugea (de exemplu, o ţigară). Aceste bucăţele de hîrtie pline de indicative notate despre maşini, avioane, epoleţi, stîlpi indicatori, grupate şi clasate pe date şi locuri, le dădeam Matei sau lui Hari, aranjate cu grijă pe fundul dublu al unei cutii de chibrituri. Dar a trebuit să-i înapoiez lui Hari un aparat de fotografiat minuscul (Wef Minox, „made in Riga"), de mărimea degetului mic; nu am reuşit să lucrez convenabil cu el. De mai mare folos îmi erau ochii. Rapoartele erau fotografiate, iar clişeele developate de Pierre Guiraud, profesor la fostul Institut Francez din Chişinău – Basarabia, retras la Bucureşti. Tot el se ocupa de cifrarea mesajelor trimise la Istanbul, după cum am aflat apoi, prin intermediul unui anume curier diplomatic. Puţin mai în vîrstă decît mine, de o nervozitate clocotitoare, dar bine stăpînită, era literalmente adorat de toate femeile începînd cu studentele sale. Iute la minte, priceput şi îndărătnic în lupta împotriva invadatorilor ţării sale, era încarnarea ideii de Rezistanţă. Clarificările pe care le aducea în literatură, mai ales în discuţiile noastre despre Proust, exprimau climatul spiritual care într-adevăr ne unise.

Dar nici Pierre, nici Georges Durand – un ofiţer în retragere, ajuns în România unde se stabilise în timpul războiului trecut, o dată cu misiunea generalului Berthelot, –

nici Pierre Boullen – consulul francez de la Timişoara, care trebuia să-i ia locul în situaţii neprevăzute – nu puteau să alerge ca mine în toate părţile şi, la sugestia lui Hari, am căutat un om de încredere care să mă ajute. După o alegere minuţioasă, m-am oprit asupra lui Mihnea, studentul-poet, comunist. Îl ascunsesem cu cîteva luni mai înainte la mine: abia scăpase din mîna legionarilor care-l sechestraseră la ei şi îl făcuseră să treacă prin momente grele, împungîndu-l cu vîrful cuţitului. La recomandarea mea, Hari l-a primit: i-a fost pe plac şi i-a deschis un cont, atît pentru cheltuielile de deplasare cît şi ca să plătească informaţiile, uneori interesante, furnizate de oameni din sudul Olteniei, de pe malul Dunării. Rapoartele sale, semnate „Marcel", treceau pe la mine sau pe la Mata. A putut printre altele să-şi publice o plachetă de versuri care îşi aveau rădăcinile într-o amplă simbolică a răzvrătirii.

Tot pe Marcel îl trimiteam să ducă inginerilor polonezi bani şi piese demontate de radio care, la Cîmpulung, unde erau internaţi refugiaţii din Polonia, reuşiseră să construiască pentru noi un post de radio-emisie. Acest post a funcţionat doi ani, pînă cînd operatorii săi au putut să părăsească tabăra, şi s-au instalat la Bucureşti.

Urmărirea vînatului meu cu cruci îmbîrligate nu mă împiedica totuşi să mă gîndesc la pictură. Copleşit de această lume nebună care mă înconjura şi căreia mă opuneam cu toată patima idealurilor mele, încercam să nu care cumva să mă prăbuşesc şi să apăr ceea ce fusese viaţa mea. Retina aduna pentru mine tablouri în spaţiul său de taină. Transformasem în atelier încăperea de la parterul unei clădiri noi din centrul oraşului – concepută ca magazin. Pusesem o perdea uşoară la geamul mare şi îmi amenajasem un fel de dormitor la subsolul menit să fie debara sau depozit pentru magazin. Veneau puţini oameni în acest atelier, care-mi plăcea mult aşa cum era el, aproape în stradă. Cel mai adesea veneau Dinu şi bineînţeles Marcel şi Mata, pentru ca să nu merg prea des la magazinul ei.

Îmi cheltuisem aproape toţi banii primiţi pe pînzele vîndute la expoziţie amenajîndu-mi atelierul şi cumpărîndu-mi

materialul pentru pictat, care ajunsese foarte scump. Spre a nu fi constrîns să primesc bani pentru ceea ce eu consideram a fi înainte de toate o acțiune de apărare (mai tîrziu, „profesioniștii" aveau să-mi reproșeze acest lucru) și pentru a-mi constitui un mic fond de rulare, contam pe încîntarea produsă asupra unor amatori de desene mai accesibile decît pictura mea. M-am hotărît să fac, pînă la sfîrșitul anului, o altă expoziție, de data aceasta cu laviuri. De pe oriunde mă duceam, aduceam astfel de desene, peisaje în primul rînd, dar și portrete: îmi conveneau de minune mijloacele reduse (cerneală chinezească, pensulă, hîrtie subțire) precum și execuția rapidă. Am vîndut un număr mare de laviuri, dar le-am păstrat pe cele mai bune și printre acestea pe ultimele. În mod ciudat, oarecum în ciuda voinței lor, păreau să traducă entuziasmul care mă cuprinsese și în același timp o fermitate în luarea hotărîrilor, pe care nu mi-o cunoșteam. Stăpînirea meseriei trecea pe drumul ocolit al evenimentelor.

Hitler nu făcuse un secret din asta. De luni de zile pregătirile erau mai numeroase şi la lumina zilei: războiul cu U.R.S.S. nu mai putea aştepta. În acea dimineaţă de 22 iunie 1941, talazul german se revărsă cu toată puterea sa de distrugere peste pămîntul rus, luînd cu el peştii mărunţi ai istoriei, ba chiar şi micile state cu o politică şovăitoare, atunci cînd nu era de-a dreptul necugetată ca cea a României. Văzînd lipită pe toate zidurile proclamaţia lui Antonescu către armată, ai fi zis că auzi o voce care preschimba totul, vrînd în acelaşi timp să fie fără replică: *„Vă ordon, treceţi Prutul!"*... În aceeaşi zi, la BBC se putea auzi vocea gravă a lui Churchill:

„Regimul nazist este replica vădită la ceea ce este mai rău în comunsim. Este complet lipsit de principii şi de sens moral, în afară poate de satisfacerea dorinţelor sale şi a instinctelor de dominare a raselor. Prin cruzimea sa în acţiune şi prin sălbăticia atacurilor depăşeşte orice formă a răutăţii omeneşti. Nimeni nu a fost un duşman mai aprig al comunismului decît mine. Nu-mi voi retrage nici un cuvînt din cele rostite împotriva lui. Dar toate acestea sînt palide faţă de spectacolul a cărui cortină se ridică acum. Trecutul cu crimele, cu nebuniile şi tragediile sale este o biată umbră".

Uşa atelierului meu se întredeschide şi lasă să se strecoare un cap purtînd o cochetă pălăriuţă neagră. Masca unei femei aproape bătrîne mă priveşte cu ochi temători:

— Scuzaţi-mă, nu vreau să vă deranjez...

Se află în faţa mea într-un taior maro, cu o poşetă mare în mînă, purtînd mănuşi, cu ţinută îngrijită, puţin aplecată în faţă, pe o parte, ducînd mîndră sub braţ un sul lung ce putea să fie o hartă, o lunetă sau mai ştiu eu ce?

— Îmi puteţi da o monedă?

Mai mult cîntă decît vorbeşte şi atît de încet, încît trebuie să-i reconstitui din amintire cuvintele. Îi dau tot mărunţişul pe care-l am asupra mea şi dispare. Ies în stradă, dispăruse. În schimb văd numai femei: una cu un cîine purtat în lesă îl aşteaptă să termine de stropit poalele unui copac, o alta cu pălărie şi rochia acoperite de fîşii de panglică de toate culorile stă pe o bancă din scuarul de alături, o tînără înaltă trece ca vîntul pe trotuarul din faţă. Mai multe ies în grup dintr-o casă dărăpănată, două prietene se despart surîzînd. Ca şi cînd toţi bărbaţii ar fi absenţi, iar femeile, nemaisuportînd singurătatea, şi-ar fi părăsit căminele pentru a se întîlni, fără să ştie de ce anume. La această scenă am adăugat în următoarele zile o femeie trăgînd cu puşca în aer şi o alta întinsă pe ramura unui copac din scuar, şi astfel am făcut compoziţia: „Stradă, 1941".

Mi-a dat telefon Hari să-mi spună că este dispus să-mi pozeze. M-am dus imediat şi numaidecît am ajuns să discutăm miezul problemei:

— În prezent situaţia este mult mai serioasă. România a intrat în război alături de Germania. Aţi putea fi urmăriţi ca trădători faţă de aliaţii dumneavoastră. Dacă vi se întîmplă ceva, în condiţiile actuale şi în viitorul imediat, nu cred că v-am ajuta în vreun fel.

I-am răspuns că nu vedeam de ce intrarea forţată a României într-un război, care o punea în situaţia de a rupe oficial legăturile ei firesti cu democraţiile occidentale, m-ar

face să-mi schimb hotărîrea de a lupta pînă la capăt de partea binelui.

— Vă mai sînt dator cu o explicație, îmi spuse Hari. Trebuie să știți că munca noastră este condusă în mod direct de Intelligence Service. Grupul nostru de rezistență îi transmite toate informațiile pe care reușim să le adunăm. Sîntem subordonați unei comenzi unice. Deși sînt căpitan francez, sînt de asemenea ofițer englez și tocmai în această calitate vă vorbesc acum.

Legendarul prestigiu al faimosului Intelligence Service mă făcea să trec peste temerile mele că eforturile ar fi fără rost. Aceeași reacție au avut-o toți ceilalți care mă ajutau, atunci cînd le-am adus la cunoștință destăinuirile și avertismentul lui Hari. Continuam să notăm și să transmitem tot ceea ce puteam observa în legătură cu activitățile armatei germane.

Succesele militare obținute la începutul operațiunilor din Est îi surprinseră mai mult pe germani și pe acoliții lor decît pe adversari. Cît despre mine, nu renunțam așa ușor la convingerea că euforia nu era totuna cu victoria și că, odată răspîndiți în toate direcțiile, învingătorii de o clipă urmau să se împiedice undeva. Misterioasa acțiune de comando din Norvegia, eșecurile din Grecia și Iugoslavia, întreținеau speranța. Era de neconceput și rămîne în continuare greu de înțeles, în ciuda demolării mitului stalinist, că Stalin, cel atît de suspicios, fusese atît de neghiob încît să nu țină cont de avertismente (și nici nu știam că veneau de peste tot, pînă și de la Sorge, din Japonia). I-ar fi fost mai de folos să-l lase pe Hitler să se înfunde pînă-n gît în mlaștina rusească așa cum procedase Alexandru în fața lui Napoleon. Și cine oare, mai mult ca el, considera lipsită de orice importanță moartea cîtorva milioane de oameni? Se poate crede chiar că aceasta făcea parte din sistemul său personal de a-și exercita puterea. Nu-i mai puțin adevărat că Basarabia și Bucovina reveniseră repede între frontierele românești și că germanii înaintau cu pași repezi în Rusia, dar din nefericire – ar fi fost și greu să se întîmple altfel – angajamentul lui Antonescu n-a încetat așa

repede. Acum le promitea românilor refacerea unui voievodat care, înainte cu trei secole, se întindea dincolo de Nistru, unde mai trăia încă o populație moldovenească. Așa a ajuns să participe la asediul deosebit de devastator al Odesei, oraș devenit, după cucerire, capitala unei provincii fantomă: Transnistria.

Primul obiectiv al atacului a fost pe deplin atins: scoaterea din luptă a aviației inamice. Puținele avioane rusești care nu fuseseră distruse la sol apărură curînd pe cerul românesc, îşi aruncară, ici, colo, micile lor bombe, dar cel mai adesea acestea nu explodau. Deşi a vorbit despre un sabotaj al muncitorilor de la fabricile sovietice de muniții, cred mai curînd că toate făceau parte din încîlceala greu de înțeles a vicleşugurilor ruseşti. Nu poți niciodată despărți adevărul de neadevăr şi este cu atît mai greu să-ți dai seama, într-un regim, construit în mod dialectic pe o îndelungată tradiție a artei fățărniciei, de intenția reală ascunsă sub aparențe.

Cu toate astea, sirenele de alarmă urlau şi noi ne ascundeam în subsoluri sau în gropile săpate de curînd, în scuaruri şi în grădini. Cînd am aflat că era vorba de cele mai multe ori doar de un biet avion ajuns ca din greşeală sub tirul bateriilor antiaeriene şi că, după mai multe raiduri, doar o veche casă părăsită fusese găurită de o bombă, alarmele se desfăşurau de parcă ar fi fost vorba de o îndelungată chemare la lucru pe un şantier sau într-o uzină. În timpul unei astfel de alarme, aflîndu-mă aproape de grădina mare a Institutului de teologie, m-am avîntat în adăpostul săpat sub un minunat gazon. Aici măcar scăpai de căldura caniculară de-afară. Mă alăturai pompierilor din cazarma alăturată, care jucau zaruri. Mirosea frumos, mireasma pămîntului proaspăt se amesteca cu cea de piele tăbăcită şi de săpun tare, obişnuit. La sfîrşitul alarmei, militarii s-au înapoiat în cazarma lor. Doar sergentul mai rămase cu mine o clipă şi m-am încumetat să-i spun părerea mea. I-am explicat cum am putut mai bine nesăbuința ambițiilor germane, miza enormă, datoria de a nu ceda instinctelor sălbatice. Soldații români au avut adesea ocazia să o dovedească, nu s-au despărțit niciodată de datoria de a fi ei înşişi, de a rămîne umani.

Se răspîndea zvonul că la Constanţa a avut loc un bombardament de o anume amploare. Hari m-a trimis acolo să văd despre ce era vorba. Făceam o sărbătoare din fiece deplasare la malul mării. De altfel, cum tocmai terminasem de citit *The Tempest* şi îmi propusesem să o ilustrez, mă gîndeam că aş face-o mai bine în faţa nesfîrşitei mişcări a valurilor. Prospero şi Ariel mi-ar fi ţinut eventual companie. Faimosul bombardament de la Constanţa se reducea la dărîmarea băii turceşti din centrul oraşului. Am culeş totuşi o recoltă bogată de indicative germane (acolo se afla comandamentul operaţiilor pentru Marea Neagră) şi pe deasupra mi-am schiţat decorurile şi costumele pentru Furtuna „mea".

Toată vara, trecerea germanilor nu mi-a lăsat o clipă de răgaz. Bucureştiul fiind principalul nod al căilor de comunicaţii nu aveam de ce să mă deplasez prea mult. Şi pentru că prăvălia mea atelier i s-a părut cu timpul a fi fost prea uşor de reperat de către orice privire indiscretă, Hari s-a hotărît să închirieze pe numele meu o cameră în apartamentul unui medic, unde puteam să primesc vizite fără a atrage atenţia. El însuşi avea, în afara domiciliului, biroul său secret, bine ascuns într-un labirint de culoare şi cămăruţe dintr-o casă mare a Congregaţiei Adormirea Maicii Domnului, pe care legaţia Franţei o proteja şi care se afla sub protecţia acesteia. Acolo păstra hărţi, rapoarte, mesaje, filme pregătite de Pierre (tot el a făcut şi pentru mine fotografii ale desenelor pe care mă pregăteam să le expun). Întrucît casa era sediul Institutului de studii bizantine din Sud-Estul european, directorul institutului, părintele Laurent, putea să-i pună lui Eck la dispoziţie, fără să stîrnească nici o bănuială, un birou, avînd în vedere calitatea acestuia de profesor de bizantinologie. Dacă dubla acoperire, diplomatică şi ştiinţifică, mergea în faţa autorităţilor, catastrofa era cît pe ce să izbucnească din interior: un călugăr tînăr, de origine germană, patriot fără cusur, a intrat într-o zi în sanctuarul lui Hari. Văzînd acolo hîrtii şi notiţe care în mod evident nu puteau fi folosite decît în scopuri de spionaj, îngrozit, se duse repede să se spovedească. Datorită autorităţii şi tactului părintelui Laurent, un adevărat savant şi un om de mare

noblețe a sufletului, dezastrul a putut fi evitat la timp: tînărului călugăr i s-a putut impune tăcerea și a fost trimis într-o mînăstire cu un regim foarte strict, pe undeva prin Orientul Apropiat.

După cum nădăjduisem, expoziția de laviuri a fost foarte bine primită de public. Am vîndut și astfel mi-am putut păstra o independență materială, care-mi dădea un sentiment de libertate, îndeplinind totodată ordinele șefului meu; m-am considerat întotdeauna un om care luptă pentru ceea ce este omenesc, iar o remunerație, ca element străin, ar fi tulburat acest concept. Succesul mi s-a datorat în mare parte faptului că am fost susținut de un critic de obicei ursuz, istoricul de artă George Oprescu, prieten cu Henri Focillon. În afara desenelor cumpărate pentru muzeul al cărui conservator era, a luat pentru propria-i colecție portretul lui Matei. Îl preferase pentru grafismul lui, celui făcut lui Marcel, cu toate că a apreciat „figura de beduin" pe care o dădusem modelului. Oprescu era unul dintre acei oameni cinstiți, atît de rari, cărora dacă le lipsește curajul, nu încearcă să iasă în evidență prin lașitățile lor și, mai mult, deși răi din fire, încearcă să facă bine. Îl admiram și pentru efortul său deosebit de a vedea și de a înțelege.

Îmi plăcea să-l provoc pe Oprescu să vorbească despre personajele eminente pe care le cunoscuse la Societatea Națiunilor unde participase timp de aproape zece ani la diferite comisii culturale. A fost în preajma lui Valéry și Einstein și mi-a povestit cu vocea sa tremurată, lăsîndu-se prins, așa cum numai el știa, în mrejele bîrfei despre Thomas Mann, următoarea scenă: în liftul în care se afla și Oprescu, soția romancierului se așezase cu îndrăzneală între soțul său și frumosul liftier pe care autorul cărții *La Mort à Venise*, îl sorbea din ochi. În ciuda poziției, continua să-și facă ocheade pe deasupra umărului doamnei Mann care, ajungînd la etajul lor, dintr-o mișcare îl dădu la o parte pe băiat și-l împinse pe Mann afară din lift...

Basarabia și nordul Moldovei, care fuseseră ocupate de U.R.S.S., se aflau încă sub impactul avalanșei evenimentelor,

dar locuitorii nu puteau uita primele senzații din vremea regimului instaurat de Stalin. Disparițiile, discriminările înșelătoare, prefăcătoria le-au întipărit pe figură acel aer de derută care avea să apară peste cîțiva ani pe toate fețele atunci cînd țara se va afla sub ciubotele staliniștilor.

Ne-am regăsit în casa din Cernăuți majoritatea mobilierului, spre marea mulțumire a sărmanei mele mame, ființă însufletită de pasiune, care-și trăise viața străduindu-se pînă la disperare să păstreze cîte ceva din vestigiile care o înconjuraseră altădată, obiectele și sentimentele amestecîndu-se între ele. Lipsea pianul la care cîntase Enescu încă din copilărie, precum și marele Larousse Universel, ale cărui nouăsprezece volume fuseseră citite în întregime de tatăl său Costachi, în conacul de la Cracalia. Nu mi-am mai găsit nici portretele făcute de doi pictori renumiți (vor fi existînd ele pe undeva, prin U.R.S.S.?), nici seria de studii de nud făcute de mine la Academia de Arte Frumoase: cu siguranță că soldățimea nu a putut rezista la vederea atîtor sîni și coapse.

Tot la Cernăuți a trebuit să trec prin fața unei comisii: reumatismul și tahicardia au fost suficiente pentru a fi clasat ca „auxiliar". În afara ofițerilor de carieră și a legionarilor (pedepsiți de Antonescu) foarte puțini burghezi îmbrăcaseră uniforma. Iar țăranii, care de fapt formau grosul armatei românești, nu erau deloc influențați de propaganda germană. În schimb, de la sfîrșitul celuilalt război, fuseseră ca și investiți cu rolul de santinele în fața bolșevismului. În prezent nu făceau decît să lupte împotriva „Antichristului" și pentru a readuce țării teritoriile românești. O dată cu infiltrarea germanilor a fost foarte ușor să fie însufletită propaganda împotriva bolșevismului, dusă de burghezia europeană cu mai mare fervoare de altfel în țările din Est, decît în alte părți. Nu s-a făcut nici o „fraternizare" cu armata germană, decît uneori, între ofițeri. În ierarhia stabilită de Alfred Rosemberg, românii nu ocupau un loc de invidiat, cel mult o treaptă deasupra țiganilor. Aceasta îl scotea din sărite pe Antonescu care, dacă i-a cruțat pe evreii români de masacrare în masă, porni să-i extremine pe țiganii care mișunau în anumite județe valahe. Îi trimise cu miile în satele

ruseşti părăsite unde au murit de frig şi foame fără ca lumea în fierbere să mai ştie de ei. Dintre puţinii care au reuşit să scape aveau să se recruteze peste puţin timp torţionarii şi cei mai sadici paznici ai lagărelor şi închisorilor.

Radioul avea o importanţă aparte în efortul permanent al oamenilor de a nu se lăsa prinşi într-un *Weltanshauung* mărginit. Buletinele de ştiri ale postului de radio elveţian şi ale B.B.C.-ului erau singurele lăsînd să se întrezărească adevărul. În plus, fără a avea cea mai vagă idee despre sensul lor ascuns şi neştiind care dintre ele conţinea într-adevăr o comunicare, mă lăsam cuprins de vraja cuvintelor ţesute în *„mesaje personale"*. Ca şi cînd hrana mea poetică din acea vreme şi-ar fi tras seva din acele mesaje lansate de francezi de la Londra, am transpus o parte din ele în imagini, gîndindu-mă să fac un album. După o introducere cu *Ungherul este la strîmtoare* urma printre altele:

Felicitări vizitiului din partea Diligenţei,
Taina cernită a zbuciumului meu.
Andromaca e cu mintea-nceţoşată,
În pădure, picola ar merge cu oboiul după mere,
dar oboiul doar cu tuba vrea să fie,
Atent maimuţa-l priveşte pe om,
Pe-a lunii nevăzută faţă sînt puzderie elefanţi verzi,
Arthur, găsit-ai otrava de neamul Borgia făcută?

Acesta din urmă putea chiar să se adreseze sectorului nostru, din cele destăinuite mie de Hari. Şeful nostru de la Istanbul, mai tîrziu la Cairo, se numea chiar Arthur şi trăise cîndva în România. Desenul meu reprezenta un birou solid în interiorul unui bătrîn castel de piatră; un foc mare, din butuci, ardea într-un şemineu imens asemenea unui cuptor, un butler cu favoriţi şi lungi ciorapi albi ducea un platou încărcat cu flacoane şi sticluţe de toate formele şi rămînea ţeapăn, în poziţie

de drepți, lîngă domnul în vîrstă de la birou care degusta dintr-un pahar cu picior conținutul unei sticle luate de pe platou.

De cînd izbucnise războiul împotriva U.R.S.S.-ului, comuniștii mergeau în vîrful degetelor. Majoritatea se încadrau în serviciile statului (la statistică, învățămînt, propagandă chiar) sau intrau în ziaristică, dacă nu se lăsau mobilizați (Marcel s-a metamorfozat în ofițer de artilerie). Cei mai cunoscuți își schimbau pe cît posibil înfățișarea („modelul" meu, Socor, și-a lăsat barba să crească și cu ochelarii săi mari și negri, era de nerecunoscut) și nu rămîneau multă vreme în același loc, adesea ducîndu-se să trăiască în provincie. Cînd erau descoperiți, erau internați, amestecați cu alți diverși nemulțumiți, într-un lagăr improvizat, fără nici o asemănare cu cele hitleriste sau staliniste: pensiune plătită de familie, vizite, lecturi necenzurate, bețiii de pomină, partide de bridge, pocher etc. Era chiar de „bon ton" să fi ajuns acolo. „Inteligheția" românească a lansat un slogan: „Mai curînd sau mai tîrziu, tot ajungi la Tîrgu-Jiu". Departe de această atmosferă mai curînd de vacanță, cei vreo două sute de comuniști care-și ispășeau pedepsele în închisoare pentru activitatea lor „contra siguranței statului", duceau o viață de penitenciar și țineau ședințe de celulă, în celule adevărate. Dacă aveau adesea de suferit de pe urma nenorocirilor războiului, profitau în general de teama încercată de autorități în fața unei eventuale răsturnări a situației militare. Intrasem, asemenea ostaticilor, într-o afacere cu sfîrșit nedeslușit: dacă terminarea războiului avea să ducă la răsturnarea regimului din U.R.S.S. aveau totul de pierdut. Dar de asta nici măcar germanii nu mai erau siguri. Fuseseră de asemenea siguri zecile de comuniști care suportaseră anchetele și torturile Siguranței. Li se cerea să-și denunțe tovarășii. Unii au tăcut (din rîndul lor au murit cîțiva), alții au reușit să-i tragă pe sfoară pe anchetatori și în sfîrșit alții s-au arătat a fi dispuși să „coopereze" cu anchetatorii.

Înainte de război, în închisoare, condițiile de detenție ale comuniștilor erau ușor de suportat datorită intervenției materiale a unei organizații mai mult sau mai puțin secrete,

finanțată de Uniunea Sovietică mai ales, Ajutorul Roșu. O dată cu războiul, aceasta devenise ținta Siguranței.

Nu uitam nici o clipă WH și celelalte WL, prezente pretutindeni și pe care le înscriam meticulos pe bucățelele mele de hîrtie. Cu toate astea începeam să mă plictisesc; situația mi se părea a fi asemănătoare cu cea a unui război de tranșee, anacronic și monoton. Hari era totuși mulțumit de informațiile mele și ale prietenilor mei. În ceea ce mă privește, eram destul de blazat și încercam să fac mai mult decît să înconjur gările și aeroporturile pentru a adăuga în repertoriul meu noi blazoane ale mașinilor, sau numărul soldaților, chiar al ofițerilor pe care mi se întîmpla să-i întîlnesc personal. Dar într-o seară, a trebuit totuși să revin la realitate: ieșind de la o serată muzicală care avusese loc la Enescu, am alunecat pe zăpada proaspătă și mi-am rupt un braț. Tocmai asistasem la execuția mondenă a doamnei Antonescu, soția generalului autopromovat mareșal aidoma dictatorilor, invitată de egeria* stăpînului casei. Aceasta plecase de o bună bucată de vreme, cînd tăcerea care plutea în aer a fost spartă de un semn de întrebare:

— E cam simplută.

— Simplută de tot, au răspuns în cor prietenele prințesei și s-au reîntors la cvartetul lui Beethoven.

Maria Antonescu era o femeie ce dovedea în numeroase situații bunătate și demnitate, dar, zăpăcită de o asecensiune prea rapidă, își îndeplinea rolul de primă doamnă a țării cu stîngăcie, cu atît mai mult cu cît era la limita imposturii. Biata de ea nu avea nici o vină dacă soțul ei credea că *Wehrmacht*-ul este de neînvins.

A trebuit ca o vreme să mă abțin să mă agit în jurul nemților, brațul meu rupt și așezat în eșarfă atrăgea atenția. Am luat parte la o expoziție de grup: ne-am adunat pentru asta cinci pictori prieteni, alegînd ca nume anul respectiv, *MCMXLII*. Acolo au venit germanii la mine: un maior, pictor în viața civilă, mi-a propus să expun la Berlin. Nu-mi puteam

*Egeria, după mitologia romană, o nimfă a izvoarelor, de vindecare și de naștere.

ascunde figura, indiferentă de fiecare dată cînd pronunța cuvitele: *Kunst* și *Kultur*. Îmi aminteam ceea ce von Killinger, necioplitul ambasador german, spusese de curînd într-un discurs: *„Cu cît o epocă este mai eroică cu atît mai mult va da naștere unei arte eroice – în timp de pace nu se nasc decît opere plictisitoare"*(!) Nefericitul meu pictor-ofițer mă punea în încurcătură cu strădaniile sale. Încerca să mă convingă că „greșelile de gust" făcute erau intenționate și că va lupta pentru ca pictura mea să nu fie privită ca „degenerată". Ne-am întîlnit de mai multe ori și dacă el nu a reușit să mă hotărască să mă trambalez în Germania cu picturile (și carnețelele!), dimpotrivă, eu am putut obține în mod discret cîteva informații despre regimentul și deplasările sale. Nici Hari nu găsea nimerită răsturnarea pe care ar implica-o o călătorie în Germania. A fost totuși de acord să ne lărgim cîmpul de acțiune cînd i-am cerut în acea vară a lui 1942 să trec și eu Nistrul.

2

PARANTEZĂ. De fapt, ideea nu mi-a venit deodată. Tatăl meu călătorea destul de des la Odesa unde se stabilise administrația românească sub forma de „Guvernământ al Transnistriei", un fel de cabinet improvizat cu directori investiți cu puteri ministeriale. Legionarii moderați și-au găsit astfel o excelentă ocazie de a ieși pentru un timp din țară – care devenise pentru ei un viespar – și să se facă uitați. Majoritatea funcționarilor erau din această categorie și, pentru toți, condițiile de angajare erau foarte bune: locuință gratuită, salariu triplu (unul în mărci germane de ocupație având curs local care și-au pierdut repede din puterea de cumpărare), aprovizionare aproape pe ochi frumoși din magazinele guvernului. Neținîndu-se cont de nici o orientare politică, afacerile prosperau – întreprinderi de comerț, import-export, exploatări agricole și industriale luau ființă de parcă profitul imediat era scopul unui război care, îndreptat împotriva unui regim de oprimare ar fi putut avea un sens.

Pentru a schimba un pic aerul, dacă nu felul de a gîndi, într-o zi am avut chef să folosesc permisul de călătorie în Transnistria al tatălui meu (îl chema George, ca și pe mine) pentru a petrece un *week-end* în „străinătate". Deși distanța dintre șinele de cale ferată fusese adaptată normelor europene (ecartamentul rusesc fiind mai mare) imediat ce treceai Nistrul,

adînc şi mereu agitat, aveai în faţa ochilor un alt fel de distanţă, cea a peisajului obişnuit. Pămînturi întinzîndu-se cît vedeai cu ochii, un cer alburiu contopindu-se cu ţarina care părea să respire uşor, gări şi pîlcuri de copaci şi sate parcă pierdute şi neînsemnate în creuzetul unei lumi pe cale de a se naşte. După cîteva ore de peisaj monoton, am ajuns într-un oraş unde doar irizarea neaşteptată a cerului te lăsa să simţi prezenţa mării în apropiere: Odesa nu coboară spre mare, ea o descoperă la poalele falezelor. Mijlocul de acces, scara din marmură, folosită de Eisenstein întruna din secvenţele cele mai inspirate ale cinematografiei, fusese refăcută din piatră obişnuită. Marmura scoasă de acolo a fost contribuţia acestui oraş (pedepsit pentru îndelungata sa rezistenţă, pînă în 1922, în faţa Sovietelor) la înfrumuseţarea staţiilor de metrou din Moscova cu care sovieticii se mîndresc într-una. Avînd doar cîteva clădiri moderne construite în grabă, Odesa şi-a păstrat neatinsă originalitatea: fusese construită în întregime în douăzeci de ani de către Richelieu, emigrant care acolo şi-a pus în valoare adevăratul geniu de urbanist. Străzile care converg spre port sînt traversate de alte drumuri paralele cu malul mării. Ca şi la Paris, acoperişurile sînt la aceeaşi înălţime. Copacii marilor bulevarde îşi amestecă dantela frunzişului cu cea a ornamentelor de la case, cu dominantă de ocru-roz, a ferestrelor, a uşilor-geamuri cu obloane şi a balconaşelor din fer forjat.

Restaurantul hotelului unde am tras, *Bristol*, văzuse cu douăzeci şi cinci de ani înainte boierii şi marii negustori încălţaţi cu cizme, cum îşi înecau în vodcă frica de poporul dezlănţuit (în curînd şi acesta urma să aibă dreptul la lanţuri). Şeful de sală, stilat şi blînd, cu mustăţile sale enorme, revenise la viaţă nu se ştie cum, după cutremurul revoluţiei, după N.E.P., după foametea şi epurările care păreau mai îndepărtate în timp decît este astăzi ultimul război. Aceasta pentru că informaţia, aşezînd faptele la locul lor, le menţine vii în timp ce mistificările evenimentelor duce înţelegerea lor spre prăpastia uitării.

Pe stradă, pe aleile parcului Déribas, în nenumăratele magazine care acolo se numeau „de comision" (cu obiecte

lăsate în consignație), întîlneam alți supraviețuitori, ca aceste doamne în vîrstă ciripind frumos franțuzește, îmbrăcate după moda anului 1910; erau fericite să-și expună toaletele de lux și mănușile lor lungi. Într-un trecut nu prea îndepărtat, o asemenea ținută le-ar fi condamnat ca aparținînd unei clase care nu mai avea dreptul la existență. Departe de a mă întrista, aceste zdrențe periate bine și purtate cu cochetărie, completate cu umbreluțe cu volănașe, mă înduioșau, apărînd ici-colo într-o mulțime de tinere îmbrăcate în țesături curate și multicolore. Aproape toată populația Odesei era tînără, sub douăzeci de ani, mișcîndu-se sub privirile afectuoase ale cîtorva bunici. Sute de mii de adulți putuseră fugi pe mare, în timpul îndelungatului asediu care a avut loc înaintea căderii orașului. Cei care nu au vrut să-l părăsească sau fuseseră anume lăsați, se descurcau cu ocupantul sau își vedeau de activitățile lor clandestine. Munca „partizanilor" era bine organizată pretutindeni unde se retrăsese armata sovietică, și mai ales în Odesa, care oferea ascunzători ideale în „catacombe", un adevărat oraș subteran, bine aprovizionat cu de-ale gurii și de unde ieșea din cînd în cînd cîte un individ pentru un contact sau un sabotaj. Îl recunoșteai mai ales după paloarea sa, datorată lunilor îndelungate petrecute în întuneric. Acestea mi-au fost povestite de un profesor de muzică, legionar moderat mai degrabă, responsabil al secției de Arte din Direcția de Cultură a guvernului transnistrean. Un alt legionar luase asupra sa conducerea acestei secții. Mai tîrziu, avea să fie un valoros sfătuitor al comuniștilor, lucru nu atît de rar pe cît s-ar crede. Ghidul meu, văzîndu-mă încîntat de atmosfera deosebită a Odesei și chiar de oraș, mi-a vorbit de asemenea despre Operă și de spectacolele pe care încercau să le pună din nou în scenă (cîntăreții și membrii orchestrei rămăseseră în mare parte în oraș). Mi-a oferit o slujbă în serviciul Artelor, aveam de ales între direcția Muzeului și cea a Școlii de Arte Frumoase, sau chiar postul de pictor-decorator al Operei. I-am promis că mă voi gîndi. Oricum, direcția Muzeului descompletat și adormit sub colb sau a Artelor Frumoase, cu siguranță disputată între cei cîțiva artiști demodați, nu-mi spunea nimic. Dimpotrivă, una din

dorinţele mele fusese aceea să-mi văd pe scenă decorurile făcute anume pentru operă. Aveam să mă hotărăsc în scurt timp. Chiar în acea seară se reprezenta *Carmen*, care abia fusese dezgropată din repertoriul permanent, destul de redus. Opera din Odesa, o adevărată bijuterie, admirabil pusă în valoare prin poziţia sa, profilată pe mare, este o copie fidelă a minunatului Burgtheater din Viena. În acea după-amiază, la casă se anunţa „nu mai sînt bilete", dar vînzătorii la suprapreţ mişunau pe sub bolţile mari de la intrare. În apropiere de inscripţia ce amintea trecerea lui Ceaikovski prin Odesa, înainte de a fi luat de holeră (este ceea ce se povesteşte şi se poate ca asta să-l fi inspirat pe Mann, să traseze destinul dublului său, lăsîndu-l să moară ca urmare a unei iubiri imposibile), un băiat purtînd cămaşă şi un pantalon de un albastru foarte intens, ca al ochilor săi, îmi oferi spre cumpărare două locuri. I le-am cumpărat şi l-am invitat să mă însoţească la spectacol. Cred că era singurul locuitor al Odesei rătăcit în acest stal plin de ofiţeri germani afectaţi în uniformele lor ţepene, de cîţiva ofiţeri români în ţinută de campanie şi de tot felul de funcţionari ai guvernului. Serioja vorbea deja destul de bine pentru a se face înţeles şi am fost uimit de cunoştinţele sale muzicale. Avea şaptesprezece ani şi lucra împreună cu tatăl său, sobar. Vedea pentru a douăzecea oară *Carmen* şi o ştia pe de rost ca şi o duzină de alte opere. Spectacolul în sine, orgie de culori, te atrăgea mai ales prin vioiciunea lui. Profunzimea vocilor făcea să nu se simtă lipsa de stil, vizibilă doar în momentele asemănătoare melodramelor populare în care actorii ruşi excelează. Decorurile, bine făcute, erau destul de convenţionale.

A doua zi, tînărul meu a venit să mă vadă şi, fredonînd cu o voce frumoasă de bariton în formă, arii din *Prinţul Igor* şi din *Viaţă pentru Ţar* (rebotezată *Ivan Susanin* şi nu degeaba), cea a lui *Evgheni Oneghin* care-i plăcea mult, m-a condus într-o lungă plimbare prin tot oraşul care avea un aspect vesel şi se afla în afara timpului, ca şi cînd strigătele de groază ce răsunaseră cu cîteva zile înainte nu fuseseră decît un vis urît. Serioja mi-a arătat groapa largă rămasă în locul unei clădiri

mari care a explodat o dată cu întregul comandament român aflat acolo. Au fost găsiți morți aproape două sute de ofițeri de stat major și totul ar fi putut fi evitat dacă s-ar fi luat în serios avertismentul unui cizmar bătrîn din vecinătate. Acesta atrăsese la timp atenția asupra celor văzute în timpul retragerii sovieticilor: transportul lăzilor cu explozivi, instalarea firelor la o mare casă de bani de la subsol. Nimeni nu l-a crezut și, cînd s-a forțat casa de bani, s-a declanșat explozia. Ca represalii, mii de nevinovați, suspecți de toate și de nimic, cei care erau denunțați pentru indiferent ce motive, ultimii evrei, de asemenea, au fost spînzurați de copacii de pe bulevarde și lăsați așa pînă cînd mirosul a devenit de nesuportat. Și putea fi încă și mai rău, după cum aveam să mi-o spun iar și iar, peste puțin timp.

Viața a învățat repede să se desprindă de moarte simțind că e implacabilă și asemănătoare unui cutremur pe care, chiar dacă l-ai putea prevedea, n-ar fi în stare să-l înfrunte, ea însăși fiind prea fragilă. Singura soluție era să profiți cît mai mult posibil de lumina zilei între două bătăi de aripi negre. Era evidentă bucuria pictată pe fețele acestui tineret în floare al Odesei sau ale acestor bătrînele care-și făceau cu sprinteneală bietele lor cumpărături, sau care se plimbau asemeni păpușilor făcînd piruete pe o cutie muzicală. Desăvîrșită și îmbătătoare, această bucurie ținea de fondul copilăriei – puterea și farmecul dintotdeauna al poporului rus.

Un client de-al tatălui meu (de profesie avocat) obținuse administrarea unui fost colhoz din nordul Transnistriei. Din stupiditate și sete de bani, se continua exploatarea etatizată a pămînturilor, în loc să le fie împărțite țăranilor încă din prima zi a abolirii sistemului sovietic. Călătorind cu acest „fermier" la întoarcerea mea la București, am fost invitat să-mi petrec cîteva săptămîni ale acelui început de vară la ferma situată la graniță, după care începea ocupația germană. Rîul Bug ar fi trebuit să constituie această graniță, dar, creînd o confuzie, ca și rușii cînd înhățaseră Bucovina, nemții păstraseră pentru ei teritoriul cuprins între Bug și afluentul său Rov, unde îi interesau cele nouă fabrici de zahăr aflate acolo. În consecință, Kazaciov, ferma de stat de pe malurile Rovului, avea drept în

faţa sa, de partea cealaltă a rîului, o mare cruce îmbîrligată fluturînd deasupra oraşelului Brăilov, vecinul său. Prietenul tatălui meu mi-a vorbit despre simpatia pe care i-o arăta Schmitz, comandantul garnizoanei Brailov, adesea oaspetele său. Mi s-a părut că asta se nimerea destul de bine, ca să pot face acolo o mică anchetă personală. Precum romancierul care, pentru a evita să fie neînţeles, se sprijină pe cîteva fapte reale, obişnuite, spionul-detectiv, stăpîn pe toate vicleşugurile, atunci cînd vrea să-şi ducă la capăt ivestigaţia, este obligat să intre în jocul cel mai banal al vieţii de zi cu zi. Trebuie să fie în stare să dea oricînd o explicaţie plauzibilă pentru activitaţile sale. Pe baza acestui argument i-am cerut lui Hari, să mă „împuternicească" să plec la Odesa de unde venisem cu un bogat raport. Ca şi cînd aş fi ştiut că nu aveam să-mi pierd timpul. ÎNCHIDEREA PARANTEZEI.

1942, vara

Într-o frumoasă vară de iulie am plecat la Kazaciov. Încă din zori era foarte cald în trenul care străbătea Basarabia. La gara din Tiraspol, mesele bufetului erau acoperite pînă la cel din urmă milimetru de un strat negru şi compact de muşte vii şi moarte. Cum se înfruptaseră de mult din tot ceea ce era gras şi dulce, îşi devorau acum tovarăşele răsturnate. La Rodzelnaia, unde trebuia să schimb trenul, nu mai erau muşte, dar nici apă. Din gară, rămăsese doar faţada. Restul fusese pulverizat de o bombă. În spatele zidului, care stătea în picioare nu se ştie cum, se zărea, asemenea unui decor de teatru, foiala ţăranilor la piaţă. Înainte ca trenul meu să plece spre nord, am avut timp să merg acolo şi să schimb o baterie electrică (un obiect foarte căutat) şi puţin tutun, pe o bucată de brînză şi o pîiniţă foarte gustoasă.

Clătinîndu-se straşnic la fiecare îmbinare a şinei, trenul era format din cîteva vagoane scoase din resturile care zăceau în România (în timp ce acolo se adunau tramvaiele vechi şi tractoarele aduse în mod inutil din U.R.S.S. ca „pradă de război"). Foarte tîrziu, seara, am ajuns la Jmerinca, important nod de cale ferată, cu cele două, trei ferestre care luminau cu o licărire nehotărîtă peronul întunecat profilîndu-şi pe cerul negru-albastru acoperişurile şi zidurile sale sfîrtecate pe jumătate de bombardamentele primelor zile de război. Era ultima staţie „transnistreană" din direcţia Kievului. Vucol,

prietenul tatălui meu, mă aştepta în uşoara maşină „Victoria" aparţinînd fermei situate la vreo zece kilometri. Nu prea departe, de altfel, se afla orăşelul Mohilev unde voiam numai-decît să ajung. În acel loc, Antonescu, obligat de Berlin, internase un număr oarecare de evrei români pe care comunitatea a trebuit să-i cedeze, iar eu duceam mesaje şi ceva bani pentru unii dintre ei. Vucol mi-a promis că în timpul şederii mele la el, îmi va organiza o vizită acolo.

La Kazaciov, muncile agricole de vară, încrederea oamenilor într-un viitor mai bun, odată fiind risipit coşmarul deportărilor şi al foametei, ocupaţia militară fără tensiuni – ţăranii ucraineni (tot bătrîni şi tinerei) înţelegîndu-se de minune cu soldaţii români, tot ţărani şi ei – la care se adăuga o casă unde albeaţa varului aducea prospeţime şi unde puteai visa asemenea unui personaj de-al lui Turgheniev, toate acestea lăsau loc unui sentiment de viaţă paşnică şi în afara timpului. În cîteva seri mai răcoroase, pe cînd pictam înainte de a mă culca, micul tătar orfan care se rătăcise pe acolo şi care se ocupa de casă, m-a întrebat pronunţînd în româneşte „p" în loc de „f" (inexistent în limba lui) ceva de genul:

— *P*acem *p*ocul, dumnuli?

A fost încîntat în seara cînd a putut să facă focul. Lucram pînă tîrziu, ca să termin pînă dimineaţa cartoanele reprezentînd Buna-Vestire. Trebuiau să împodobească cele două uşi batante ale altarului din biserica improvizată într-o casă din sat. Preotul care mi le ceruse îşi îmbrăca din nou sutana, după ce mai bine de douăzeci de ani botezase clandestin pruncii din Kazaciov şi închisese ochii muribunzilor. Prefera să-şi adune enoriaşii într-o casă simplă, neprofanată după revoluţie, perioadă cînd biserica fusese, rînd pe rînd, magazin de cereale, depozit de gunoaie, ba chiar şi grajd. Dacă era lipsit de toate, sfîntul lăcaş era măcar acum împodobit cu o mare icoană deasupra porţii împărăteşti, aşa cum se cuvine, cu Îngerul de o parte şi Fecioara de cealaltă. În ceea ce mă priveşte, mă rupsesem de mult de Dumnezeu, aveam impresia că-mi osîndea fiinţa. În intimitatea mea nu am putut iubi niciodată cu adevărat decît pe cel care, la rîndu-i, mă iubea. Mergeam totuşi din cînd în cînd la biserică,

măcar pentru a nu-l supăra pe bunicul meu, părintele Ion. Pictînd Buna-Vestire mă gîndeam desigur la el şi la ceea ce-mi spusese cîndva, mai cu seamă despre acei oameni sărmani, atîta vreme împiedicaţi să se închine Domnului împreună şi fără a se ascunde.

Îl vedeam aproape zilnic pe Schmitz, germanul atotputernic stăpîn al Brailovului, un ofiţer cult şi afectat, dornic de concertele simfonice care-i lipseau pe acest „tarîm barbar". Venea întotdeauna cu o sticlă de şampanie sau de armagnac* adusă din Franţa „pentru Wehrmacht". Jucam pocher, eram atru împreună cu Vucol şi căpitanul grănicerilor români din Kazaciov. Miza era modestă. Puteam să-mi îngădui să pierd, îştigam în schimb simpatia lor, manifestată cu un aer de superioritate. Schmitz, care aştepta inspecţia unei comisii de la Kiev, mă invită, cu o săptămînă înainte, să asist la o „acţiune de elagaj" ce urma să aibă loc. Surîdea fătarnic la uimirea mea, fiind sigur că se exprimase foarte frumos în franţuzeşte. Nu înţelegeam deloc ceea ce voia să spună.

Mi-a făgăduit de asemenea că-mi va da o autorizaţie *(ausweis)* pentru a merge la Viniţa, cel mai apropiat oraş important ocupat de germani. Susţineam că voiam să caut acolo cărţi vechi şi tablouri de ocazie, precum şi subiecte de pictură...

Obţinusem între timp de la căpitanul român de grăniceri permisiunea să fac un raid cu maşina, ceea ce îmi înlesnea să trec prin Mohilev, avînd astfel ocazia să le fac o vizită părinţilor prietenilor mei evrei de la Bucureşti. În mod legal era interzis să te întîlneşti cu cei internaţi în acel oraş transformat în mare parte în lagăr. Dar dacă reuşeai s-o faci, jandarmii se făceau că nu văd, mai ales dacă dădeai dovadă de generozitate... Însoţit de un ofiţer, am putut merge aproape peste tot. Cei mutaţi forţat în Mohilev, ocupau case părăsite sau rechiziţionate şi duceau acolo o viaţă istovitoare. Mai mult decît această existenţă artificială erau sfîşiaţi de un sentiment de nesiguranţă, pentru că erau ameninţaţi să fie oricînd la discreţia naziştilor, duşmanii lor declaraţi. Puteau totuşi să se

* Băutură obţinută din distilarea strugurilor în ţinutul Armagnac din Gasconia *(n.tr.)*.

îngrijească şi să se hrănească decent datorită medicamentelor şi proviziilor pe care le plăteau foarte scump sau pe care le primeau de la ai lor, după numeroase „impozitări". Oricum, nu riscau actele de violenţă de care avuseseră parte la începutul războiului nefericiţii lor coreligionari din Iaşi sau Chişinău. Supravegherea aproape nu exista, relaţiile dintre membrii comunităţii din lagăr erau cele ale unor oameni strîns legaţi între ei prin aceeaşi nedreptate. Alternativa unei evadări nu era de luat în seamă. Unde ar fi putut să meargă în această ţară distrusă şi sălbăticită de război? Făceam tot ce puteam pentru a le uşura temerile. I-am părăsit dîndu-le întîlnire pe curînd. Avea să se întîmple după mai bine de un an cînd aveau să fie repatriaţi.

Întorcîndu-mă la Kazaciov, căpitanul m-a dus prin Jmerinca, prin dreptul ghetoului unde fusese îngrămădită populaţia evreiască. În spatele gardului de sîrmă ghimpată, bine păzit de jandarmi, am văzut o mulţime de sărmani în zdrenţe, bărbaţi şi femei de toate vîrstele, murdari şi abia ţinîndu-se pe picioare, privindu-ne aproape hipnotizaţi. Pesemne că singurul lucru care li se părea clar era că nu aveau nimic de aşteptat de la nimeni. Cel care mă călăuzi în această coborîre în adîncurile mizeriei mi-a explicat că erau seceraţi de tifos şi de dizenterie; verighetele şi dinţii de aur pe care şi i-au smuls singuri fuseseră singurele lor mijloace de a-şi îmblînzi un pic zguduitoarea situaţie impusă lor pentru că erau evrei. Interlocutorul meu nu cunoştea decît o singură excepţie: fostul politruc din Brailov, care trăia liber, cu toate că era evreu şi era consilierul lui Schmitz pentru problemele locale.

Într-un cerc distinct al infernului în care mă mişcam, cei rămaşi teferi în urma masacrelor organizate de germani, la Brailov, ca pretutindeni unde se aşezau, erau izolaţi.

Din cei vreo mie care reuşiseră să treacă rîul Rov, doar o treime au supravieţuit bolilor şi lipsurilor. Erau ţinuţi separat, ca nişte „străini" şi erau şi mai fantomatici decît ceilalţi. Simţeam cum se ridică în mine o barieră între ce eram în stare să înţeleg şi sensibilitatea mea. Nu-mi venea să cred ceea ce vedeam, şi nici să simt ceea ce mintea mea urmărea pătimaş.

A sosit ziua de care mi-a vorbit Schmitz; mă invitase din

nou în ajun, la sfîrşitul unei partide de pocher, mai încordată decît celelalte. Soarele de vară strălucea sărbătoreşte, ciripitul păsărilor umplea aerul unduind în căldură ca o apă prea limpede. Schmitz a venit să-şi bea cafeaua la Vucol imediat după masa de prînz şi apoi am străbătut cei o sută cincizeci sau două sute de metri care ne despărţeau de corpul de pază al micului post de vamă românească. Mă întrebam mereu ce avea să se întîmple? Neamţul îşi ţinea strîns fălcile şi privea numai în faţă. S-a aşezat pe banca din grădiniţă, picior peste picior, aprinzîndu-şi ţigară de la ţigară. Soarele se schimonosise în reflexele negre ale cizmelor sale. Mă dusei să-l caut în biroul său pe căpitanul de grăniceri. Foarte palid, îmi spuse că dintr-un moment într-altul urmau să sosească sub escortă cetăţenii din Brailov pe care îi zărisem în ghetoul de la Jmerinca: Schmitz fixase ca în acea zi să-i fie predaţi pentru a-i trimite în oraşul de unde veneau. Chiar înainte de prînz fusese anunţat de plecarea convoiului, de cîtva timp, din Jmerinca. Trebuia deci să ajungă la malurile Rovului, unde ne aflam, către ora trei. La ora două, coborîră de pe dealul din faţă, unde se zăreau primele case ale Brailovului, patru soldaţi germani şi doisprezece miliţieni urcraineni în rînd strîns, toţi înarmaţi cu puşti mitraliere, comandaţi de un feldwebel. Unii dintre miliţieni – toţi erau tineri, echipaţi cu caschetele, bluzele, pantalonii de piele şi cizmele negre ale miliţiei puse pe picioare de ocupant – ţineau în lesă cîini mari poliţişti, negri şi ei. Plutonul se aşează în spatele lui Schmitz care aştepta nemişcat, cu ochii pe jumătate închişi. Fără să-şi privească ceasul, strigă deodată în germană:

— *Este ora trei, trebuiau să fie aici!*.

A fost ca un semnal; la o cotitură a drumului dinspre Jmerinca, au apărut primele siluete ale convoiului, însoţite de jandarmi români. I-am zărit pe toţi după cîteva minute, mica masă de oameni împleticindu-se în norul de praf ridicat de bocancii soldaţilor. Cei care nu erau desculţi îşi tîrau picioarele, învelite în fîşii de stofă sau piele, asemenea unor pete fără contur pe drumul ars de soare. Schmitz s-a ridicat şi aştepta ca toţi să fie în faţa postului. Nu se auzea nici un sunet. Adunaţi cu toţii, *actorii* păreau că şi-au pierdut graiul. Ciripitul păsărilor se transformase în piuit. Cu o voce lipsită de inflexiuni,

căpitanul începu să citească o listă. Îi răspundeau niște gemete. I-a dat lista lui Schmitz. Dintr-un total de trei sute douăzeci și nouă, au răspuns la apel trei sute douăzeci și șase.

Pentru a restabili echilibrul acestei liste a ghetoului, redusă deja de numele celor morți, Schmitz a fost de acord să-i pună la socoteală pe cei doi sugari care nu erau prevăzuți. Notă doar pe procesul-verbal de primire pe care-l întinse căpitanului : „un absent care trebuie găsit". Explică apoi ceva feldwebel-ului care imediat începu să dea ordine scurte: cei cîțiva copii în plus au fost alipiți la două sau trei grupuri. În timpul acestei repartizări, soldații care escortaseră convoiul de la Jmerinca s-au așezat pe malul rîului Rov lîngă podețul din piatră care trece pe deasupra lui și priveau apatici primele grupuri urcînd încet drumul din preajma Brailovului. Mă întrebam, fără să găsesc un răspuns verosimil, ce intenții avea Schmitz și de ce se agitase atîta pentru a obține transferul acelor fugari. Atenția mi-a fost atrasă de un grup care se forma sub ochii mei: se afla acolo o fată înaltă, brunetă, cu privirea arzătoare și fața aspră, un flăcău de cel puțin doi metri, stîngaci, cu fața palidă, cu lentilele crăpate, o mamă cu un copil care se răsucea pentru a-i prinde sînul și o fetiță de șapte-opt ani agățată de fusta sa, un bătrînel cu barbișon alb, agitat, cu mișcări sacadate ca de marionetă, salutînd de fiecare dată cînd întîlnea o privire, a mea sau chiar cea a unui militar, prin ridicarea unui fel de pălărie de pe chelia lucioasă.

— Domnule, nu ați locuit la Cernăuți? Parcă v-aș cunoaște, eram frizer.

La răspunsul meu afirmativ, nu-și putu stăpîni un fel de vaiet.

— Ne vor omorî, domnule, ne vor omorî pe toți...

Abia atunci am înțeles acel ceva de nepriceput. Schmitz avea să-i asasineze.

— Dar este absurd, veți fi pur și simplu întorși la casele voastre.

— Nu, domnule, ne vor omorî așa cum i-au omorît pe toți.

L-am întrebat prostește ce dracu a căutat la Brailov?

— Moartea! Mi-a fost frică să rămîn în Bucovina cînd

ruşii s-au retras, şi acum am fost prins aici de nemţi. Mă vor omorî.

— Aş vrea să mă amestec printre voi şi să vă însoţesc pînă acasă!

Dădu din cap:

— N-ar folosi la nimic...

Între timp, împingînd cu patul puştii, oamenii lui Schmitz i-au adunat pe cei douăzeci şi grupul se puse greoi în mişcare către pod. Comandantul îmi ieşi în întîmpinare, s-au format şi ultimele grupe şi am trecut podul. I-am spus cu blîndeţe că unul din prizonieri nu era rus ci român. Îmi răspunse cu răceală privind drept în faţa lui:

— Nu sînt nici români, nici ruşi, sînt evrei. Şi adăugă ca şi cînd şi-ar fi amintit o frază dinainte pregătită:

— Nu e vorba de a le face rău acestor terchea-berchea, ci de a restabili ordinea!

Luîndu-mă de braţ, mă trase cu el aproape alergînd pînă ce am ajuns pe culmea dealului. Am depăşit întreg convoiul care-l urca încet, sub privirile paznicilor germani şi ucraineni şi ale dulăilor care gîfîiau lăsîndu-şi să atîrne lungile limbi roşii. Soarele rămăsese pe loc. Am ajuns sus pe deal. Aici, totul era clar: o groapă pătrată cu laturile de vreo şase-şapte metri, adîncă de trei sau patru, care fusese probabil săpată de un escavator cu cîteva ore mai înainte, după cum arăta pămîntul reavăn, aştepta larg deschisă. Orientate spre şoseaua care ducea spre oraş (ne aflam pe locul viran ce despărţea oraşul de cîmpuri), staţionau două camioane goale cu obloanele din spate desfăcute, foarte aproape de groapă. În timp ce-mi strîngea braţul, Schmitz a spus ceva feldwebel-ului roşcat şi zdravăn venit în întîmpinare, însoţit de şase soldaţi care-şi întorceau şi ei puştile. Sosi primul grup. Feldwebel-ul a pronunţat cîteva cuvinte în ruseşte: „Atenţie", „Dezbrăcaţi-vă!", „Bărbaţii aici". „Femeile, aici,", arătînd unul sau altul din camioane. Am mai sperat o clipă că-i vor încărca să-i ducă în oraş, dar de ce goi? Nu, li s-a arătat doar unde fiecare trebuia să-şi aşeze hainele.

Şi, de o monstruoasă simplitate, groaza întrecu orice limită. Goi, murdari, muţi, cu obrajii şiroind de lacrimi, de transpiraţie, urinînd şi defecînd pe ei, cei condamnaţi aşezau

pe platformele camioanelor tot ce aveau pe ei şi, chemaţi prin semnul feldwebel-ului care-i aştepta la marginea gropii, mai făceau un pas, ultimul, asemeni unor umbre. Cînd ajungeau în dreptul bărbatului în uniformă, se auzea un declic sec, fiecare îşi primea la rîndu-i glonţele între omoplaţi sau în ceafă, după bunul plac al călăului, şi se rostogolea în groapă. Odată ce a răsunat primul foc, Schmitz şi-a retras mîna de pe braţul meu. Nu mai simţea nevoia de a se îmbărbăta sau, mai degrabă exhibiţionismul său îl satisfăcuse deja. Cînd feldwebel-ul trebuia să-şi reîncarce arma, era înlocuit de unul din soldaţii săi. Şi împuşcăturile continuau la intervale regulate. Copiii mici erau aruncaţi de vii în groapă peste cîteva picioare care se mai mişcau.

De la primele împuşcături, păsările şi-au luat zborul de pe cîmpuri. În afara pocniturii, se mai auzeau doar din direcţia gropii ţipetele lipsite de vlagă ale copiilor şi cîteva horcăieli. Umbrele cenuşii care se apropiau de margine şi cele care-şi aşteptau rîndul, nu strigau, nu suspinau – cred totuşi că din pieptul lor se înalţa un fel de murmur, ca un sunet muzical grav şi continuu... Totul se desfăşura acum mecanic. Nemaisimţindu-mă stăpîn pe mine, am întors spatele spre locul masacrului şi am început să cobor spre Rov, atingînd aproape în trecere convoiul care-şi termina încet urcuşul, unul după altul, auzind şi zărind ceea ce se petrecea pe vîrful dealului. A trebuit să fiu martorul unui surplus de cruzime: un tînăr evreu, cu ochii holbaţi, făcu un brusc salt în lături şi se îndreptă cu disperare spre rîu. Din trei salturi, un cîine căruia miliţianul cel mai apropiat îi dădu drumul, îl prinse şi-l răsturnă. Ajungînd acolo, lîngă animalul şi prada sa, miliţianul îndreptă ţeava puştii sale spre fruntea băiatului imobilizat şi trase. Apoi legă din nou cîinele în lesă şi îşi reluă alene locul în convoiul pe care incidentul îl lăsase indiferent. Pe verdele strălucitor al ierbii, rămase o mică pată, roşu şi opal.

Am ajuns în sfîrşit pe pod. M-am aşezat printre jandarmii care pînă atunci escortaseră convoiul. Tresăream la fiecare împuşcătură care răsuna de sus. Unul dintre ei plîngea în hohote şi nu reuşea să-şi rostească cuvintele:

— Dacă aş fi ştiut... dacă aş fi ştiut, credeam că vor

scăpa de mizeria din ghetou... ar fi trebuit să-i lăsăm pe toți alături de ceilalți care au rămas acolo... ni s-a spus...

Altul, privindu-mă cu reproș (nu mă văzuse oare braț la braț cu Schmitz?), mi-a spus-o pe șleau:

— Un evreu nu este și el om, ca noi toți?

Împușcăturile au durat cu totul mai puțin de două ore. La fermă, figurile oamenilor erau ca de piatră. Cu binoclul lui Vucol, puteam să văd de la fereastra mea, pe vîrful dealului, busturile lui Schmitz, ale acoliților săi și pe cele ale ultimilor evrei. Cînd cei din urmă au dispărut, s-au îndepărtat camioanele cu haine, în care au urcat soldații germani. O cisternă mare care abia sosise (Vucol mi-a spus că trebuie să aibă var nestins) și-a răsturnat conținutul în groapă. Copiii puteau în sfîrșit să moară. Tot sub supravegherea lui Schmitz, milițienii ucraineni bătătorir în groapă pămîntul adunat la margine. Totul s-a terminat. Noaptea cădea, țîrîitul greierilor pătrundea în urechi, cerul era acoperit de stele.

Am căzut în pat cuprins de un somn de moarte. Toată ziua aceea mi-a revenit în minte dimineața cînd, obosit de cît dormisem, îmi cercetam fața în oglindă. La tîmple, părul mi se albise. Mi-am amintit visul pe care-l avusesem: eu în fundul gropii sub valurile de apă albicioasă, fără să fiu în stare să mă mișc.

După-amiază, ordonanța lui Schmitz (a cărui fizionomie era la fel de necioplită pe cît de distinsă era cea a stăpînului său), ne-a adus o scrisoare de scuze din partea comandantului: nu putea veni la fermă așa cum promisese. Superiorii săi veneau în inspecție mai devreme decît prevăzuse. (Trebuia să fie mulțumit că și-a făcut la timp „elagajul"!). Îmi trimitea de asemenea un document care-mi îngăduia să mă duc pentru patruzeci și opt de ore la Vinița. Asta-mi era răsplata pentru că-l „asistasem".

Obișnuiți cu cronologiile, cu biografiile socotite adesea sumare, ne evocăm cu plăcere viața ca și cînd am număra un șir de mătănii din boabe prost așezate. Un examen mai adînc ne-ar face să vedem că de fapt, ca pe o tablă de domino, căutăm confuz, sau răspundem evenimentelor după metoda probabilităților, piesa care va permite continuarea jocului. Într-adevăr, etapele drumului nostru au fost tot atîtea fragmente ale unui joc combinatoriu complicat de bună voie cu consecințe în același timp tainice și clare, asemănătoare genelor din comportamentul nostru biologic. Întîmplarea ne ajută doar uneori să descoperim legăturile aproape vrăjite dintre diferitele momente ale existenței noastre și aceasta suprapunînd acele momente într-un mod destul de grosolan pentru ca să le percepem riguroasa lor complementaritate. Oricît ar fi de evidentă legătura lor, nu are nimic comun cu vreun concept de dreptate. Dacă uneori aceasta apare, este doar întîmplător și ar fi al naibii de simplist să o vezi ca pe o reparație sau ca mîna unei fatalități în înlănțuirea situațiilor. La Vinița mă aștepta o continuare a zilei sinistre pe care o petrecusem la Brailov. A fost doar în aparență o întîmplare, pentru că faptele se înlănțuiau atît de bine unele cu altele, încît s-au înscris în *timpul meu* ca fiind de nedespărțit.

Plecat de dimineață din Jmerinca, urma ca spre prînz să

ajung la Vinița. Trenul era aproape gol, ceea ce a ușurat controlul militar foarte riguros, chiar și pentru soldații germani. Temători, cu privirea furișă, așezați pe banchetele din lemn într-un colț al vagonului fără compartimente, cîțiva ruși scoteau la iveală teancuri de documente cu priceperea cetățenilor obișnuiți cu hîrțoagele. Păreau fascinați de cel mai mic capăt de hîrtie care avea ștampilă. Și apoi, hîrtia putea fi oricînd prețioasă pentru a-și învîrti una din aceste țigări din tutun prost care aveau o formă ciudată de pipă. Înainte de a pleca din nou către Kiev, trenul s-a oprit pentru scurt timp la Vinița. Mă aflam prins între doi curieri militari cu cutiile lor metalice cu lacăt (care mă fascinau) și un grup de țărani purtînd desagi cu provizii, în care se zbăteau găini sau chiar un purceluș. Peronul, model de curățenie, era un furnicar de soldați și de ofițeri. Am prins din zbor mai bine de douăzeci de numere marcate pe epoleți. Dar nu mă simțeam în largul meu: chiar de la ieșirea din gară, se simțea tot mai mult un miros persistent pe care mai întîi l-am atribuit fumului de cărbuni de la tren.

N-am avut niciodată mirosul foarte fin, asta m-a ajutat să suport fără să mă doboare putoarea acelor deșeuri umane pe care le văzusem doborîte cu două zile înainte, iar mai tîrziu pe cele din închisori. De astă dată, poate din cauză că nu puteam să-l identific, mirosul devenea neliniștitor în sine și invada tot cîmpul sensibilității mele. Aproape ca într-o petrecere la țară, cînd ai fi plictisit, apoi exasperat de cel mai mic iz grețos. Pe măsură ce intrai în oraș, emanația devenea mai puternică și oamenii pe care îi întîlneam țineau mîna la nas. Mă învîrteam în jurul caselor masive și parcă oarbe cu ferestruicile lor bine închise, cu sufletul întors pe dos de mirosul pătrunzător care devenea aproape palpabil la cea mai mică adiere a vîntului. Traficul destul de intens al vehiculelor germane îmi mai distrăgea atenția; le notam pe cartonașe dinainte pregătite și așezate în buzunarele adînci ale lungului meu impermeabil, asemănător hainelor anti-praf ale automobiliștilor de odinioară. Cînd m-am apropiat de podul de peste Bug (care străbate Vinița), mirosul devenit de nesuportat m-a obligat să mă întorc din drum. Deodată, la o intersecție, toată circulația s-a oprit.

Maşinile au dispărut de parcă ar fi urmat un ordin sau ca şi cînd le-ar fi cucerit acalmia amiezii. Nu era nici un motiv să se oprească astfel, ca pentru o siestă, forfota trupelor motorizate. Amintindu-mi că ora prînzului a trecut de mult, am intrat într-o „gastiniţa", mic restaurant-bistro. Cel care se ocupa de el, familia şi cîţiva prieteni, îşi isprăveau „cotletul", un fel de biftec tocat, în care varza şi ceapa înlocuiau aproape în întregime carnea. Masa lungă era acoperită de sticle de „samahonca", băutură din sfeclă, foarte toxică, care făcea ravagii în toată Ucraina. Deşi era aproape ora trei după-amiază, mi-au adus cu plăcere un borş (ciorbă de varză dreasă cu un pic de lapte) şi o pîine bună, ţărănească. Afară, continua să domnească calmul absolut precum şi mirosul greţos care ajungea pînă în colţul meu. Invitaţii proprietarului vorbeau cu toţii la un loc, în jurul unei femei îmbrăcate în negru, cu obrajii scăldaţi în lacrimi. Fata care mă servea la masă mînuia un pic germana şi ceea ce-mi dezvălui avea să mă facă să mă înfior: femeia în doliu recunoscuse cadavrul soţului său (dispărut de acasă de patru ani) printre cele descoperite de curînd cu ocazia lucrărilor din parcul oraşului*. Toată lumea era emoţionată ascultînd-o; veneau de pretutindeni comisii de medici legişti, ziarişti. În şir, pe fundul gropilor, cadavrele se aflau în plină descompunere. La lumina soarelui, spectacolul era îngrozitor; din cauza viermilor aveai impresia că respiră într-un miros pestilenţial. L-am simţit brusc ieşind din restaurant, mai persistent şi materializîndu-se, devenind lipicios. Nu mă hotăram să-l impun ochilor mei – deja mîhniţi de masacrul de la Brailov –

*În *Arhipelagul Gulag* (vol.. 3, p.18). Soljeniţîn, situează descoperirea gropilor comune unde erau ascunse cadavrele deţinuţilor din închisorile de la Viniţa, omorîţi în masă de către autorităţile sovietice, în luna martie, 1943. Cercetările au continuat multă vreme (victimele apropiindu-se de cifra de 10.000). În 1942, chiar cînd am fost eu acolo, naziştii au chemat presa internaţională şi Crucea Roşie, pentru a face caz de descoperirea lor.

În 1943, s-au dezgropat la Katyn, mai la Nord, alte 4500 de cadavre, cele ale cadeţilor polonezi şi ale ofiţerilor lor, omorîţi cu cîte un glonte în ceafă.

cînd, pe strada pustie pînă atunci, a început să treacă o coloană de camioane înţesate cu soldaţi cîntînd cît îi ţinea gura, năvalnice marşuri. Mi-am explicat acalmia de dinainte: autorităţile din Viniţa au oprit circulaţia care i-ar fi putut stînjeni, la anunţul trecerii trupelor.

Coloana a fost urmată de încă una, apoi de alta şi aceasta, la rîndu-i, urmată de o alta. Huruitul motoarelor nu se mai oprea. Ore întregi, sute, mii de camioane mergeau unele după altele, la nesfîrşit, zi şi noapte. Pentru a le vedea mai bine şi a le nota caracteristicile, am traversat strada şi mi-am găsit un loc lîngă un copac pricăjit, în dărîmăturile unei case de unde, mizînd totul pe o carte, notam nemişcat, unul după altul, ecusoanele proaspăt aplicate care defilau în faţa ochilor mei ţintuiţi. M-am redus cu totul la un fel de obiectiv de aparat de fotografiat, şi niciodată nu voi reuşi să pricep cum de nu m-au reperat măcar în acele momente cînd, cu trenciul meu alb pe umeri, stăteam nemişcat în mijlocul acelor valuri ale armatei. După cum, n-am mai fost atît de surprins, cîţiva ani mai tîrziu, citind *Război şi pace*, de strania apariţie a lui Bezuhov în plin cîmp de bătălie.

Peste cîteva ore a încetat trecerea trupelor şi credeam că nu va mai urma nimic. Dar abia a fost reluat micul trafic local, că s-a şi revărsat un nou val de automobile şi camioane, mergînd tot înspre Est. Mirosul greu de hoit rămînea la fel, nu se amesteca deloc cu cel sufocant venind de la gazele de eşapament, ce învăluiau într-un nor albăstriu, camioanele grele. Se separa precum grăsimea de apă.

Puţin înainte de miezul nopţii, un beţiv întîrziat apăru în pragul „gastiniţei" care, la căderea serii, se închisese. Rămase împietrit o vreme, sub jeturile de lumină ale farurilor camioanelor care treceau continuu. Aceeaşi lumină care-mi lumina foaia. Deodată a ridicat capul şi a răcnit cît a putut de tare: „Eu sînt Arhanghelul Mihail"! şi s-a rostogolit pe trotuar, trăsnit de „samahonca". Cum nu avea cine să se ocupe de el, a rămas acolo, în timp ce, de partea cealaltă a străzii, continuam să pîndesc fiecare motocicletă, maşină şi camion ce treceau necontenit. Dimineaţa devreme, „arhanghelul" reuşi destul de

greu să se pună pe picioare şi plecă şontîc-şontîc, pe cînd coloana se îndepărta.

Nu mai trecea nici un camion şi am crezut că într-adevăr se terminase de-a binelea. Atunci, am încercat să mă dezmorţesc, preumblîndu-mă de-a lungul cartierului. În starea de încordare în care mă aflam nu simţeam nici un fel de oboseală, mîndru de recolta mea de ecusoane. Mi-am propus chiar să merg să fac un ocol de cealaltă parte a oraşului, pînă în parcul unde se efectuau săpăturile. Dar zgomotul de toată noaptea reîncepuse şi m-am reîntors la punctul meu de observaţie: într-un ritm uşor încetinit, alte coloane de maşini urmau acelaşi itinerar. De data aceasta, la prînz am mîncat copios la acelaşi restaurant (borş, cotlet şi o prăjitură mare cu mere) şi am rămas acolo două sau trei ore, pentru a-mi face ordine în ciornele mele, desenînd şi cîteva siluete şi detalii de arhitectură pentru a-mi regăsi cumpătul în rolul de pictor. Nu-mi făceam totuşi iluzii: dacă voiam să nu-mi scape nimic, trebuia să trec peste prudenţă. La cel mai mic control mai serios, oricum, puteam fi împuşcat. Am riscat deci în cunoştinţă de cauză.

Şuvoiul trupelor motorizate a durat din nou pînă la miezul nopţii. Ameţeam, m-am aşezat pe o piatră, acolo unde se aşezase beţivul meu cu o noapte înainte. Cuprins brusc de oboseală, am fost din nou conştient de prezenţa mirosului dezgustător. Rămăsese cu siguranţă la fel de puternic, dispărînd doar pentru că atenţia era îndreptată exclusiv spre uriaşa revărsare militară. Indicativele notate îmi jucau în faţa ochilor, sferturile de oră se scurgeau şi calmul continua să domnească. Într-adevăr se terminase, ca şi puterea mea de a rezista. După patruzeci şi opt de ore de tensiune (durata permisului meu de liberă trecere), m-am pornit spre gară. Am renunţat să merg să văd morţii din parc şi, la drept vorbind, nici nu ţineam. Mă temeam că, în halul în care eram, aveam să leşin cu buzunarele pline de „crochiuri". Nu te puteai apropia de gropi decît reţinîndu-ţi respiraţia, ceea ce m-ar fi terminat. Binecuvîntam camioanele care nu mai apăreau.

Dar asta n-a fost totul.

Sântinelele păzeau gara şi de la distanţă şi în apropiere.

Cum probabil nu păream un localnic, nu am fost interpelat. Dimpotrivă, eu am abordat o santinelă. Vedeam într-adevăr pe peronul care lucea la acel ceas al dimineții, umblînd de colo-colo, mai mulți ofițeri superiori și, printre ei, un mare număr de generali cu fireturi strălucitoare. I-am împărtășit uimirea mea de a vedea atîta lume bună în acea gară de provincie, unde îmi așteptam trenul pentru Odesa (stația terminus). Mîndru ca un cercetaș și pîndindu-mi consternarea, a șoptit:

— *Der Führer ist da!* și mi-a arătat cu capul un tren tras la capătul peronului, pe o linie laterală. În jurul cîtorva vagoane de un albastru închis, un adevărat balet de uniforme. Cînd mă așteptam mai puțin mă aflam la vreo sută de pași de sperietoarea planetei.

Nici nu știu cînd a sosit, hurducăind, sărmanul meu tren, cînd m-am urcat în el și cînd, luptîndu-mă cu somnul, am coborît în sfîrșit la Jmerinca de unde am putut să telefonez la postul de pază a frontierei, să-mi fie trimisă de către căpitan mașina, să mă ia. La fermă, mi-am revenit făcînd un duș, m-am ras și i-am povestit lui Vucol cumplita descoperire a gropilor comune. Pretextînd o boală, l-am anunțat că trebuia să plec a doua zi la București. Ardeam de nerăbdare să raportez tot ceea ce văzusem, dar, deocamdată, trebuia să dorm. După cîteva ore de somn am schițat raportul pe care Hari urma să-l transmită. Lăsînd un cuvînt de bun rămas lui Schmitz și destăinuindu-i că eram mai bolnav decît i-am spus gazdei mele pentru a nu o îngrijora, am părăsit (pentru totdeauna) Kazaciovul și am luat din Jmerinca trenul pentru Odesa, socotind că luînd avionul aș ajunge a doua zi la București, după ce voi fi dormit o noapte într-un pat bun, la hotel. Seara, la Odesa, prin intermediul directorului de la Arte, care-mi amintise că mai aștepta răspunsul meu la propunerea sa și că voia să monteze *Boema* cu decorurile și costumele făcute de mine, am obținut un bilet de avion.

Rememorîndu-mi toate detaliile văzute în acele ultime zile – masacrul de la Brailov, cantitatea extraordinar de mare de germani care au traversat Vinița (aproape trei sute de

ecusoane pe care nu le mai văzusem niciodată şi toate numele de unităţi luate din oraş şi de la gară), materialul transportat pe calea ferată, indicativele avioanelor zărite şi, în plus, recenta reuniune a Marelui Stat Major al lui Hitler, am zburat de-a lungul malului Mării Negre ale cărei contururi se desenau ca pe o hartă.

Înainte de a lua avionul, am avut timp să mă destind pe plaja locuitorilor Odesei (Langeron) şi, după cîteva ore, am ajuns la Constanţa, de unde avionul pleca din nou după cîteva ore. Mi-am petrecut acest timp pe o plajă din Constanţa şi, odată ajuns la Bucureşti, înainte de a-l întîlni seara pe Hari, am dormit pe marginea piscinei unui hotel din centrul oraşului. Aceste competiţii cu mine însumi, indiferent de nivelul lor, sînt singurele care m-au pasionat vreodată.

PARANTEZĂ. Hari i-a dat numaidecît lui Pierre raportul meu să-l cifreze şi să-l fotografieze, pentru a-l transmite. Mi-a spus că aveam toate şansele să obţin detaşarea la Odesa, aşa cum mi-o doream.

Am început să studiez *Boema* după transcrierea pentru pian, notîndu-mi pe partitură efectele de lumină. Decorurile propriu-zise le-am schiţat, fidel unei anumite idei de simplitate pentru ca muzica să-şi poată proteja propriile spaţii. Mi s-a părut atît de prost înţeles chiar în indicaţiile date de partitură, mai ales decorul celui de-al treilea act, încît nu puteam să-l ascult decît cu ochii închişi. Mă feream astfel să văd trunchiurile copacilor şi zidurile grele care striveau pe scenă alunecarea impresionistă a corurilor şi sfîşietoarele accente ale lui Mimi, ca să nu mai vorbim de minunatul cvartet. În schiţa mea, am indicat doar un singur copac, chiar în colţul hanului, un gard şubred şi, în depărtare, o panoramă a Parisului. Mansarda din primul şi al doilea act se preta la mai multă mişcare, deşi, prin forţa împrejurărilor, într-un spaţiu mult mai redus. Discutînd punctul meu de vedere cu Ştefan Hablinschi (un tînăr pictor polonez refugiat din Cracovia în '39 pe care l-am ajutat şi căruia nu i-am ascuns activitatea mea clandestină), am făcut împreună macheta acestui prim decor. El mai lucrase pentru scenă şi macheta noastră a fost o reuşită cu imensul său văl de tul care acoperea fereastra mare a acoperişului în pantă, prin

care o rază de lună avea să-i lumineze pe Rodolphe şi pe Mimi, îmbrăţişaţi tandru.,. Am trimis macheta directorului Şcolii de Arte de la Odesa, iar el mi-a telegrafiat imediat numirea mea în calitate de „pictor principal" al Operei, începînd cu data de 1 septembrie 1942.

În luna care a urmat, am putut prinde pe o mică pînză episodul de la Brailov, deja cufundat în negura timpului. Şi strîngeam din dinţi: expansiunea nemţilor se afla la apogeu. Pe oriunde ajungeau, duceau o viaţă pe picior mare, compensînd în acest fel lipsurile pe care Führer-ul lor le impunea în ţară. Cîteodată, dacă nu erau specimene de sadici sau fanatici, aveau o atitudine civilizată. Totuşi, nici disciplina, nici groaza nu slăbeau în intensitate. Un agent german, prieten al Taniei Olşevschi, s-a spînzurat în biroul său din librăria Buchholz (oficină de propagandă şi contraspionaj). Fusese convocat la Berlin pentru a da explicaţii asupra criticilor pe care le-ar fi formulat în legătură cu geniul strategic al lui Hitler. Convingerea în „cauza dreaptă" a războiului devenea mult mai rară. Am cunoscut în acele vremuri un aviator, student la politehnică; sătul să-şi petreacă timpul în adăposturile Berlinului, s-a înrolat voluntar; de fiecare dată cînd îmi făcea vreo vizită (baza sa fiind în preajma Bucureştiului) trebuia să-i potolesc ura împotriva războiului şi a celui care-i purta răspunderea. I-am explicat că era mai bine să unelteşti împotriva celui trufaş, decît să te laşi pradă imprudenţelor care-ţi dăunează doar ţie. Fără să-i spun nimic mai mult, Karl-Heinz a înţeles destul pentru a-mi face rost de toate detaliile care mă puteau interesa despre unitatea sa, şi aceasta timp de mai bine de un an, pînă în momentul în care a dispărut. Nu din naivitate, cu siguranţă, chipurile pentru situaţia în care aş fi vrut să-l găsesc, mi-a făcut planul amplasării unităţii sale. Din fericire, nazismul nu a avut timp să insufle minciuna şi teama în toate sufletele, iar dragostea pentru uniformă nu excludea la toţi dragostea de a fi unic în felul său. Bucuria lor de a-şi desfăşura activitatea departe de viaţa grea şi artificială care se instalase în Germania o dată cu înstăpînirea naziştilor era evidentă şi s-a unit cu bucuria deosebită şi surprinzătoare a prizonierilor ruşi, cel puţin a celor pe care i-am cunoscut în România. În acel moment, cînd nu aveau a se teme de o întoarcere bruscă a

puterii sovietice, foştii comunişti eliberaţi de neîncredere şi de otrava acesteia, acceptau de bună voie să ia parte la muncile cîmpului şi îşi regăseau temperamentul nepoluat de politică. Bunul lor simţ nu era şocat în lumea „occidentală" decît de schimbarea preţurilor pentru acelaşi articol cînd, în deplină libertate, mergeau de fiecare dată în oraş pentru a-şi face cumpărăturile. Vladimir, unul dintre prizonierii care lucra la ferma unui prieten al familiei mele, se înţelegea foarte bine cu Karl-Heinz. Acesta a luat lecţii de limbă rusă şi se întîlnea cu cea mai mare plăcere la mine cu Vladimir, mecanic la Harkov, înainte de a fi mobilizat.

(Vis. *Se făcea că mă aflam într-un mare salon de coafură. Nu erau luminate decît scaunele din faţa unor oglinzi foarte înalte şi o masă mică, unde era aşezată o manichiuristă în aşteptarea unui client. Doar scaunul din mijloc era ocupat. Un bărbat gol, bine făcut, stătea pe el liniştit. În jurul lui, în halatul său alb, se agita bărbierul. Îi rădea barba cu un brici mare cu care jongla, făcînd să-i strălucească lama. Îmi amintesc că statura lui mare, musculoasă, nu avea cap. Cum s-o fi descurcînd bărbierul? Iată-i capul mare, aproape de picioarele mele! Îmi zîmbeşte cu bunătate. Era capul lui Karl-Heinz. Frizerul se foia mereu, şi-l recunosc, este chiar Toscanini, dar se îngrăşase. M-am obişnuit cu atmosfera prăvăliei şi începeam să văd în spate, pe peretele cufundat în umbră, portretul lui Antonescu încruntat, cu bărbia în mînă. În unghiul în care se afla cotul, se distingea o insignă fluorescentă pe care o purta la gulerul uniformei: insigna comunistă, secera şi ciocanul. Mă pun pe gînduri mişcările manichiuristei, îmbrăcată toată în alb, la masa ei cea mică. Se străduia să îngrijească unghiile unei mîini invizibile pe care se făcea că o ţinea. Nu stătea nimeni pe scaunul din partea cealaltă a mesei. Corpul lui Karl-Heinz se aşeza mai confortabil pe scaunul său, ale cărui braţe le mîngîia la curbă.)*

Nemulţumirile germanilor împotriva lui Antonescu se înmulţeau. Nu urma întocmai indicaţiile lor antisemite, nu accepta să le încredinţeze aurul trezoreriei, îi contacta pe Maniu şi pe Brătianu, şefii partidelor politice adepte ale Aliaţilor, le asigura protecţia şi lăsa chiar să scadă admiraţia faţă de hitlerişti. Erau minimalizate şi mai ales lăsate nepedep-

site acțiunile evidente de sabotaj. Luau foc în drum spre Germania cisterne de petrol rafinat de la instalațiile aparținînd societăților americane, olandeze, naționalizate. Cînd a fost arestat Rică Georgescu, directorul fostei Romano-Americana, Antonescu l-a reținut pînă la sfîrșitul războiului, chipurile pentru procedură de instruire a procesului, în închisoarea Malmaison, unde germanii nu puteau intra. Pentru o glumă neînsemnată, dar jignitoare împotriva nazismului, repede se înălța un paratrăsnet pentru a neutraliza fulgerele Gestapoului furios. Istoria nu este lipsită de nostimade: eminenta filarmonică de la Berlin (eminentă chiar „epurată") se deplasa destul de des sub conducerea masivului Herman Abendroth sau a tînărului Karaian pentru a face propagandă cu o excelentă muzică. În timpul unui concert s-a executat *Moarte și transfigurare*, poemul simfonic al lui Richard Strauss. În ziarul „Timpul" (director Gh. Gafencu), o notă strecurată între informații cita: „Ieri seara, renumita orchestră din Berlin a făcut să răsune : „TOÏT UND BAÏGRUBEN" care a stîrnit entuziasmul întregului auditoriu. Titlul *„Tod und Verklärung"* a fost înlocuit cu „Toït und baïgruben" ceea ce în idiș înseamnă : „Mort și înmormîntat"... Un avertisment dat ziarului și concedierea *pro forma* a unui muncitor au încheiat acest incident.

Cu asentimentul lui Eck, i-am lăsat în locul meu pe fratele meu și prietenii săi „malagambiști" pentru a continua să urmărească mișcările germanilor la București; Dinu, referent la Curtea de Conturi s-a înrolat la Tulcin în Transnistria, unde verifica gestiunea unei divizii și întîlnea destui „aliați" de-ai noștri, și eu am plecat la Odesa pentru a mă prezenta la postul meu. ÎNCHIDEREA PARANTEZEI.

Dacă vreo persoană mai importantă trecea prin Odesa, vizita îi era salutată de o reprezentație de gală la Operă. Se adunau imediat cîțiva cîntăreți și corpul de balet (majoritatea artiștilor au preferat să nu o șteargă cu armata roșie), și se prezenta un act de operă (în general extrase din *Boris Godunov*) ca un sandvici între un act din *Corsarul*, intrepretat în mod strălucit de o stea a baletului, Vladia Lesnevschi, și presărat cu fragmente eteroclite din alte balete, și dansurile polovțiene din *Prințul Igor.* Succesele vocale ale lui Savcenco (cîntăreț de mare clasă, în plină glorie, interpretînd un Boris tulburător, în tradiția scenică a lui Stanislavski) și veselia nebună din suita lui Borodin, puteau fi invidiate de cele mai bune teatre europene de operă.

De data aceasta, deși Opera se afla între stagiuni în această lună de sfîrșit de vară, a trebuit să se organizeze repede un spectacol excepțional pentru un stab al Reich-ului, Mareșalul Keitel. Fastul desfășurat cu această ocazie era pe gustul populației locale, ca de altfel și vizitele guvernatorului Transnistriei* în

*Titlu de circumstanță inventat și afișat cu aroganță și onctuozitate de George Alesianu. Acesta, un universitar plafonat, folosit deja în timpul dictaturii pe care ex-regele o instaurase, fără însă ca aceasta să-i fi salvat coroana, a fost împușcat după război, atunci cînd România s-a aflat sub influență rusească.

satele unde țăranii, înclinați și întinzîndu-și jalbele, aminteau jalnic de vremurile țarilor. Puțin conta caracterul improvizat și trecător al acestui circ. Nu se aflau la prima „schimbare" și încercau să profite de momentul respectiv. Serile în onoarea lui Keitel începeau cu uvertura *1812* a lui Ceaikovski. Tinerii nu au auzit-o niciodată în versiunea sa originală. Începînd din 1917 apoteoza din finalul său, cu imnul național de pe timpul lui Napoleon și al țarilor, a fost înlocuit cu Internaționala. În vreme ce la galerie se asculta cu religiozitate vechiul imn care răspundea celui mai adînc sentiment rusesc de măreție, un profesor în vîrstă, comunist și naționalist în același timp nu a ezitat să-mi destăinuie:

— Veți vedea, comunismul se va instaura pretutindeni și doar atunci valorile rusești se vor bucura de adevărata lor recunoaștere...

Mileniul de aur din discursul nazist își găsise replica!

Curios să cunosc cîte ceva din cultura în mijlocul căreia m-am avîntat, m-am întristat constatînd influența redusă a impresionantei vîlvătăi artistice izbucnite o dată cu revoluția. Fusese deja uitat, în mai puțin de douăzeci de ani, teatrul lui Meyerhold, cei ca Mlevici și Tatlin erau complet necunoscuți. Tot ceea ce erau în stare să spună pictorii și sculptorii, chiar profesori la Școala de Arte Frumoase era:

— Ăia trebuie să fi aparținut găștii lui Lunacearski!

Numele lui Șostakovici și Prokofiev nu erau chiar necunoscute, mai ales ultimul, asociat filmului *Alexandr Nevski*, dar „ei nu compuneau muzică serioasă" (cum făcea Rimski, de exemplu). Doar Esenin se mai bucura, la șaptesprezece ani de la sinucidere, de un renume definitiv și de recunoaștere din partea tuturor păturilor, chiar mai puțin cultivate. Era atît de iubit încît refuzau să creadă că a murit. Entuziaștii săi erau gata să plătească orice preț și să se lipsească de hrană pentru a-și procura o culegere din versurile sale, o raritate pentru bibliofili. „Celălalt", Maiakovski, supraviețuia lamentabil, datorită adjectivului „maiacovcic" (ciudat, ridicol) pentru a accentua sensul de „bufonerie". În ceea ce privește literatura și arta în afara Rusiei, secolul al

douăzecilea era reprezentat doar de Barbusse, Jack London şi vag de către Monet...

Versurile lui Esenin nu erau singurele căutate. Imprimările pe disc ale vechilor romanţe ruseşti (majoritatea înregistrate în România de către un emigrant, Lescenco) se obţineau la preţuri foarte mari, micii „purceluşi" de cinci ruble cu efigia lui Nikolai al II-lea apăreau de unde nici nu te aşteptai. Întrebarea: „Patifon iest?" era proverbială şi o lua înaintea oricărei încercări de a atrage parteneri pentru un „party". Şi romanţele de un sentimentalism fără de margini te făceau să plîngi şi exacerbau simţurile. Discul autohton pe care mi l-am procurat de la talcioc cu sfîşietorul cîntec *El a plecat,* pe o parte, şi pe cealaltă cu un cîntec ţigănesc, era interpretat de o adevărată vrăjitoare, Isabela Iurievna, celebră în toată ţara. Mărturisesc că l-am ascultat, singur chiar, de sute de ori, pînă ce s-a uzat complet şi l-am învăţat pe de rost. Înclinarea pe care o descopeream pentru aceste cîntece şi neaşteptata mea uşurinţă de a înţelege şi chiar de a vorbi limba rusă, din care nu ştiusem înainte nici un cuvînt, cred că pot să mi-o explic prin faptul că, pe cînd eram mic, fusesem vedeta uriaşilor soldaţi bărboşi, cu mustaţă, ai comandamentului imperial instalat acasă. Desigur, nu-mi mai aminteam nimic, dar este posibil ca inconştientul meu să fi înregistrat ceea ce mi s-a povestit mai tîrziu despre prinţul Dadiani şi „barzoii" săi, despre muzică, chefuri şi dansurile bărbaţilor care-mi vorbeau în limba lor.

Eram echipat ca pentru o expediţie: material pentru pictură, cărţi, aşternut de pat, cratiţe, articole de toaletă, conserve, băuturi, medicamente, haine de iarnă, totul umplea mai multe valize pe care le-am aşezat provizoriu în apartamentul unde locuiau părinţii lui Serioja, de cînd oraşul se golise pe trei sferturi de locuitorii săi. Îmi petreceam serile la ei (bătrînul vorbea destul de bine româneşte; moldovenii erau numeroşi în această parte a Ucrainei), oferindu-le din proviziile mele şi mai ales din băuturile pe care le-am adus şi care se evaporau văzînd cu ochii, la aceasta ajutînd şi cîţiva vecini. Într-o seară s-a băut chiar o sticlă de alcool curat, în felul în care se bea vodca: fiecare înghiţitură bună, urmată de un mare pahar cu apă. Se

înlătură astfel arderea stomacului şi a intestinelor, dar permite alcoolului să irige cu sînge mucoasele avide ale gurii şi esofagului. Beţia este grea şi cumplită. O prietenă a familiei, bînd cot la cot cu bărbaţii, după un număr de pahare, îşi înşira, fără doar şi poate, povestea. Era ascultată într-o liniştе mormîntală:

„Uitaţi-vă la mine, eu l-am mîncat pe Petia (vocea sa stăpînea cu greu urletele care-i străpungeau monotonia debitului, ochii îi erau larg deschişi, privirea fixă). Trăise doar doi anişori şi nu aveam ce să-i dau de mîncare. Avea nişte dinţişori albi. Ca boabele de orez alb, măşcat... Pentru noi mai găseam cîte ceva. Balegă coaptă, scoarţă de mesteacăn fiartă, şobolani... Dar el, Petinka, atunci cînd nu a mai putut plînge, şi-a arătat albul ochilor... L-am scăldat ultima oară. Mi-a dăruit carnea sa fragedă... I-am pus doar oscioarele în frumoasa cutie care mirosea a lemn bun, proaspăt, de brad. Iar el este aici (îşi arăta burta) îngropat în mine, şi cutia este îngropată în pămîntul sfînt de lîngă zidul bisericii Sfînta Fecioară (cu un deget ţeapăn arăta o direcţie). Fie ca Ea să ne aducă liniştea în sufletele noastre ticăloase..."

Tatăl lui Serioja, după ce mi-a tradus în şoaptă sporovăiala Marusiei – femeie încă tînără şi frumoasă, subţire, îngrijită ca o călugăriţă, şi-a făcut semnul crucii şi mi-a spus că acum zece ani, în timpul foametei şi deportării ţăranilor, o asemenea întîmplare nu avea nimic extraordinar în ea.

Zile-n şir am lucrat decorurile pentru *Boema*. În marele atelier de pictură de deasupra scenei, doi pictori în vîrstă, împreună cu ucenicii lor, aproape nişte copii, pictau din nou decorurile decolorate ale spectacolelor care urmau a fi reprogramate în curînd. Eram uluit de priceperea unuia de a reproduce pinii ninşi ce serveau de fundal pentru scena duelului Oneghin-Lenski şi de viteza cu care celălalt dădea viaţă, prin crăpături, cărămizi, coloane şi pietroaie aparente, zidurilor pictate pe pînze imense. Încercam să mînuiesc cu grijă pensulele enorme pe care le-am luat mai întîi drept mături. Trebuia să mă exersez să lucrez aproape pe uscat, aplicarea de culoare în tuşe groase nefiind bună la nimic. Risca nu numai să cadă în praf, dar nu oferea nici un efect special – acestea se obţin în teatru prin tonuri deschise şi *spotul* de lumină. Văzînd cum se

bucură colaboratorii mei de neştiinţa şi stîngăciile „pictorului principal" (eram ridicol datorită acestui titlu consacrat), şi cît sînt de sceptici (unii sinceri, alţii prefăcuţi) văzîndu-mi schiţele pentru *Boema*, m-am hotărît să pun un rămăşag cu mine însumi; să execut singur decorurile. I-am trimis pe cei doi bătrîni în concediu pentru o lună, nedorind să-i supăr cu pretenţiile mele. În schimb, l-am oprit lîngă mine pe Vania, unul dintre ucenici care cunoştea toate cotloanele atelierului. M-am dat pe mîna lui şi m-a învăţat cu plăcere toate micile secrete ale meseriei. Am obţinut angajarea lui Serioja şi era amuzant să-l vezi ascultînd ca şi mine de indicaţiile puştiului. Lucrînd într-un ritm susţinut, în două săptămîni am terminat două din cele trei decoruri. Am predat totul dulgherilor şi celor care fixau gravura pe pînză şi în timpul montării l-am început pe al treilea.

În fiecare seară mă întorceam acasă cu Serioja. După ce mi-am petrecut la hotel cîteva zile, m-am mutat la el. Mi se dăduse de curînd un apartament pe o stradă liniştită care-şi reluase vechiul nume: Petru cel Mare. (Şi celelalte străzi au scăpat de Stalinii şi Kirovii lor şi nu am prea întîlnit nemulţumiţi din cauza acestei schimbări). Parcă revăd figurile satisfăcute ale celor care treceau pe lîngă sfărîmăturile marii statui a lui Stalin, răsturnată şi cu soclul sfărîmat în iarba parcului Sevcenco. Trebuia să aştept terminarea lucrărilor pentru a putea locui acolo. Apoi, trebuia să aleg din depozitele guvernului mobile dintre cele care deja fuseseră recuperate din casele bombardate. Deocamdată urma să mă consacru doar aventurii mele cu teatrul. La hotel mă întîlneam cu prea mulţi oameni care mă distrăgeau, pe cînd eu aveam nevoie de un îndemn. Într-o noapte, după o cină prelungită la părinţii lui Serioja, am fost de acord să dorm în cea de-a doua cameră, cea a copiilor. Era acolo patul lui Serioja şi cel al lui Saşa, fratele său mai mic. Serioja mi l-a oferit pe al lui, curat şi moale, cu o plapumă de puf mare şi uşoară, iar el s-a culcat în cel al lui Saşa. Înainte de ora cinci dimineaţa, am fost invitat la un breck-fast în stil rusesc. Cea mai consistentă masă din timpul zilei, obicei dintotdeauna al clasei muncitoare din Rusia, este cea de dis-de-dimineaţă. La ora cinci fix, tatăl pleca la slujbă, de unde se întorcea seara. Serioja nu mai mergea cu el

de cînd lucra la atelierele Operei. După ce am gustat din bucatele savuroase pregătite de stăpîna casei, m-am culcat din nou. Iar Serioja îmi căzu direct în braţe. Este de necrezut cîte subterfugii, împrejurări, frămîntări, viclenii şi hotărîri trebuie să se adune pentru a se revărsa într-un moment de o extremă simplitate care prinde din zbor numele de fericire. Bondarul şi orhideea lui Proust nu-i conferă acestuia decît o noţiune minoră (dezamăgit, el a trebuit să-şi caute „fericirea" în ascunzişurile fiinţei sale, fără să scape de inevitabilul lor halou de tristeţe...) Chiar în aceeaşi zi, am renunţat la camera mea de hotel: nu mai eram un călător. Am lăsat pentru plăcerea finală actul din cafeneaua Momus şi mă delectam scotocind prin amintirile mele din Cartierul Latin. În adîncime se zărea silueta Odeonului. În ceea ce priveşte culoarea, alternam tonurile reci de gri-violet cu cele calde, ale pîinii care începea să se coacă. O pată de un roşu patetic, din ce în ce mai incandescent, echilibra decorul; o pînză plină pe care subreta venită să aclame trecerea inspecţiei în sunetele micii fanfare o ridica de la balcon. Cînd colegii mei sceptici, dar curioşi, se reîntorseseră la sfîrşitul concediului, totul era terminat. Puteau începe repetiţiile pe scenă. Pentru costume am cerut ţesături frumoase pe care a trebuit să merg să le caut la Bucureşti. Două doamne minunate, costumierele, lucrau deja acolo din 1900! Mereu gata şi vioaie, îmbrăcaseră în cariera lor pe Adelina Patti, pe Bettistini, pe Şaliapin; periau neîncetat sau mai degrabă mîngîiau costumele pe care aceştia le purtaseră şi nu îngăduiau nimănui să le atingă. Ele mi-au indicat genul de ţesătură şi metrajul trebuincios schiţelor mele şi mi-au cerut cu o imensă amabilitate – ca şi cînd le-aş fi făcut lor un serviciu personal – cîţiva metri de dantelă, de satin şi catifea care le lipsea de mult; ele voiau să recondiţioneze costumele din vremuri trecute, ca şi tinereţea lor.

De data aceasta raportul meu către Hari era destul de inconsistent. Nu avusesem timp să mă plimb ca de obicei pentru a observa fiecare mişcare germană. Singura zi în care am avut de notat ofiţerii diferitelor regimente a fost cea a reprezentaţiei dată pentru Keitel. Adăugînd notiţele lui Mişu, care mă înlocuia la Bucureşti, m-am prezentat la Hari. De data aceasta

el a avut să-mi transmită lucruri deosebit de importante: ca urmare a raportului meu precedent, fusesem promovat locotenent al Maiestății Sale britanice! Marea scurgere de motorizate pe care o surprinsesem corespundea unei întorsături hotărîtoare a războiului (ofensiva din Caucaz şi spre Stalingrad). Eck nu excludea posibilitatea unei înfrîngeri rapide a germanilor şi-mi permitea să mă folosesc de numele lui Arthur, şeful nostru, şi de numărul proaspătului meu brevet, dacă sovieticii ar fi cucerit Odesa, în timp ce mă aflam acolo. (Pentru a reține mai bine numărul meu matricol, care dădea un statut oficial participării mele efective în vălmăşagul acelei epoci, l-am transformat într-un cuvînt de zece litere diferite cărora le-am dat numerele corespunzătoare de la 0 la 9. Am obținut astfel un cuvînt, TANSRA, uşor de convertit în numărul meu, bineînțeles cu condiția să-mi aduc aminte cuvîntul de zece litere care-mi servea drept cod, dar acel cuvînt nu este dintre cele obişnuite. Astfel că nu l-am rătăcit niciodată. Dar sfatul lui Hari se dovedi a fi prematur. Hitler nu avea să închine steagul atît de curînd.)

Am făcut repede cumpărăturile în numele guvernului Transnistriei, fără să uit de costumierele mele şi de comisioanele cîntăreților (mai ales medicamente – sulfamide şi siropuri împotriva tusei). Aprovizionat de asemenea cu băuturi şi ceasuri de mînă, m-am bucurat să-l reîntîlnesc pe peronul gării din Odesa pe Serioja, care mă aştepta. Era la curent cu loviturile pe care „Niemții" începeau să le sufere şi radia de mîndrie vorbind despre succesele armatei sovietice. Fiind cinstit, nu trecea sub tăcere importanța ajutorului masiv pompat prin Murmansk.

La guvern, nu-ți puteai îngădui să fii neîncrezător față de afirmațiile propagandei germane. Totul trebuia să se desfăşoare fără fisuri. De aceea spectacolele Operei au reînceput. Trebuia ca premiera la *Boema* să aibă loc în ciuda tracului dirijorului (fost elev al lui Nikici, eşuat la Iaşi), care repeta întruna de trei luni. L-am convins în sfîrşit să fixeze data premierei explicîndu-i oboseala cîntăreților şi a orchestrei. Un concert, un spectacol pregătit prea îndelung, devine lipsit de strălucire, ca o pictură prea retuşată.

Acum apartamentul meu era gata, şi cele trei încăperi

spațioase erau pline cu tot ceea ce găsisem mai bun: divane și oglinzi. Cel mai frumos era desigur parchetul, foarte închis și strălucitor, care se reflecta în oglinzi, reflectîndu-le. Pentru încălzire, o sobă mare alimentată din hol și ale cărei laturi răspîndeau în fiecare cameră o căldură ca-n baie. În timpul lungilor luni de iarnă, focul era întreținut de vecina mea de apartament, o sexagenară neobosită care-și creștea cele două nepoțele. Datorită mie, dispunea de cîte lemne voia. Administrația furniza din belșug lemne și hrană funcționarilor, știind foarte bine că o mare parte mergea la populația autohtonă. Măcar aceasta, pe lîngă faptul că primăria plătea *zece mii* de măturători doar cu scopul de a ajuta să trăiască zece mii de familii ar fi trebuit să-i împiedice pe sovietici ca după armistițiu să-i oblige pe români să-l acuze pe guvernator de „crime de război", în realitate însă pentru a răzbuna rănile orgoliului lor de rasă, de clasă, nu-mi dau prea bine seama.

O dată cu venirea iernii, Odesa căpăta un aspect mai puțin atrăgător. Peste tot bătea un vînt înghețat (îi învăluia pe trecători ca într-un vîrtej care se vedea datorită fulgilor de zăpadă și care pătrundea în urechi, în ochi, în buzunare, în manșetele pantalonilor. Opera îi întîmpina pe spectatorii *Boemei,* grăbiți să intre. Candelabrele străluceau cu toate luminile lor. Directorii din Guvern, toți în costume sobre, îl înconjurară pe guvernator în salonul oficialităților, apoi se împrăștiară în primele loje. Rușii umpleau balcoanele și galeriile. Iar dacă nemții nu erau în număr mare, cei veniți erau persoane importante, cu mașini înțesate de fanioane precum trofeele purtate de săgețile vînătorilor. Din cînd în cînd dădeam cîte o fugă să controlez fanioanele, să le notez pe cele noi și mă reîntorceam repede la tehnicieni și electricieni pentru a le reaminti cronometrajul. În sfîrșit, m-am dus la locul meu, la mijlocul balconului, alături de Serioja (rezervasem acele două locuri pe toată perioada angajării), avînd de astă dată senzația că mă aflu pe o trambulină și că urma să mă arunc în apă.

Ridicarea cortinei pe un decor realizat de propria-ți mînă nu dă acel sentiment de suficiență, de cele mai multe ori aroganță, a unui vernisaj, ci bucuria imediată a participării. Urmărești emoțiile spectatorilor care descoperă frumusețea

unei opere, acum poți măsura și aprecia dacă sentimentul de a fi folositor și a te dărui, este o calitate. Și cînd, după ani de la sfîrșitul războiului, am aflat că se juca *Boema* la Odesa tot în decorurile mele, asta m-a făcut să-mi îndur mai ușor necazurile. Nu-mi mai apărea numele pe afiș, dar ce conta? Reușisem ceea ce mi-am propus: să aduc un suflu nou, destul de proaspăt pentru a nu putea fi nici ușor de înlocuit, nici uitat în mod stupid. Am avut de asemenea norocul de a fi fost pus în fața unor realizări originale. Doar cortina pictată de Golovin (la începutul secolului) stîrnea admirația, în toată harababura pe care am găsit-o la „Teatrul de Operă și de Balet". Aproape toate decorurile aveau nevoie de retușări și reparații. Ceea ce am obținut cu Puccini, n-am reușit totuși cu Ceaikovski: publicul (adevăratul, cel rusesc) a strîmbat din nas la o schimbare pe care am avut curajul să o fac pentru *Frumoasa din pădurea adormită*. Interiorul palatului, cu perdele asemănătoare unor imense petale de flori de toate culorile, semnele cabalistice din jurul leagănului, fîntîna arteziană adevărată, secînd în urma blestemului și însuflețindu-se o dată cu sărutul mîntuitor, somptuoasele costume respectînd îndeaproape stilul lui Ludovic al XIV-lea, pe care le-am imaginat – mai mergeau. Dar au fost indignați, și nu aveam nici o scuză în fața lor, pentru că făcusem să dispară frumoasa, măreața, stupida panoramă care se desfășura cu greu, în fosta scenografie, în timp ce Făt-Frumos călătorea în vis spre prințesă. Zecile de metri de pînză pictată cu peisaje romantice, castele, nori și apusuri de soare – le-am folosit înlocuind panorama prin culorile pe care un proiector le trimitea pe bolta cea mare din spatele scenei. Cum cele cîteva minute de fantasmagorie a culorii înlocuiau defilarea sacadată a stîncilor și ruinelor, muzica putea să-și exercite vraja în deplină libertate. Totuși, fanaticii panoramei erau nemulțumiți, și sper pentru ei că decorurile din timpul lui Petipa le-au fost în cele din urmă reconstituite.

3

Înfrîngerea germană de la Stalingrad a fost, prin proporţiile sale şi prin aspectul său definitiv, primul dintre dezastrele care aveau să ducă la prăbuşirea „epocii milenare". Mişcarea trupelor, determinată de mişcarea frontului de Est, a devenit mai neclară. Serioja, care urmărea cu bucurie la radioul meu comunicatele sovietice, s-a antrenat în identificarea camioanelor şi a regimentelor şi îmi aducea informaţii din toate părţile oraşului. Fermecătorul băiat se gîndea, la fel de puţin ca şi mine, că, servindu-şi cu pasiune ţara, risca să fie acuzat de trădare. Într-o zi am primit vizita lui Karl-Heinz în misiune de curier de front făcînd escală la Odesa. Nu mi-a ascuns deloc dezamăgirea camarazilor săi faţă de evoluţia războiului şi minciunile grosolane ale propagandei.

În fiecare lună îmi duceam la Bucureşti raportul, notînd de asemenea ceea ce Dinu afla la Tulcin şi ceea ce Mişu însuşi remarcase acolo. Germanii afişau o falsă încredere, erau din ce în ce mai aroganţi, dar începeau să fie cuprinşi de panică. Îi supravegheau îndeaproape pe străini şi pentru un timp a trebuit să nu-i mai contactăm pe polonezi, cel puţin cît erau internaţi în lagăr. Pentru a-şi justifica prezenţa, Eck a ţinut o conferinţă despre Evul Mediu Bizantin, la Institutul de Istorie Universală unde profesorul George Brătianu îl înlocuise pe Iorga. Şi românii erau suspectaţi. Mereu la pîndă, germanii ştiau cît de

fragilă era poziția lor, mai ales de cînd era așteptat un atac englezesc în Balcani. Nu se știa că rușii pregăteau deja transformarea tuturor acelor țări în sateliți. Antonescu se străduia să se facă auzit de către Aliați pentru a obține un minimum de garanții și salvarea României. Dar încercările sale au fost fără succes, atît la Stockholm, la Lisabona cît și mai tîrziu la Cairo, întrucît Churchill nu reușea să-i atragă interesul și nici măcar atenția unui Roosevelt copleșit într-un mod incredibil de către Stalin (iar aceasta avea să se vadă cît se poate de limpede la Ialta).

Întorcîndu-mă la Odesa, întîlneam la fiecare pas *Feldjandarmeria* (Poliția militară), legendara *disziplin* începea să se clatine, erau căutați peste tot dezertorii care, încă din acel an 1943, încercau să se salveze acolo pe unde aveau legături.

Luptătorii din „Afrika Korps" sub comanda lui Rommel au venit să întărească o armată ce-și pierdea iluziile. Cît a ținut primăvara, am avut foarte multe lucruri de notat fără mare efort și fără a-mi neglija cîtuși de puțin slujba ce-mi servea de acoperire.

Pe cînd reîmprospătam niște decoruri vechi, încercam să determin înscrierea operei *Don Giovanni* în repertoriul operei de la Odesa. Dar dificultățile s-au dovedit de nedepășit, întrucît cîntăreții nu aveau nici cea mai mică idee despre stilul mozartian. Mozart rămîne încă să fie descoperit de către ruși; îi invidiez pentru încîntarea pe care o vor trăi probabil în acel moment; ceea ce cunosc ei din această muzică este departe de a le satisface sensibilitatea muzicală vie.

Pentru decorul celorlalte opere obținusem să fie angajat Stéphanne. A reușit un foarte bun decor pentru *Cavaleria Rusticană* și pregătea *Faust*. Fiind polonez, a putut întreține legătura cu cercurile naționaliste ucrainene care nu-și încetaseră niciodată agitația lor separatistă în interiorul statului rusesc. (În loc să se sprijine pe rebelii ucraineni, germanii au contribuit la nimicirea lor. Ar fi putut, reparînd o nedreptate istorică, să dea o lovitură grea regimului sovietic.)

O doamnă drăguță și binevoitoare din București, rusoaică

de origine, a venit să se țină scai de mine la Odesa, iar avansurile sale mi s-au părut suspecte (ceea ce păru a se confirma după aceea: ea întreținînd legături cu mediile pro-sovietice care au venit după cele pronaziste). Bunul meu Stéphanne s-a ocupat atît de bine de ea încît a devenit „protectorul" ei, precum și al clasicului soț pe care respectiva îl avea în dotare.

Marea mea prietenă de atunci era și ea rusoaică prin naștere, o pianistă extraordinară. Copil-minune și în același timp teribil, mereu aceeași în ciuda anilor care treceau fără a o atinge. O cunoscusem în casă lui Enescu, pe care-l acompania uneori, cu o sensibilitate comparabilă celei a lui Lipatti. Cum tocmai cîntase cel de-al treilea concert al lui Sains-Saëns (cu un succes neobișnuit) a fost fericită să petreacă la mine cîteva săptămîni. N-avea să uite niciodată seara în care au dansat pentru ea, la lumina sfeșnicelor puse pe parchet, un buchet de balerini și balerine de la Operă, costumul de dans nefiind obligatoriu. Dimineața am pregătit pentru ei toți un fel de mîncare îngrozitor, inventat de mine, amestecînd ouă, lapte, făină și caviar proaspăt, totul trebuind să fie înghițit fierbinte (pentru că altfel se coagula) puternic susținut de băuturi foarte tari.

Într-o zi, a trecut pe la atelierul meu Victor F., un fost ofițer al armatei imperiale care nu se mai întorsese în Rusia și care, fiind foarte talentat, devenise decorator la Opera din București. Fără să fie deosebit de inventiv, își cunoștea perfect meseria. Era un bărbat frumos, curtenitor și blînd, foarte emoționat să se găsească iar printre compatrioții săi, ca și cînd i-ar fi părăsit în ajun. La sfîrșitul unei plimbări plăcute, F. mi-a arătat vila în care locuia familia sa, pe Bulevardul Francez, cel mai elegant din Odesa. S-a pus problema să se dea înapoi aceste clădiri foștilor lor proprietari, dar complicațiile juridice au dus la căderea proiectului. (Cînd au venit sovieticii la București, Victor F. a fost deportat în Siberia unde a lucrat într-un teatru. A murit acolo cu candoare, așa cum a trăit, fără să înțeleagă prea bine ceea ce i se întîmpla.)

Aceste siluete, străbătînd ecranul amintirilor mele de atunci, nu mă despărțeau deloc de prietenii mei din Odesa,

mai ales de Serioja. Şi-a sărbătorit vîrsta de optsprezece ani căsătorindu-se cu o prietenă din copilărie. Mi-a cerut să-i fiu martor la ceremonia nupţială. Nimic nu a lipsit din pitorescul nunţilor ruseşti de altădată. Interminabilul şir de ţărani, cu cei purtînd panglici, îndreptîndu-se spre biserică (locul preferat de întîlnire al tinerilor de atunci), slujba religioasă plină de fast, cu coruri ale căror cîntări făceau să vibreze întreaga suflare, popii în odăjdii largi din lamé, împodobite cu lucitoare strasuri, dangătul clopotelor, ospăţul din curtea casei tînărului căsătorit. Printre cei aflaţi acolo, recunoşteam figuri întîlnite printre figuranţi la Operă, adică mulţi gură-cască din Odesa. (Simţul lor teatral era extraordinar: din oameni ca toţi oamenii, deveneau, îndată ce erau machiaţi şi îmbrăcaţi în costume, adevăraţi actori. Fiecare improviza perfect un mic rol. Capacitatea lor de a se transforma, de a se preface se regăsea în tradiţiile lor politice. Momentul de întrerupere pe care-l trăiau pentru o clipă nu înlătura sentimentul confuz de teamă şi de admiraţie bolnăvicioasă pe car-l manifestau atît faţă de NKVD şi renumitele sale furgonete negre, cît şi faţă de fosta poliţie a ţarilor.)

Ospăţul de la nuntă a durat toată noaptea şi s-a terminat pe nesimţite. Toată lumea s-a retras în mod discret pentru a-i lăsa singuri pe tinerii căsătoriţi. Am văzut deseori ruşi îmbătîndu-se. O fac întotdeauna respectînd un anumit ritual. Atunci se concentrează mai bine, devin mai ciudaţi pînă cînd dau chefului lor aspectul dorit. De data aceasta, cuplul fiind prea tînăr, beţia lor a fost pudică, politicoasă.

Nici *Don Giovanni*, nici *Faust* nu au fost acceptate pentru următorul spectacol, ci *Tannhäuser*. Trebuia să fie mai „mobilizator" şi se recurgea la Wagner pentru a reface entuziasmul nemţesc făcut zob. Pentru a se lansa în realizarea acestui proiect ambiţios (ruşii înţelegîndu-l pe Wagner la fel de puţin ca şi pe Mozart) conducerea m-a trimis la Kiev pentru a obţine de la administraţia (germană, bineînţeles) a Operei, materialele care lipseau pentru scenă şi pentru orchestră. Ştiam că acolo se montase *Tannhäuser* şi că era în studiu un alt spectacol

wagnerian pentru stagiunea viitoare. Nu a trebuit să insist: mi s-a făgăduit trimiterea în curînd a unuia sau două vagoane cu întreg *Tannhäuser*-ul împachetat. Dar concursul de cînt de la Wartburg nu avea să aibă niciodată loc pe scena Operei din Odesa, diferitele servicii ale Ocupației avînd alte treburi de făcut. Asta nu m-a împiedicat să petrec aproape o lună la Kiev și să studiez modul de viață impus de ocupantul nazist. După teroarea de la început (evreii fuseseră spînzurați pe deal – unde se mai afla pădurea de spînzurători – alături de cei suspectați că ar fi aruncat în aer zona Krèsciatik, centrul comercial al orașului, dinamitat în realitate de armata sovietică în retragerea sa grăbită – același scenariu ca la Odesa), s-a instalat foametea și oprimarea, piața neagră și „apartheid"-ul. Prevenit de dificultățile de aprovizionare, aveam cu mine o valiză plină cu conserve. Astfel că m-am putut hrăni folosind cartelele eliberate de administrație doar pentru cîteva felii de pîine pămîntie. Am făcut, de asemenea, cîteva cumpărături sau mai degrabă trocuri, pentru că aceasta era atunci modalitatea curentă de schimb comercial. Mai ales cărți minunate cu *ex-libris*-urile unor mari familii ruseşti: cinci elzeviruri, un *Decameron* din sec. al XVI-lea, *Memorii* alĕ lui Saint-Simon din sec. al XVIII-lea, *Roșu și Negru* într-o ediție de lux ilustrată, o bogată suită de gravuri pentru *Povestirile* lui La Fontaine. Dar și cartușe de „Gauloises", șampanie și ciorapi de mătase pe care germanii le aduceau de la Paris și le foloseau ca monedă de schimb. În majoritatea cantinelor (singurele restaurante) și cafenelelor, în hoteluri, rușii nu aveau voie să intre. Printre ei, doar cîțiva privilegiați făceau afaceri pe picior mare, mai ales cu lucruri de ocazie, avînd relații printre ofițerii superiori. Nu duceau lipsă de nimic. Dădeau recepții unde puteau mînca după pofta inimii mai ales cîntăreții de la Operă care, subalimentați, uneori leșinau pe scenă. Zilnic vedeam căzînd pe stradă măcar un trecător sleit de puteri fără ca cineva să-i poată veni în ajutor. Kievul mi s-a fixat în amintire ca un oraș de piatră cenușie, cu centrul în ruine negre, cu umbre care apăreau de peste tot.

Îmi vin totuși în amintire și imagini frumoase: bulvardele

în pantă deschizînd vederi panoramice, edificii monumentale (Opera, sediul NKVD, palatul unde erau primite înaltele personalităţi politice de către formaţiunea specială de paradă a armatei Reich-ului, „Vulpea", care încărcînd trenuri întregi, luase marmura, covoarele, mobilele), capela ospiciului cu picturile celui mai captivant dintre artiştii ruşi, halucinantul Vrubel, superba catedrală din anul o mie în care templul Sfintei Sofia, Adam şi Iisus era legat de apartamentul princiar, de pe malul drept al bogatului Nipru, la care ajungi coborînd prin uimitoarea necropolă din interiorul unei stînci. În nişele lor, înconjurate de inscripţii şi mîzgălituri obscene şi de batjocură datînd din anii '20-'30, sihastrii şi stareţii – feriţi de frig şi uscaţi de secole, arătau chiar mai bine decît locuitorii Kievului în anul 1943.

Cît despre germani, am putut să adun multe informaţii întîlnind militari din toate armele, pe cei din Afrika Korps, voluntari danezi, ba chiar şi francezi. Foiala lor semăna cu agitaţia unui roi de insecte scoase din minţi şi bătăioase.

Ajungînd din nou la Odesa, am regăsit cu plăcere locurile mele de la balconul Operei. Făcusem un ocol prin Bucureşti pentru a-mi preda raportul şi mă consolam cum puteam şi eu de pierderea pachetelor de cărţi cumpărate la Kiev. Călătorisem în condiţii foarte grele. În timp ce la dus trenul era aproape gol, la întoarcere, pentru a trece din zona germană în zona română, am fost înghesuit într-un colţ al vagonului, cu valiza mea în alt colţ, de mulţimea de ruşi care-şi părăseau casele în speranţa că vor găsi adăpost şi hrană la români. Am reuşit să-mi recuperez valiza după cîteva ceasuri de stăruinţe, dar pachetul greu, bine ambalat, dispăruse: nefericitul care l-a luat o fi crezut că a dat peste argintărie sau vreo altă pradă cu valoare comercială şi, dezamăgit, aruncase probabil conţinutul. Nu mă pot împiedica să-mi imaginez sfîrşitul jalnic pe care presupun că l-au avut gravurile ce-l ilustrau pe La Fontaine şi purtînd sigiliul familiei Orlov, prinse în pioneze prin privatele vreunui sat.

După-amiaza eram la spectacol, dimineaţa pe plaja

Langeron. Într-o zi, unul dintre cei care erau cu mine, mi-a arătat un tînăr cu părul atît de blond încît părea alb, bronzîndu-se la soare şi acoperindu-şi cu mîna stîngă regiunea inimii, şi îmi şopti:

— Îşi ascunde tatuajul, are şi de ce.

Din cînd în cînd aruncam cîte o privire în direcţia blondului, care într-adevăr, nu-şi mişca nici cu un milimetru mîna de la piept. În cele din urmă, împins de curiozitate, m-am aşezat pe nisip aproape de el şi i-am spus cu cea mai mare amabilitate că pentru a cîştiga un pariu l-aş ruga să ridice doar pentru o clipă mîna. A devenit mai roşu decît dacă ar fi fost ars de soare şi se bîlbîia, nu mai era în stare de nimic. Cum prietenii mei nu-i erau necunoscuţi, a acceptat să vină împreună cu noi şi, odată ajunşi la mine mi-a arătat tatuajul. Pe pieptul său se etala un magnific profil în culori: Stalin cu obişnuitul lui surîs patern, mamelonul stîng al lui Boris ţinînd locul stelei de pe gulerul uniformei de generalissim. După spusele lui Boris, mai mulţi dintre prietenii lui se tatuaseră astfel, dar el era singurul din Odesa care mai purta efigia personajului: unii îşi jupuiseră pielea pentru a o şterge, alţii dispăruseră o dată cu războiul. Mi-a plăcut felul lui deschis şi încrezător de a-mi povesti toate astea; foarte rezervat în rest, mi-a refuzat politicos invitaţia pentru seara.

Pe zi ce trecea, agitaţia germanilor, remarcată la Kiev, cuprindea şi Odesa. Coloşii din unităţile de „Feldgendarmerie" intrau vijelios în restaurante pentru a potoli certurile dintre fraţii lor de arme care, de la o masă la alta, se tratau de „brute", de „ambuscaţi", de „descreieraţi" şi ajungeau adesea la bătăi. Nervozitatea şi certurile au ajuns mai grave atunci cînd a avut loc debarcarea Aliaţilor lui Stalin. Ofiţerii italieni, atît de veseli, de eleganţi nu mai apăreau pe acolo.

Într-o asemenea învălmăşeală, notele mele luate pe viu nu mai puteau aduce nimic interesant. În afară de asta, Opera îşi prelungea lenevia estivală şi toate proiectele pentru sezonul următor erau abandonate. De la un timp mă gîndeam să pun capăt aventurii mele la Odesa. Îmi interziceam să o continui doar pentru farmecul ei (din ce în ce mai mare, trebuie s-o recunosc). Spre sfîrşitul lui august, am ales puţinele lucruri pe

care urma să le iau cu mine: materialele de pictură, hainele şi cele cîteva cărţi din biblioteca mea – împrăştiind în juru-mi ceea ce-mi aparţinea şi lăsînd pe loc ceea ce guvernul îmi pusese la dispoziţie.

În restaurantul unde cinam împreună cu nişte funcţionari de la direcţia pentru Cultură, înainte de a pleca în „concediu" (aveam să le anunţ demisia mai tîrziu, de la Bucureşti), au avut loc schimburi de focuri între ofiţerii germani. Unul dintre ei a fost atins. Era foarte tînăr şi făcea parte din ultimele contingente trimise în grabă pe frontul care se prăbuşea. A doua zi trebuia să iau avionul.

Întorcîndu-mă acasă noaptea tîrziu, am văzut o umbră apărînd din dreptul uşii grele de la intrare. L-am recunoscut pe Boris, tatuatul, care m-a rugat să-l primesc şi să-l ascult. Odată ajunşi la mine, a izbucnit în plîns şi, cu o voce gîtuită de lacrimi, mi-a povestit ce i se întîmplase logodnicei lui. Iubea o fată care lucra la Regia tutunului şi care dispăruse de cîteva zile. După ce s-a informat de la cîteva muncitoare, a aflat că fusese arestată chiar în uzină, acuzată că ar fi împărţit la locul de muncă manifestele unei organizaţii de partizani ce-i îndemna pe oameni să nu mai lucreze pentru ocupant, cît nu e încă prea tîrziu. Boris mă ruga să fac ceva pentru a o salva pe Dusia lui. Avea o asemenea durere în priviri încît n-am putut rezista: i-am făgăduit să fac tot ce puteam pentru a o scoate de la ananghie pe iubita lui. După ce mi-a dat amănuntele de care aveam nevoie pentru a face un plan, a plecat liniştit şi puţin surprins: crezuse că va trebui să petreacă noaptea cu mine, dar i-am cerut să treacă pe la mine abia dimineaţa la opt. El m-a trezit; în timp ce mă îmbrăcam, a sosit Serioja pentru a mă conduce la aeroport. Şi el a insistat să-mi amîn plecarea. Urcînd în trăsura care mă aştepta – foarte potrivită cu romantismul smintit al acestei poveşti – mi-am început vizitele împreună cu directorul meu. Îmi dovedise dintotdeauna prietenie şi, cu toate că nu eram un bun actor (meseria mă fascina totuşi) am ştiut să-l emoţionez povestindu-i ca pe o destăinuire romanul meu (toţi se întrebau ce viaţă sentimentală aveam şi ezitau să-i aplice o etichetă) – o dragoste adîncă, unică, pentru o Carmen din Odesa care mă făcea fericit de un an! O întîlneam în secret după ce locuisem în familia ei şi chiar ea m-a făcut să rămîn la Odesa după primul

meu spectacol. Directorul a telefonat colonelului N., însărcinat cu probleme de Siguranţă, care s-a arătat dispus să mă primească.

Din fericire, colonelul era într-o situaţie aproape de a „mea" (în afară, poate, de supărătoarele manifeste), întrucît era foarte legat de o frumoasă *prima donna*, admirabila interpretă a rolului Mimi (au dispărut, de altfel, împreună înainte de sfîrşitul războiului, trecînd prin Germania). Cunoştea problema şi mi-a spus, în calitatea de expert, că Dusia era într-adevăr fermecătoare, că făcuse foarte bine rămînînd în mod inteligent la o versiune plauzibilă şi acceptabilă a uneltirilor sale, anume că ar fi găsit în curtea fabricii foile pe care le împrăştiase muncitorilor. A telefonat la Regie pentru a-şi anunţa venirea. M-am dus acolo, în afara oraşului, ca să-l aştept. Boris a rămas în trăsură, şi am fost primit de directorul fabricii. În jurul prînzului, după sosirea colonelului, a chemat-o pe Dusia în biroul său. I-a mai pus cîteva întrebări de rutină şi a pus-o să semneze o ultimă declaraţie. N. mi-a spus apoi că puteam s-o iau. După patru zile şi patru nopţi petrecute într-o încăpere neaerisită de la subsolul imensei clădiri, frumoasa brună cu ochii iscoditori nu era în cea mai bună formă. Părul era în şuviţe încîlcite, cămaşa şi fusta şifonate şi murdare, dar, cum era zăpăcită de lumina zilei, nu a făcut gestul de mirare de care mă temeam cînd am cuprins-o pe după umeri împingînd-o către ieşire. Nu mă mai văzuse niciodată şi ar fi putut dărîma fragilul meu eşafodaj. Colonelul şi directorul ne priveau cu foarte mare atenţie. Din instinct, poate din inteligenţă, fata mi-a făcut jocul. Cînd am ieşit în curte i-am şoptit în sfîrşit cîteva cuvinte pentru a o pune la curent cu rolul meu. Mi-a zîmbit şi s-a lăsat cuprinsă de braţul meu. În trăsură, Boris era mai emoţionat decît logodnica lui. I-am făcut semn să nu se clintească pînă la primul viraj. Cînd am ieşit din raza privirii, Dusia şi Boris s-au îmbrăţişat cu pasiune şi cu greu mi-am putut scoate mîna, pe care o prinseseră şi o sărutau în starea lor de exaltare.

În aceeaşi seară, Serioja, întristat de plecarea mea, a rămas nemişcat pe peron. L-am mai putut zări din tren. Din el rămăsese o strălucire vie, albastră şi fără seamăn.

În fiecare gară pînă la graniţa românească trenul era luat cu asalt de germani cu uniformele în dezordine, izbindu-se, ciocnindu-se unul de altul, înjurîndu-se, luptînd pentru a pune un picior pe treapta vagonului. Şeful trenului, avînd deja experienţa unor asemenea incidente, închisese compartimentele, astfel încît călătorii cu bilete, români, să nu fie scoşi de la locul lor de aceşti sărmani în debandadă. O dată cu sosirea nopţii, la necazul curentului s-a adăugat aerul răcoros. De la fereastra mea, vedeam o pereche de mîini ce căpătau văzînd cu ochii culoarea negricioasă a barei de fier de care se prinseseră. Îndurerat de acest spectacol, am coborît geamul (în ciuda protestelor celor din compartiment, funcţionari guvernamentali sau oameni de afaceri) şi i-am întins bietului fritz mănuşile mele căptuşite cu blană. Fără nici un semn, le-a pus, cu faţa împietrită de disperare. Şi mă întrebam dacă nu erau dintre aceia care tăiaseră mîinile soldaţilor români sau italieni în timpul retragerii din Caucaz şi din Crimeea cînd respectivii încercau să se agaţe de un camion sau de un tanc german. Sosind la Bucureşti l-am zărit încă o clipă în mulţime, purtînd tot mănuşile mele, ultim şi ridicol trofeu. Fără pică, atunci cînd l-am văzut departe, am murmurat: „Se putea şi mai rău, dragă Karl..." Nu spunea şi el oare acelaşi lucru în ce mă priveşte?

Trebuia să mă instalez cît mai repede: emisiunile noas-

tre radio se făceau într-un singur loc riscînd să fie reperat de către detectoarele ce parcurgeau metodic oraşul. Am dibuit în apropiere de locuinţa părinţilor mei un apartament deasupra unui garaj, în fundul unei curţi. În casă locuia un ofiţer superior care pe deasupra era şi prieten cu Killinger. Ambasadorul german venea deseori acolo să cineze. Era ultimul loc despre care s-ar fi putut presupune că adăposteşte un agent duşman.

Nu-mi mai amintesc cine cifra pe atunci mesajele: Pierre fusese chemat la Institutul francez din capitala Ungariei pentru a înlocui temporar pe cineva. Toate textele urmînd a fi transmise erau compuse din grupe de cinci cifre şi, duminica, o dată la două săptămîni, la o oră stabilită prin cod, doi tehnicieni polonezi (locuind în Bucureşti după eliberarea lor din lagăr) le transmiteau în morse sub indicativul de apel YL 2BO. Ei instalaseră la mine un radio a cărui unică ciudăţenie era puterea sa ieşită din comun. Îl transformau în emiţător înlocuindu-i una din lămpi şi adăugîndu-i o piesă pe care o luau la sfîrşitul emisiei.

Mă apucasem din nou de pictură, după un an în care, absorbit de munca de la Operă, abia mă mai apropiasem de şevalet. Dar în ciuda dorinţei de a-mi relua munca, nu ajungeam să izolez obiectul pe care-l alegeam şi să-l integrez într-o compoziţie. A-l face să intre în dreptunghiul pînzei printr-un efort de concentrare era singurul demers care justifica actul de a picta şi care îi dădea un preţ. Armoniile mele erau acolo, dar lipsea atmosfera, tuşele se lipeau una peste alta prea material. Toate încercările mele de a ieşi dintr-o pictură întunecată şi, trebuie s-o remarc, falsă, nu duceau la nimic. Mă simţeam vinovat ca un puşti care s-a jucat prea mult şi nu mai ştie cum să găsească soluţia unei probleme elementare cerute de o învăţătoare exigentă şi, dintr-o dată, ameninţătoare. Cu cît mă simţeam mai ameninţat, cu atît mai greu mă descurcam. Răfuzîndu-mi ca ultimă soluţie subterfugiul explicaţiilor şi al justificărilor (consecinţă, fluiditate, sentiment, dramă, etc.) mi-am dat seama că trebuie să-mi aprofundez lucrul, mai curînd să adîncesc ceea ce puteam scoate din pînză, decît să o acopăr cu aproximaţii sterile în

chip de scuză. Sunt acele aproximări care fac pictura proastă şi pe care nu le elimini decît ieşind din efemer. Am priceput că arta-mi suferea de delăsarea în care o îngropasem încetul cu încetul; mă consolam avînd buna conştiinţă că am vrut să împrăştii ceaţa care se întindea implacabil peste lumea mea. Chiar dacă acea lume n-ar fi decît o iluzie, nu la fel se întîmplă în ceea ce priveşte evidenţa că lumea este proiecţia *noastră* şi nu că noi am fi aşa cum lumea (care lume?) ar vrea să ne modeleze.

Nu aveam răgazul să reiau, fără a ezita, uneltele meseriei mele: războiul nu cunoştea odihnă. Întrucît primise ordin să se prezinte la regimentul său, Marcel ne-a recomandat un înlocuitor în persoana unui student, imediat botezat Théo. Din mamă franţuzoaică, cinstită şi entuziastă, fusese acceptat de către Hari în cursul unei întîlniri „conspirative" între Marcel, Théo şi cu mine, cînd Hari ne supraveghea *incognito*, de la o altă masă. Eu colectam informaţiile furnizate de Théo, informaţii în curînd interesante pentru că serviciul său militar îl chema într-un oraş de provincie prin care treceau importante efective militare. Hari acoperea cheltuielile pentru ca el să vină adesea să-mi aducă informaţii asupra acelor efective şi le adăugam pe cele ale echipei mele în raportul pe care Hari îl retransmitea mai ales prin radio.

Din nefericire, germanii i-au surprins în cele din urmă pe cei doi ingineri polonezi în plină emisie de la celălalt post, asemănător cu al meu. Au dispărut pentru totdeauna, probabil executaţi după ce au fost torturaţi, fără ca aparent Gestapoul să fi aflat ceva despre noi. Oricum, încă din momentul arestării lor, Hari mi-a dat dispoziţie să distrug aparatul care se găsea la mine. L-am demontat într-o mie de bucăţi pe care le-am aruncat în toiul nopţii în diverse locuri în Dîmboviţa.

Tocmai în acel moment, am avut o vizită neaşteptată: Boris, în uniformă germană. Îi lăsasem la Odesa adresa şi numărul de telefon al părinţilor şi astfel m-a putut găsi, spre marea mea surpriză. Povestea pe care mi-a spus-o nu m-a surprins mai puţin. Dusia fusese găsită moartă, înjunghiată în faţa casei. Un verişor de-al ei, din aceeaşi organizaţie de partizani,

i-a dezvăluit lui Boris împrejurările acestui omor, făcut de tovarăşii ei după ce au judecat-o şi condamnat-o. Văzînd că a ieşit prea repede şi prea uşor din încurcătură (ca urmare a intervenţiei mele) – după ancheta colonelului N. a fost acuzată că şi-ar fi obţinut punerea în libertate denunţîndu-i pe ei. S-a apărat cu înverşunare, dar arestarea (despre care nimic nu dovedea că i s-ar fi datorat) a şefului grupului lor şi intrigile duse contra ei de către o tovarăşă geloasă, i-au împins pe aceşti noi „posedaţi" la crimă. Din disperare şi pentru a se răzbuna, Boris s-a înrolat într-un batalion al armatei de tristă amintire a lui Vlasov, patronată fără pricepere, ca de obicei, de germani. Era în drum spre Iugoslavia, unde ocupantul se clătina sub loviturile rezistenţei bărbăteşti a lui Mihailovici şi Tito. Pierdut în durerea sa, purtînd mereu sardonicul său tatuaj, nu vedea nici o ieşire din disperare. Abătut, m-a părăsit pentru a ajunge în gară la camarazii săi. Doar ei îl înţelegeau şi, ca şi el, nu cereau decît o rază de lumină în întunericul de nesuportat ce fusese existenţa lor.

Tulburat de drama lui Boris, n-am fost prea sensibil la cea a lui Socor, care în lagăr, suferea de o otită şi nu era îngrijit – cel puţin asta îmi spunea soţia lui, cerîndu-mi ajutorul. Am dus-o la Enescu, care a scris pe loc o scrisoare de protest şi a dus-o chiar el la Ministerul de Interne. A doua zi, Roza Socor era invitată să meargă să-şi vadă soţul, cu toate medicamentele şi proviziile de care avea nevoie. În acel moment a fost internat în lagăr, ca urmare a unei destul de tîrzii tumbe antinaziste, poetul român cel mai cunoscut. Abilitatea nu i-a fost niciodată dezminţită: ştia să facă saltul periculos la momentul potrivit şi să cadă mereu în picioare.

A trăi în lagăr avea să fie în curînd un privilegiu. Bucureştii şi cîteva oraşe-cheie pentru maşina de război germană au început să fie bombardate cu regularitate şi drastic de către americani şi englezi. Oamenii înstăriţi părăseau oraşul cu maşina, imediat după ce se anunţau la radio bombardierele, iar alţii pur şi simplu s-au instalat la ţară; asta a făcut şi Eck, care suferea de o boală de inimă şi se temea de emoţii. Îl întîlneam fie acolo, în apropierea unui lac, ce i-a inundat repede

tablourile, fie în cursul uneia dintre trecerile sale rapide pe la biroul părintelui Laurent, pentru a expedia afacerile cele mai urgente.

Un bombardament avusese ca țintă triajul gării și instalațiile feroviare, dar bombele căzuseră mai ales în vecinătate, peste un cartier muncitoresc. Cu ajutorul lui Mișu am făcut un raport amănunțit asupra acestor stricăciuni fără rost (și din punct de vedere psihologic, oamenii, muncitori sau nu, erau de partea Aliaților) și nu am mai avut de înregistrat asemenea greșeli grosolane.

Mă obișnuisem cu alertele, cu valurile de avioane venind unul după altul, chiar cu zguduiturile provocate de explozii. Dar dacă nu eram speriat peste măsură de moarte, îmi provoca repulsie imaginea măruntaielor mele amestecate cu cele ale altor nenorociți. Unele adăposturi au fost efectiv atinse de bombe. Mama mea, venind să mă vadă într-o după-amiază, a fost surprinsă de o alarmă în timp ce-i arătam una dintre ultimele pînze și ascultam o înregistrare din *Cavalerul rozelor* – care îi plăcea foarte mult.

Ca și mine, nu a vrut să meargă în subsolul blocului de vizavi. Am fost foarte mulțumit de asta și am petrecut o oră sau două ca și cum am fi fost singuri pe lume. Aveam întotdeauna la mine ceva provizii, tocmai pentru a evita să ies; am mîncat puțin somon afumat (mama era o gurmandă încîntătoare) și am băut puțin cam multă țuică (mai tare decît ai fi crezut). Astfel încît, în timp ce suflul unei explozii foarte apropiate amenința să facă țăndări geamul de la fereastra mea, noi ne-am apucat să cîntăm pe întrecute aria jovialului baron Ochs. Am rîs cu lacrimi cînd, punîndu-i pe cap una dintre pălării, i-am povestit mamei cum o cumpărasem. Am mimat toată scena care se petrecuse într-un magazin de modă din rue de la Paix; înainte de a pleca din Paris, avînd micile mele economii, mă aflam în mijlocul acelor doamne și ceream să mi se arate pălăriile. Cumpărasem trei, încercîndu-le chiar eu. Vînzătoarele, înduioșate cînd le-am vorbit de mama care mă aștepta într-o țară îndepărtată, mă sfătuiseră ce să aleg. Circumferința capului meu era mult mai mare, dar semănam

atît de bine cu mama încît puteam să-mi dau seama dacă pălăriile se potriveau cu forma feţei. Îi veneau foarte bine şi niciodată nu a avut unele mai frumoase... bombardamentul se terminase probabil de cîtva timp; urletul sirenelor anunţînd sfîrşitul alarmei ne-a uluit, ca trezirea din somn. Coborînd în stradă, mama şi-a pus pălăria. Am luat-o de braţ pentru a o conduce acasă şi ne-am amestecat cu oamenii care ieşeau din adăpost. Împreună cu ei reveneam la nevoile de zi cu zi.

* * *

Iată-mă încărcat de amintiri, în acest ultim sfert de secol, acelaşi *eu* care se plimbă într-un autocar prin Normandia pentru a merge să audieze o dezbatere despre Baroc la Cérisy, printre participanţii la colocviu veniţi din întreg Occidentul, din Norvegia ca şi din Las Vegas. Traversînd Saint-Lô, cînd autocarul se opreşte la un semafor, citesc pe placa din faţa stîncii vechiului oraş: „ În memoria victimelor bombardamentului care a distrus oraşul Saint-Lô la şase iunie o mie nouă sute patruzeci şi patru". În mintea mea bombardamentele se suprapun. Strălucitul director al colocviului, „stea care urcă", îşi continuă la cîţiva paşi de mine conversaţia presărată de „polisemie", „episteme", „rătăciri", cu o aeriană Nefertiti materializată în romancieră hrănită cu suprarealism şi maoism... Dar eu însumi mai sînt totuna cu *acela* care sălăşluia în tînărul de la fereastra ce dădea într-o curte din Bucureştii de acum mai bine de treizeci de ani? În esenţă, da, în acelaşi fel în care sîmburele de piersică, arătîndu-şi gol sinuozităţile lemnoase, era tot cel de cînd acoperea o carne care nu mai este: nici mama, nici tatăl meu, Mişu, Serioja, Nadia, Dinu, nimeni. (Ce strigăt s-a făcut auzit pentru ca o nouă carne să se formeze, pentru a înveli din nou acest sîmbure?)

* * *

...Debarcarea de la şase iunie a avut loc. Resimţeam

uşurarea pe care ţi-o dă în sfîrşit apropierea sigură a luminii după o lungă noapte agitată. Cum tensiunea se risipise, o întreagă parte a omenirii avea să se desfete într-o ambianţă de înţelegere şi de bucurie de a trăi, în sfîrşit redescoperite. Asta credeam atunci, fără să-mi dau seama cît eram de naiv. Această demobilizare mă privea doar pe mine, nimic din realitate nu o justifica, răul pe care Hitler începuse a-l întruchipa nu avea de gînd să se dea bătut.

De cîte ori n-aveam să mă supun evidenţei şi să recunosc că încurcăturile din care ieşisem nu erau încă nimic faţă de ceea ce se petrecea sau se pregătea! Aveam să continui să trăiesc pentru a arăta viitorului că se poate şi mai rău.

Nici nu se sfîrşise săptămîna dificilă care a urmat debarcării cînd, într-o dimineaţă, comentînd ştirile cu Dinu, am văzut pe stradă un soldat trecînd de mai multe ori prin faţa porţii de fier a curţii în fundul căreia locuiam. Nu puteam fi văzuţi în spatele perdelelor. Vizita mi-a fost anunţată de către menajera proprietarului. Am ieşit curios pentru că primeam puţină lume, iar persoana îmi era cu totul necunoscută. Mi-a spus că vine din partea camaradului meu, Théo, care-l însărcinase cu o scrisoare pentru mine. Cum ar fi putut cunoaşte numele de Théo? Am luat o figură mirată:

— Cine-i Théo?

— Gherasim, prietenul dumneavoastră de la Şcoala Militară şi prietenul meu de asemenea. Mi-a spus că dumneavoastră aşa îi spuneţi.

Toate acestea plus aplombul şi tonul familiar pe care şi-l luase băiatul, nu-mi plăceau deloc. Nu l-am invitat să urce, aşa cum se pregătea, şi l-am invitat pe o bancă din grădiniţa din faţa casei. Am parcurs scrisoarea din ce în ce mai mirat: patru pagini de desene şi indicaţii precise asupra numeroaselor treceri ale trenurilor militate germane prin gara din apropierea şcolii şi, la sfîrşit, o solicitare de bani pe care, îmi scria Théo, puteam să-i încredinţez purtătorului, „un prieten sigur". Mi-am aruncat deodată privirea spre prietenul sigur care nu şi-o putu ascunde destul de repede pe a sa, fixată asupra mea. L-am întrebat dacă cunoştea conţinutul scrisorii.

— Bineînțeles, stimate domn. Théo mi-a dat și instrucțiuni verbale...

— Este o neînțelegere, îi răspunsei. Știți, imaginația îi joacă uneori feste prietenului nostru... Din scrisoarea sa nu înțeleg decît că are nevoie de bani și în curînd îi voi trimite un mandat, sînt puțin strîmtorat. În ceea ce privește scrisoarea ar fi putut să nu se obosească să o scrie...

Spunînd acestea, cu o mișcare hotărîtă, am rupt-o. Militarul a avut o trăsărire dar nu a încercat să intervină. Am lăsat bucățile de hîrtie să cadă în gura de canal și l-am asigurat pe vizitatorul meu – care încerca să-mi vorbească – de prietenia pe care o aveam față de Théo, în ciuda excentricităților lui. L-am condus spre poartă pe soldatul cu coada între picioare și, după ce am încuiat-o cu cheia, am urcat la mine. Dinu, care a urmărit scena de la fereastră, nu avea o părere mai bună decît mine despre această vizită. Cînd i-am reprodus conversația a fost de acord că trebuia să fiu neîncrezător. Am distrus pe loc toate însemnările, am făcut să dispară orice urmă a radioului și am păstrat doar în buzunarul halatului meu cîteva foi dintr-o hîrtie (pe care o aveam de la Hari) îmbibată într-o substanță care o făcea foarte inflamabilă, pline pe jumătate cu raportul meu săptămînal.

Capcana pe care am mirosit-o s-a confirmat: după mai puțin de o jumătate de oră de la plecarea militarului, s-a auzit soneria de la poartă. Am putut să văd pe fereastră un ofițer, soldatul de adineauri, și doi tipi în civil ordonînd servantei să deschidă și repezindu-se spre bîrlogul meu. Imediat ce am distrus foițele și am aprins o țigară pentru a acoperi mirosul de ars, i-am făcut semn lui Dinu, alb ca varul, să tragă zăvorul de la ușa care tremura sub puternicele lovituri de afară. Cvartetul năvăli aproape împiedicîndu-se. Ofițerul și soldatul aveau pistoale în mînă. Unul din cei patru, nu mai știu care, răcni; „Nimeni nu mișcă!". Era mai mult ridicol decît înspăimîntător. În picioare, Dinu părea încremenit, eu fumam în fotoliul meu. Spusei:

— Nu-i de mirare, după scrisoarea prostească pe care mi-a adus-o acest domn. (După cum mi-a spus Dinu mai tîrziu,

luasem, în fața pericolului, figura rigidă a unei măști nu lipsite de un ușor zîmbet frizînd inconștiența. Îmi era frică și-mi băteam joc de mine pentru că-mi era frică.)

— Unde este această scrisoare? țipă ofițerul.

— Nu v-a spus omul dumneavoastră de încredere? A văzut bine ce am făcut cu ea.

„Prietenul sigur" șopti ceva la urechea ofițerului – vizibil nemulțumit – care, cu pistolul atîrnînd în mîna lui nehotărîtă arătă din cap acoliților locurile unde să scotocească. Apoi m-a controlat pentru a vedea dacă nu am „uitat" nimic. Cel mai greu, și aceasta a durat pînă seara, a fost să răsfoiască una cîte una cărțile (aveam cîteva sute), pentru a găsi vreun indiciu care ar fi putut fi ascuns acolo. Într-adevăr, într-una din cărți lipisem la margine două foi unde îmi păstram notițele, dar tocmai le arsesem. De altfel au trecut peste ele fără să le vadă. Mi-am amintit bineînțeles o istorie caraghioasă care se întîmplase cu un comunist arestat de Siguranță: s-a chinuit să le explice că *Singur pe lume* de Hector Malot, confiscat în biblioteca sa, nu avea nimic subversiv. Inspectorul care dăduse de carte nu voia să mai audă nimic: „*Singur pe lume!* Bineînțeles propagandă bolșevică". N-am putut să-mi țin gura:

— Regret, dar nu veți găsi *Singur pe lume* printre cărțile mele. S-au mulțumit doar să mă privească strîmb și și-au continuat deplasările prin cele două cămăruțe, răsturnînd mobile, scotocind amănunțit desenele, pînzele, chiar și tuburile de culori. În cursul după-amiezei, una dintre prietene, venind să mă vadă împreună cu soțul ei a fost uluită văzîndu-se înhățată și condusă la comisariatul cel mai apropiat unde i-am întîlnit, Dinu și cu mine, seara, cînd am fost duși acolo, cu o mașină militară, după terminarea percheziției. Am putut să strecor la ureche unuia dintre cei doi civili, adresa tatălui meu rugîndu-l să-l anunțe. La comisariat am putut să ne comandăm pe banii noștri o masă, care ne-a fost adusă de la cel mai bun restaurant și ne-am petrecut noaptea rînd pe rînd pe o banchetă desfundată. Din fragmentele de conversație telefonică pe care le puteam auzi, am ghicit că aveau să ne transporte într-un orășel din sudul Moldovei, Odobești, renumit pentru vinurile

sale. De ce anume acolo, nici eu nu ştiam. Trăiam acea stare aparte, dramatică şi odihnitoare în acelaşi timp, de concentrare exclusivă asupra unui fapt, cînd treci în revistă toate eventualităţile, celelalte obsesii care te chinuie în mod obişnuit fiind reduse la tăcere şi chiar dispărînd în umbră, dîndu-ţi astfel în sfîrşit răgazul nesperat.

Agitaţia din comisariatul plin de hîrţoage şi de birouri ce deveniseră lucioase din cauza folosirii, cu mirosul închis specific camerelor vechi prin care trec oameni, dar nu locuieşte nimeni, lăsa să se vadă amuzanta inamiciţie între organele poliţiei municipale şi cei din poliţia secretă, fiecare invidiind avantajele celeilalte.

În zori, am fost îmbarcaţi într-un camion militar care a pornit cu toată viteza. Trebuia să-i liniştesc pe cei de lîngă mine. În ceea ce-l priveşte pe Dinu, ştia foarte bine ce avea de făcut. Cu toate acestea nu încetam să-l îndemn să nu spună nimic, să nu dezvăluie nimic. La privirile înfricoşate ale cuplului, cu totul zăpăcit de această aventură, răspundeam invariabil: „Se va aranja de la sine, este o încurcătură din care nu înţeleg nimic. Nu trebuie să vă faceţi griji în nici un fel".

Ceea ce era întru totul adevărat pentru ei care nu bănuiau nimic din secretul nostru; voiam chiar să folosesc nevinovăţia lor pentru a bagateliza afacerea. Cu toate astea nu-mi îngăduiam să mă aştept decît la ce era mai rău.

Camioanele ne-au lăsat într-adevăr la Odobeşti, cel mai liniştit oraş de provincie, în afara marilor circuite rutiere. Eram aşteptaţi de cîţiva jandarmi care ne-au introdus în tinda unei căsuţe de ţară înconjurate de hambare şi barăci. Sub pămînt erau fără îndoială pivniţele pentru vin, întrucît viile se întindeau cît vedeai cu ochii în spatele căsuţei. Au fost chemaţi mai întîi doamna şi soţul său, apoi Dinu, într-o altă cameră, de către un locotenent mărunt şi uscăţiv şi i-am văzut din nou prin fereastra prăfuită mergînd unul după altul, cu o figură speriată, cu un soldat înarmat alături de ei, fiecare îndreptîndu-se spre una din barăcile care închideau curtea. La rîndul meu aveam să urmez itinerarul lor: „luarea în primire", apoi traversarea curţii pînă la destinaţia mea: la biroul care se afla într-un colţ al încăperii destul de spaţioase, unde m-a poftit colonelul grăsuliu şi agitat ce nu-şi putea stăpîni o mulţime de grimase şi gesturi, aşa cum fac avocaţii, adesea foarte asemănători cu actorii.

Cu mîinile îngrijite, ca de altfel întreaga sa ţinută, se ridică spunîndu-şi numele, apoi îl arătă pe locotenent şi adăugă: „de la Poliţia militară". Un grefier, tot în uniformă, umplea cu răspunsurile mele un formular de identificare. Apoi, colonelul mi-a întins, pentru a fi citită, o foaie imprimată cu caractere mari. Sub antetul „Comandamentul teritorial" şi sub

titlul de „Decret...Nr, ... semnat Ion Antonescu Şef al Statului" se înşirau cîteva paragrafe care te făceau să crezi că instanţa judecătorească de excepţie instituită la Odobeşti era în măsură să judece, să condamne şi să execute în cel mai scurt timp sentinţele de moarte pronunţate împotriva spionilor. Deşi totul mi s-a părut credibil, nu am fost prea emoţionat. Eram mai sensibil la aspectul neîndurător al acţiunii represive conduse cu profesionalism, alunecînd deci spre rutină, cu aparenţele sale mecanice şi caraghioase, decît la eventualele consecinţe ale actelor mele. Am răspuns privirii scrutătoare a colonelului:

— Înţeleg că m-aţi adus într-un loc deosebit, dar nu văd motivul.

— Îl veţi vedea imediat, mi-o reteză colonelul şi (strigînd), să nu credeţi c-o să vă bateţi joc de noi fără urmări.

Făcu semn pazei care aştepta şi-mi arătă uşa opusă celei pe unde intrasem. După ce am trecut pe lîngă o pompă unde un soldat cu bustul gol umplea o găleată, jandarmul care mă însoţea, cu un pistol mare, a deschis cu ajutorul unei chei rudimentare (l-ar fi făcut fericit pe un colecţionar de fiare vechi), uşa groasă de stejar a unei clădiri de formă alungită şi ale cărei trei ferestre erau prevăzute cu gratii ruginite. A închis de două ori uşa după mine.

Trebuia să fi fost vreun hambar sau grajd de cai din care fuşese scos totul. Podeaua, acoperită ici-colo cu paie, aproape că-ţi dădea ameţeli. Nici o mobilă. Praful urca pînă în plafon în felii tăiate în adîncime de umbra prelungită a gratiilor. Se aflau acolo două femei ghemuite. Una trebuia să aibă vreo treizeci de ani şi purta o rochie de mătase neagră, devenită gri din cauza prafului. Cealaltă era o ţărancă frumoasă şi zdravănă, tînără, lîngă care am descoperit o formă umană amestecată cu o pată mare, gri-verde în griul-galben al paielor. Bărbatul ghemuit avea faţa la fel de verde ca uniforma în care era îmbrăcat. Maria, ţăranca, îmi spusese că era rus, paraşutat în munte cu un radio-emiţător şi descoperit de jandarmi la ea, care l-a găzduit. În scurta luptă care a urmat, un genunchi i-a fost zdrobit de glonţele unei carabine. Se afla acolo de o

săptămînă, starea lui s-a înrăutățit, avea febră, piciorul era umflat. Pentru a putea să-l îngrijească și să-i schimbe cîrpele care serveau drept pansament, Maria i-a rupt în lung pantalonul. Nu se mișca, mușchii pe care fata încerca din cînd în cînd să le îndepărteze îi căutau genunchiul rănit, nasul, urechile. Îl credeau mort. Cealaltă, o doamnă, m-a abordat în limba franceză, ca pentru a pune o distanță între noi, și biata Maria cu sărmanul rus, povestindu-mi o întîmplare a mișcării anti-antonesciene la care ea, legionară de vîrf, ar fi participat. Nici nu se putea s-o nimerească mai rău. Mi-am pus haina pe un braț de fîn sub o fereastră și m-am întins cît eram de lung. De fiecare dată cînd respiram, culcușul meu trosnea și praful prindea viață. Abia am avut timp să-mi închid pleoapele deja inflamate, ajutat de oboseală, cînd locotenentul a venit după mine. De astă dată am remarcat că intrarea fiecărei barăci ce se afla în jurul curții, deci și a grajdului, era păzită de un jandarm înarmat. Urmîndu-l pe locotenent, am ajuns din nou în biroul unde, alături de colonel, era așezat un ofițer foarte brun, cu fața dură ca și cum ar fi fost sculptată în lemn, cu părul negru și creț. Grefierul se afla la un capăt al mesei, locotenentul la celălalt. Colonelul mi-a făcut semn să iau loc și mi-a cerut pe nepusă masă să-i prezint amănunțit activitatea mea de spion.

— Nici mai mult, nici mai puțin, am strigat prefăcîndu-mă indignat. Cu alte cuvinte, ați vrea ca pentru plăcerea dumneavoastră sau pentru a vă justifica slujba, să mă apuc să inventez lucruri despre care habar n-am.

— Priviți-l, domnule procuror, spuse colonelul adresîndu-se întunecatului ofițer. Își continuă jocul de copil nevinovat pînă în pînzele albe.

— Să terminăm cu asta. Introduceți-l pe denunțător, spuse celălalt fără să-și descleștеze fălcile, compensînd prin imobilitatea sa mania supărătoare a colonelului de a gesticula. (Denunțător? Voiau să mă facă să cred că bietul Théo le-ar fi spus totul din proprie inițiativă? Acest termen neașteptat mi-a sugerat o explicație care, prin ciudățenia ei, avea să-i surpindă și să mă ajute la momentul dorit să nu-mi pierd cumpătul).

Straja de la intrare a ieșit la semnul aproape nobil al

colonelului. Un minut sau două de liniște (O, timp, oprește-ți zborul!...) păreau a fi începutul unei slăbiri a tensiunii, dar iată că ușa s-a deschis și în încăpere a intrat, buimac, tîrîndu-și picioarele, Théo, purtînd uniforma ușoară de vară de elev-ofițer.

Colonelul i-a arătat locul de la stînga mea. Théo s-a așezat evitîndu-mi privirea.

— Îl cunoașteți pe acest tînăr? a întrebat Mladin, ofițerul tuciuriu care era maior-procuror.

— Da, de puțină vreme.

— Cum l-ați recrutat, și cum îl contactați?

— Terminologia dumneavoastră mi se pare cel puțin ciudată. L-am cunoscut în mediul studențesc unde am foarte multe relații și ne întîlneam din cînd în cînd, în perioada permisiunilor lui.

— Cine vi l-a prezentat și cu ce scop?

— Cred că l-am abordat chiar eu pentru că îl găseam simpatic.

— Sergent Gherasim (Mladin a luat un aer patern), cum l-ai cunoscut pe acuzat?

— De cînd mă rog acuzat, și de ce? am intervenit.

— Trebuie să vorbiți numai pentru a răspunde la întrebările care vi se pun. Și aflați că insolența nu face decît să agraveze situația dumneavoastră și așa gravă.

A repetat întrebarea adresîndu-se lui Théo. Bietul băiat a povestit, fără a ridica ochii, cum fusese prezentat de Marcel, și relată angajamentul pe care și-l luase de a-mi semnala tot ce putea observa în legătură cu armata germană. Făceam o figură din ce în ce mai mirată și afirmai că, deși discutam lucruri privitoare la război, ceea ce era cu totul normal, nu eram deloc răspunzător de imaginația lui Théo, care-mi atribuia o muncă de investigație și consemnarea discuțiilor noastre.

— Dar, banii? Pentru ce servicii îl plăteați?

— Pentru nici un fel de servicii. V-am spus deja că-l găseam simpatic. Dacă n-a înțeles că-i făceam mici cadouri pentru a mă culca cu el, s-a înșelat și așta ne-a adus în această situație neplăcută.

Privirea lui Théo îndreptată spre mine compensa încurcăturile care se tot adunaseră pînă atunci. Surprins, şi în acelaşi timp admirativ faţă de îndrăzneala mea, întrezărind posibilitatea unei ieşiri, nu putea să creadă un cuvînt din tot ce spuneam, dar îi aduceam această schimbare de perspectivă de care avea nevoie în spaima îngrozitoare care îl cuprinsese. A înţeles jocul, iar trăsăturile lui s-au destins. Judecătorii spumegau de furie.

— Îndrăzniţi să vă mascaţi perversiunea de spion prin perversiunea dumneavoastră personală?

— Perversiune sau nu, vă repet că în nici un moment nu a fost vorba de spionaj. Nu ştiu ce şi-o fi închipuit elevul dumneavoastră, împins de ostilitatea lui faţă de germani, sentiment pe care de altfel îl împărtăşesc. Dacă-mi vorbea uneori de mişcările lor, o făcea ca toată lumea, atentă la acest du-te-vino.

Théo îşi revenea văzînd cu ochii. Ofiţerii s-au sfătuit repede, în şoaptă, şi ne-au scos de acolo, pe fiecare cu paza sa. Am avut timp să-i fac un semn de încurajare camaradului meu înainte ca el să dispară în baraca lui. Dar nu-mi făceam iluzii asupra şanselor de a pune beţe în roate anchetei: l-am zărit pe Marcel în uniformă de campanie. Deci erau culeşi toţi cei care fuseseră în legătură cu Théo. Nu ştiam deocamdată cum, dar nu mă îndoiam că toată afacerea începuse de la Théo. Neputînd să-i prevăd deznodămîntul, am hotărît să nu mă clintesc de pe poziţia mea: mă punea doar pe mine în pericol.

În hambar, praful plutea uşor în jurul celor trei tovarăşi ai mei. Rănitul cu pleoapele întredeschise îşi arătă ochii săi nemaipomenit de limpezi şi albaştri. Aşezată lîngă el, Maria lăsă pentru o clipă despăducherea cămăşii pe care i-o scosese. Doamna cu purtări alese m-a întrebat dacă m-am descurcat bine. I-am răspuns că neînţelegerea care a dus la arestarea mea va fi greu de clarificat, dar că-mi păstram speranţa... Asigurîndu-mă de discreţia sa, ea a mers mai departe, lăsîndu-mă să înţeleg că mă puteam baza pe relaţiile ei, propria sa libertate fiind deja neîndoielnic hotărîtă. Toate

acestea m-au făcut şi mai neîncrezător. Castelana (i-am inventat această poreclă fără să ştiu că în felul acesta făceam primii mei paşi în universul carceral: a-i porecli pe indivizii întîlniţi, rareori întîmplător) îmi surîse chiar în mod promiţător. Dacă despre asta era vorba, de la distanţă aş fi preferat surîsul blînd al Mariei (nici nu mai ştiu dacă într-adevăr aşa o chema sau dacă eu i-am dat acest nume inspirat de *Pietà* cu care se asemăna alături de rusul pe jumătate mort).

Un soldat a adus masa de seară: o supă de fasole într-un bol mare de fier zincat. Împrăştia aburi atît de apetisanţi, încît aş fi mîncat-o cu plăcere, chiar fără foamea care mă apucase. Cu pătrunjel, ardei iute şi o bucată mare de carne. Era delicioasă. Soldatul a venit din nou şi a mai dat, fără mofturi, cîte o lingură plină. Cu banii pe care-i lăsasem la birou mi s-a cumpărat ceva de fumat. Rusul se trezea la viaţă savurînd prima ţigară pe care i-am oferit-o şi, fumînd liniştit, ne-am povestit scene trăite de el la Stalingrad, de mine la Odesa şi Kiev. Apoi am adormit ca un prunc, oboseala neţinînd cont de sărăcia culcuşului meu. Cînd am deschis din nou ochii, soarele desena gratiile din dreptunghiul ferestrei pe care-l reflecta pe zid, în dreptul picioarelor mele. În ciuda hotărîrii de a rezista, eram neliniştit: cum vor rezista prietenii mei, care erau adevăratele intenţii ale autorităţilor, vor fi informaţi nemţii? La astea se adăuga imaginea părinţilor mei îngrijoraţi... L-am tîrît pe rus pînă la pompa unde, pe rînd, fiecare baracă trebuia să se spele. Apoi ni s-a adus pentru toţi cei patru o pîine caldă încă şi lapte proaspăt (eram aproape de sat). Spre prînz, un paznic m-a dus la birou. Acolo se aflau încruntaţi colonelul, maiorul Mladin şi locotenentul. Lîngă ei, în picioare, un sergent înalt, mustăcios.

— Ei bine, a început Mladin, ce mai aveţi de spus? Judecaţi bine împrejurările în care vă aflaţi şi spuneţi-ne tot ce ştiţi despre acţiunile dumneavoastră de spionaj.

— Am încercat ieri să vă fac să înţelegeţi. Nu poate fi adevărat nimic din ceea ce vă temeţi că ar fi nu ştiu ce complot...

— Ascultaţi, mă întrerupse el. Nu sîntem copii şi

nu avem timp de pierdut. Avem posibilitatea de a vă face să vorbiți.

— Bineînțeles, sînteți stăpîni pe mijloacele voastre. Măcar chemați-l încă o dată pe Gherasim: tare aș vrea să-i mai ascult o dată inepțiile, dacă nu cumva lecția sa...

— Ajunge! Doar nu credeți că vă veți putea juca cu noi cum v-ați jucat cu acest biet băiat căzut sub influența dumneavoastră. Ați vrea să-l ispitiți din nou, așa cum ați făcut ieri, sub ochii noștri, în timp ce noi sîntem aici pentru a curma pericolul pe care-l reprezintă pentru țară uneltiri ca ale dumneavoastră.

— Vreți să spuneți că-mi veți pune capăt vieții, nu-i așa? N-aveți decît.

— Nu, nu, se pare că nu privim situația cu aceeași ușurință ca dumneavoastră. Veți trece prin fața Curții marțiale, dar înainte, trebuie să descrieți în detaliu recrutarea dumneavoastră, să ne dezvăluiți rețeaua căreia îi aparțineți și numele tuturor celor pe care la rîndul dumneavoastră i-ați recrutat. Țineți minte că este singura cale de a vă ușura situația.

— Tot ceea ce-mi spuneți este o șaradă pentru mine. Nu am nimic de adăugat.

— Șaradă? Vom vedea imediat, mormăi furios Mladin. Sergent, adu-ți oamenii!

Sergentul a ieșit; cînd s-a întors, era însoțit de doi soldați și aducea în brațe un pachet lung, învelit într-o pînză din care picura apă murdară.

— Dezbracă-te, mi-a ordonat sec Mladin. Și cămașa, totul. Eram gol pușcă.

— Culcă-te, cu burta la pămînt. Țineți-l bine!

În timp ce sergentul își desfăcea pachetul – o pînză mare, udă care înfășura cîteva vergi lungi, tăiate probabil din copaci, ajutoarele sale, unul la stînga mea, celălalt la dreapta, mă țineau la podea apucîndu-mi fiecare cîte o încheietură a mîinii și o gleznă.

— Deci nu ai nimic de spus. Vom vedea repede. Începeți!

Sergentul m-a acoperit cu pînza care m-a înghețat și

m-a izolat de tot ceea ce nu ar fi însemnat fiinţa mea. Gîndurile mi se învîrteau în jurul unei singure idei: chiar de mă vor omorî, tot nu-mi vor *smulge secretul.* Raţiunea de a trăi poate fi la fel de bine şi raţiunea de a muri. Sergentul îmi trăsese deja cîteva lovituri puternice. Cîte? Le-am numărat inconştient ca atunci cînd ai înregistra bătăile unui orologiu ce anunţă pe undeva ora. Opt, nouă, zece... Le simţeam cum se adună corpului meu ca şi cum ar fi fost nişte oase în plus şi prea multe, mai mult îngreunîndu-mă decît dîndu-mi dureri. Erau din ce în ce mai grele, cincisprezece, şaispreceze, şaptesprezece... La naiba! Nici măcar nu-s prea grele... Douăzeci şi opt, douăzeci şi nouă...

— Opreşte!

De ce s-or fi oprit dintr-o dată loviturile? Ah, da! Mladin, Théo, sergentul... Auzeam din nou vocea lui Mladin uşor îmblînzită.

— Tot nu aveţi nimic de spus?

Am răspuns automat că nu.

— Sergent, continuă pînă va vorbi!

Treizeci, treizeci şi cinci, patruzeci şi cinci, cincizeci. Apoi nimic!... Mladin, sau poate colonelul, făcuseră probabil un semn sergentului, sau poate fixaseră dinainte numărul loviturilor. Mladin le-a spus soldaţilor:

— Duceţi-l de aici şi aşteptaţi ordinul meu pentru a-l aduce din nou.

Le-am refuzat ajutorul, mi-am pus cămaşa, mi-am tras pe mine pantalonul şi luîndu-mi pantofii sub braţ (nu am reuşit să mi-i pun), m-am întors sub pază bună la bîrlogul meu. Rusul şi cele două femei mă priveau fără să spună un cuvînt. Ghiciseră ceea ce s-a întîmplat după tăcerea apăsătoare care se instalează în asemenea împrejurări, aşa cum creşterea tensiunii curentului electric face un bec să lumineze mai tare.

Am adormit pe o parte şi m-am trezit abia seara, cînd Maria mă împingea uşor: – Trebuie să mîncaţi... Nu mai aveam pofta de mîncare din ajun, dar supa de cartofi era şi mai bună. Dacă tot ajunsesem acolo, măcar să se termine cît mai repede. Supunîndu-mă torturii, inima avea să cedeze, chiar

dacă alte organe nu erau ameninţate. Sergentul ferea cu mare grijă rinichii, ceafa. Pînza udă împiedica formarea hematoamelor şi apăra pielea, făcîndu-mă să simt doar durerea... Am adormit pe partea cealaltă, dar fiecare mişcare îmi accentua şi mai mult suferinţa.

Dimineaţa, imediat după ce am băut o ceaşcă mare de lapte cald, am fost din nou dus în faţa torţionarilor mei. Cum mă mulţumeam cu explicaţiile mele fanteziste, Mladin mi-a ordonat iar să mă dezbrac. Mi-a venit să rîd o clipă de întorsătura „administrativă" pe care o lua această anchetă sinistră. Mă pregăteam să număr.

— Pentru ultima dată vă somez să mărturisiţi! Nu aveţi pic de demnitate?

Am rostit printre dinţi, dar foarte clar: „Cine vorbeşte de demnitate!"

Sergentul a luat o vargă nouă. Îmi imaginam scena văzută de sus: braţe şi picioare care ies de sub pînză, soldaţi ghemuiţi care-şi fereau bustul pentru a nu fi atinşi de varga care lovea, lovea... De data aceasta sergentul nu s-a mai oprit la cincizeci şi nu a mai fost întrerupt. Cincizeci şi opt, cincizeci şi nouă, şaizeci... Şaptezeci... Loviturile, la fel de puternice, deveniseră rare. Optzeci şi doi, optzeci şi trei... La cîte vor ajunge? Nu voi mai putea să le număr, deja le înregistram vag, o sută, o sută una, o sută două. Pînă la cîte voi putea număra? O sută şapte, o sută opt. M-au încălţat cu ceva. Mă băteau la tălpi. Mă zguduiam cu totul. Nu ştiu cînd, într-adevăr, s-a terminat pentru că cea de-a o sută paisprezecea lovitură se rostogoli undeva alături de mine ca un bolovan ce lasă la suprafaţa apei cercuri care se măresc, se măresc, se risipesc.

Mi-am revenit pe cînd traversam curtea, susţinut de cei doi soldaţi, îmbrăcat de ei probabil. Nu mai puteam comanda trupului meu nici o mişcare. Paznicul a deschis uşa închisorii şi a închis-o după mine. Soldaţii mi-au dat drumul în prag şi eu înaintam cu greu sprijinindu-mă cu mîinile de perete. Maria şi Castelana m-au ajutat să ajung la locul meu. Nici vorbă să mă întind pe spate. Gemînd, am reluat poziţia pe

care o avusesem la birou. Am adormit simțindu-mă invadat de aceleași paie tocate mărunt și prăfuite. M-a trezit Maria:

— Trebuie să mîncați ca să vă refaceți, v-au dărîmat...

— Nu, îți mulțumesc, este bine (voiam să-i zîmbesc). Dar nu voi mînca, spune-i soldatului (era probabil gata să-mi umple castronul). Da, camarade (vorbeam cît puteam mai tare) du-te și spune-le că refuz să mănînc.

A doua zi nici n-am mîncat, nici n-am băut, nici n-am fost dus la anchetă. Mi-am petrecut ziua culcat pe burtă. Seara, nu mai aveam decît două țigări pe care le-am dat rusului. Îmi era foarte foame, dar setea mă chinuia și mai tare. Praful se așeza ca un ghips amar în toate colțurile gurii. Noaptea care a urmat a fost cel mai greu de suportat. Dacă mă mișcam puțin era doar pentru a mă scărpina; la lumina unui chibrit am văzut că fărîmița moale pe care abia o prinsesem pe gîtul meu era o gînganie îndesată și cenușie: un purice. M-am simțit imediat invadat, mai ales la curea, și aveam în fața ochilor planșa vechiului meu manual de științe naturale reprezentînd un purice mare cît un ciorchine de strugure. Cîtva timp mi s-a părut că această imagine prindea contur înlăturînd întunericul în care mă aflam. Apoi, puțin cîte puțin m-am obișnuit cu mîncărimile, nu chiar atît de insuportabile în cele din urmă... În acea noapte, nu știu de ce, m-am gîndit la Céline. Probabil, după ce mi-am construit un cuvînt pentru a-mi aduce în minte situația, „bagatelizare"(!) Pornind de la *Bagatelles pour un massacre.* Citisem cartea a cărei scriitură fascinantă depășea o realitate rușinoasă și o neutraliza prin însăși lipsa de măsură a țelului pe care vremea îl făcea posibil. (După cum am aflat mai tîrziu, chiar în acel moment Céline se pregătea să întreprindă călătoria sa dramatică de-a lungul Germaniei.) Param, dar îmi era cumplit de foame. Dimineață, trecuseră douăzeci și patru de ore de cînd înghițisem ultima ceașcă cu lapte. Număram orele așa cum număram loviturile.

Pentru că refuzasem rația de dimineață, pe la ora zece și-a făcut apariția locotenentul în pragul ușii și i-am spus fără să fiu atent la ceea ce-mi zicea („este o bravadă care nu are sens", „Nu servește la nimic"):

— Am început de ieri o grevă a foamei şi o voi continua pînă la capăt, dacă nu-mi daţi asigurarea că nu voi mai avea de îndurat torturile la care aţi fost martor.

A doua şi a treia zi foamea s-a întrupat: era ca o înlănţuire de gheare ce îmi pătrundeau unele după altele sau toate deodată în trunchi, căzut pradă unei dureri sfîşietoare. În mod ciudat, doar setea se mai potolea. Cînd ea era mai puternică, treceam pentru o clipă de partea ei. Atunci eram obligat să-mi urmez suflul în ridurile şi reliefurile esofagului şi pieptului. Nu mai mişcam, mulţumit că puteam să stau culcat pe spatele care nu mă mai durea atît de tare şi de asemenea că nu mai sînt obligat să cer paznicului să mă însoţească la W.C.-ul din spatele hambarului. Nemaifiind supus nevoilor, trăiam un sentiment de detaşare apropiat celui de libertate. În starea mea de indiferenţă, puricii se aşezau în voie. Doar Castelana se mai scărpina nervos şi mă distram privind-o. După trei zile de la leşinul meu în timpul „anchetei" am auzit zgomote surde şi strigăte îngrozitoare care nu aveau în ele nimic uman. De la fereastra mea, Maria îmi descria tot ceea ce vedea că se petrece afară. După descrierea deţinutului adus la birou l-am recunoscut pe Dinu, cu ţinuta sa fină şi ochelarii groşi. Seara a fost o mare vînzoleală în curte, şi-a făcut apariţia un ofiţer cu însemne de medic. Neliniştea plutea. Într-o altă zi, fata a văzut un ofiţer german vorbind colonelului, ceea ce putea fi de foarte rău augur; la puţin timp după aceea a fost scoasă Castelana, n-am mai auzit niciodată vorbindu-se despre ea.

Cu excepţia vizitelor de serviciu ale locotenentului, nu eram deloc deranjat. Primele patru sau cinci zile ale grevei mele fuseseră cumplite în comparaţie cu calmul, fericit aş spune, care a urmat. Urmăream de-a lungul zilei variaţiile de lumină care de obicei erau imperceptibile. De dimineaţa pînă seara, ca pe un ecran, lumina zilei umplea proiecţia din cadrul ferestrei, ţesătura de un alb triumfător mergînd de la roz la albastru prin nuanţele subtile de gri, uşor rimbate cu galben. Cînd o tulbura trecerea unui nor, lumina pătrundea cu şi mai multă forţă, ca un acid coroziv, asemenea unui orgasm permanent. Nici o clipă nu era asemenea celorlalte, dar echilibrul

ansamblului rămînea mereu acelaşi. Noaptea venea ştergînd totul şi pregătind astfel lumina zilei următoare. Viaţa mea era în funcţie de acest zid care păstra din materialitatea lui doar intensitatea luminii. Seara, puricii, zgomotele, mirosul greu venind de la rana rusului, erau departe de mine, se reduceau la concepte fără ecou şi fără legătură între ele. Mi-aş explica această formă de zbor prin slăbiciunea instinctului meu de conservare sau, dacă vreţi, prin lipsa de consideraţie pe care i-o dau. Un singur gînd nu-mi dădea pace: ce i s-a întîmplat lui Dinu? Aveam impresia că-i aud mereu ţipetele.

După cinci zile fără nici o picătură de apă şi fără să mănînc, nu mai simţeam nici o durere, nu-mi păsa nici de această întîmplare de război şi spionaj care de ani de zile îmi întorsese viaţa pe dos şi-mi deformase comportamentul. O ciudată blîndeţe datorată poate faptului că nu-mi era frică de neant, punea tot mai mult stăpînire pe mine... Dincolo de purici şi de praf, am auzit deodată ce-mi spunea Maria: dintr-un camion militar coborau mai multe persoane, în mijlocul lor era un domn în vîrstă cu barbişon şi purtînd o pălărie panama. Asta îmi amintea de cineva. Prima dată, după două zile întregi, am făcut efortul să mă caţăr pînă la marginea ferestrei şi, cînd mi-am îndreptat privirea, i-am recunoscut pe toţi: erau aduşi desigur Eck, secretara sa, Tania, Irina şi Pierre. Culcîndu-mă la loc mi-i închipuiam citind acelaşi decret de intimidare, apoi... Apoi se vor descurca şi ei cum vor putea. Dar de unde apăruse şi Pierre? Îl credeam în străinătate, şi pe deasupra nici Théo, nici Marcel nu ştiau nimic despre el. Numai Dinu ar fi putut să-i dea numele. Fără a mă opri prea mult asupra împrejurărilor, m-am lăsat să lunec uşurel în Nirvana mea...

Vizitele locotenentului se înmulţeau. Aproape că mă ruga să-mi schimb hotărîrea de a continua greva. Îşi pierdea cumpătul în faţa nepăsării mele şi, bîlbîindu-şi refrenul („De ce nu vreţi să-mi vorbiţi ca de la bărbat la bărbat?") pleca de fiecare dată mai dezumflat. I s-a permis tatălui meu, sosit de la Bucureşti, să mă vadă, în prezenţa anchetatorilor. Dar după ce mi-a spus, sfătuit de colonel: „Fii sincer cu aceşti domni" a

adăugat: „Așa a fost întotdeauna, îndărătnic, dar chibzuit...". Foarte emoționat, m-a sărutat și mi-a urat curaj (se liniștise măcar: cunoscîndu-mi simpatiile se temuse că aș fi militant comunist).

După nouă zile fără apă și fără mîncare cred că aveam o mină înfloritoare cînd, un Mladin relaxat a venit pe neașteptate să-mi spună că toată ancheta fusese suspendată. Trebuia doar să citesc și să-mi pun semnătura pe o declarație a lui Eck pe care mi-au pus-o sub ochi. Acesta recunoștea că era șeful rețelei IS pentru România și că îi elibera pe colaboratorii săi și pe mine, locotenentul său, de consemnul tăcerii și de păstrarea secretului. Fiindu-mi teamă de un fals, am refuzat să discut: – „Este un bătrîn nebun, nu recunosc!" După o oră m-au dus pentru ultima oară la birou, unde am fost întîmpinat de Eck și de ofițerii anchetatori, zîmbitori cu toții. Am suportat cu greu amabilitatea grotescă cu care se străduiau, care de care, să mă aducă la realitate. A trebuit să recunosc că nu mai avea sens să rezist. Am scris pe o foaie: „Recunosc ca adevărate afirmațiile domnului Alexandre Eck" și am semnat. Apoi, o friptură în sînge și un pahar cu lapte mi-au deschis din nou porțile acestei lumi și ale banalelor sale mistere.

PARANTEZĂ. Totul se desfăşurase cum nu se poate mai simplu: nemulţumindu-se să semnaleze doar traficul feroviar german, Théo a vrut să facă mai mult. Şi-a găsit doi tovarăşi pentru a construi un plan de sabotaj; mai întîi trebuiau să arunce în aer cisternele de petrol care se îndreptau spre front. Alţi colegi de-ai lor, la curent cu acest proiect excitant, au vorbit, iar zvonul a ajuns la urechile colonelului director de şcoală. Luîndu-l din scurt pe Théo, el l-a obligat să-şi divulge toate secretele şi l-a predat autorităţilor de la Odobeşti. Adăugîndu-se apoi mărturisirile smulse lui Dinu şi Marcel, rezultatele obţinute de serviciile româneşti nu erau neglijabile: puseseră fără îndoială mîna pe nucleul unei reţele clandestine. Cei arestaţi în mod întîmplător – vizitatorii mei din acea zi, maseuza lui Hari, precum şi Nadia şi unul dintre prietenii mei, elev la o şcoală de aviaţie – au fost puşi în libertate după ce Eck a declarat că nu-i recunoaşte ca membri ai organizaţiei noastre. Nu mi-a plăcut deloc graba cu care patronul şi-a recunoscut rolul, după o pereche de palme primite de Mata în camera de hotel unde se aflau, dar a trebuit să recunosc că, în situaţia dată, era singurul mod de a limita pierderile. În încercările guvernului de a trata cu Aliaţii, a-l ţine în mînă pe unul dintre agenţii lor de bază era un atu. Ceea ce s-a dovedit a fi un calcul exact al lui Eck. Pericolul mai putea veni doar din

partea germanilor, serios hărțuiți totuși în acea vară a lui '44. Pe scurt, ne-au vîrît pe toți într-o casă din care îi evacuaseră în grabă pe localnici și unde ne-am pus din nou pe picioare. Dinu avusese cel mai mult de suferit. După ce a cedat în urma bătăilor primite, și-a deschis arterele de la mîini, sfîrtecîndu-le cu o bucată de tablă ruginită, desprinsă de prin beciul unde fusese închis.

Hari și Pierre, belgian și respectiv francez, au fost tratați cu toată considerația. Primul i-a impresionant pe anchetatori prin aproximativa lui alură de militar, pe care nu pierdea ocazia s-o afișeze în fața lor. Cît despre Pierre, nu-și mai revenea din uluială întrucît nu-l cunoștea deloc pe Théo și abia se întorsese din Ungaria, unde scăpase ca prin urechile acului să fie amestecat într-o afacere de același gen. Tania era infirmiera noastră și întrucît cei doi tovarăși ai lui Théo făceau parte acum din grupul nostru, se ocupau, împreună cu o ordonanță, de treburile gospodărești. Aproape toți aveam purici. Am scăpat de ei făcînd mereu baie și călcîndu-ne zilnic hainele. Îi găseam cu fierul pe la cusături și-i făceam să pîrîie în serie.

Tata a venit să-mi spună că Antonescu îi dăduse asigurări unchiului George (Enescu) în ceea ce privește soarta mea. Eck i-a cerut să meargă să-l vadă din partea sa pe Sarret, consilierul comercial al legației Franței (al cărei ministru, Paul Morand*, știa că aderase la mișcarea lui De Gaulle) pentru a lua asupra sa, dacă ar fi fost nevoie, asistența noastră juridică.

Pe 14 iulie am împodobit salonul cu desene reprezentînd turnul Eiffel și cu steguțe franceze. Colonelul, la fel de caraghios cu ticurile sale, a venit să ciocnească un pahar cu noi. Am cîntat „La Marseillaise" de nenumărate ori și, ajunși la capătul puterilor, am încheiat melancolic cu un vechi cîntec rusesc, *Vecernîi zvon*, pe care Hari ne-a învățat să-l zbierăm pe trei voci.

---

*Membru al Academiei Franceze, autor al volumului *București*, publicat în 1935, a cărui traducere urmează să apară în colecția „Spectrum" a editurii UNIVERS *(n.red.)*.

Alungam din gînd ca pe un vis urît amintirea umilinţelor prin care tocmai trecusem cu cîteva zile înainte. Nu-l mai uram nici măcar pe Mladin: O dată m-a rugat să facem împreună o plimbare prin vie pentru a discuta „probleme profesionale" şi am acceptat cu plăcere. Nu am avut ce să regret întrucît, în afară de faptul că şi-a cerut scuze cu un aer sincer şi stingher în acelaşi timp, mi-a furnizat un element despre care n-aş fi aflat niciodată în legătură cu aventura mea la Vinniţa. Tocmai îi descriam haosul în mijlocul căruia mă nimerisem atunci cînd deodată văd cum i se luminează faţa: „Deci dumneavoastră eraţi" ... Şi mi-a povestit cum, urmînd un curs de contraspionaj în acea perioadă într-o şcoală specială a SS la Lwow, directorul şi instructorul au declanşat un exerciţiu aplicativ de luptă anunţînd: „Englezii ştiu despre trecerea trupelor noastre prin Vinniţa". Era un test pentru toţi ofiţerii cursanţi: trebuiau să descopere cum şi prin cine au fost informaţi Aliaţii. Şi nu numai că s-au străduit să găsească vinovatul dar au şi pus mîna pe el! Un biet reporter-fotograf, trimis de un ziar vienez pentru a nu „pierde" macabrele descoperiri, fusese zărit mai peste tot prin oraş, purtînd un lung impermeabil alb. Gestapoul l-a ucis torturîndu-l fără să obţină de la el mărturisiri complete – şi pe bună dreptate. ÎNCHID PARANTEZA.

Nemții mirosiseră că activitățile acelui grup, atît de grijuliu învăluit în taină se refereau la ei. Au cerut în mod oficial să ne interogheze. În dimineața cînd ofițerul ce dădea tîrcoale casei unde aveau loc anchetele la Odobești aștepta autorizația de a ne „vizita", colonelul avînd comanda în zonă a primit telefonic ordinul de a ne trimite imediat la București, la închisoarea Malmaison, care depindea direct de primul-ministru (Mihai Antonescu, politician de ocazie, folosit de Ion Antonescu, șeful statului). Colonelul a venit să ne spună ce ni se pregătea și, în mai puțin de o jumătate de ceas de la apelul telefonic, părăseam Odobeștiul într-un camion care mergea cu toată viteza. Ne însoțeau un ofițer în civil și un singur jandarm. Era clar că se aflau acolo nu pentru a ne supraveghea, ci pentru a ne escorta.

La jumătatea călătoriei, la Buzău, ne-am oprit să mîncăm. Ieșind din restaurant pentru a cumpăra țigări și ziare, m-am întors gîfîind; titlurile de o șchioapă anunțau știrea atentatului, atît de bine conceput (dar atît de tardiv) împotriva lui Hitler. Chiar ratat și răzbunat cu cruzime, acest complot urzit în sînul armatei însemna în mod clar apropierea căderii tiranului. Am ajuns la București aproape uitînd să ne facem griji, atît de puternică era bucuria de a întrezări sfîrșitul războiului. Vînătorul este copleșit întotdeauna mai mult de bucurie decît

de teama că ar putea fi ucis de o ultimă tresărire a fiarei pe care abia a doborît-o. Aş vrea să cred că acesta a fost sentimentul lui von Stauffenberg, chiar dacă a ştiut că Hitler mai era în viaţă. Convingerea că acesta urma să nu mai fie decît un animal hăituit l-ar fi ajutat să îndure tortura.

Pierdut în ceea ce odinioară era cantonamentul regimentelor de cavalerie, fostul grajd al cazărmii ce purta numele reşedinţei preferate a lui Napoleon, Malmaison, cu ferestrele sale înguste, nu atrage deloc atenţia. O poartă de fier continuă zidul, care se întinde de-a lungul trotuarului. S-a deschis chiar în momentul sosirii camionului nostru şi a fost imediat închisă de cele două santinele. În curtea uşor în pantă a grajdului transformat în închisoare nu se afla nimeni. Directorul, un civil, ne aştepta şi ne-a condus în calitatea sa de gazdă la celulele noastre, individuale sau – dacă doream – de două persoane. Uşile dădeau pe un culoar care despărţea celulele de zidul exterior. Aerisirea trebuia să se facă prin acest culoar, prin deschizătura din zid aflată deasupra fiecărei uşi.

Eram mulţumit să fiu singur şi, credeam eu, liber să-mi pun din nou gîndurile în ordine. M-am lăsat în voia mea, de o nouă anchetă nici nu mai putea fi vorba. Ştiind că deocamdată, cel puţin, nemţii nu aveau cum să intre în acel loc, am adormit savurîndu-mi liniştea... Dar chiar a doua zi a trebuit să-mi reduc pretenţiile: era imposibil să-mi reiau firul gîndurilor aşa cum, transfigurate, le urmărisem de-a lungul celor mai grele ceasuri trăite la Odobeşti. Într-adevăr, dacă locurile păruseră pustii, faptul se datora sosirii unui grup deosebit, al nostru, destul de folcloric, trebuie s-o spun, între paranteze, una dintre paranteze fiind demnul profesor de bizantinologie, cealaltă, doi incendiatori aspiranţi ai noştri, pe care aventura şi mediul în care nimeriseră îi uimeau pe zi ce trecea. Îi întîlneam pe ceilalţi deţinuţi pe culoare, pentru că era voie să te plimbi şi să stai aşezat pe bancă în curte, atît cît aveai chef. Seara, în general, uitau să închidă uşile celulelor, şi măcar o dată pe săptămînă primeam vizita părinţilor, sau a prietenilor. Mişu venea foarte des să mă vadă şi-mi aducea

fructe, ciocolată, obiecte de toaletă, cărți, hîrtie și, la cererea mea, o mașină de scris pentru a-mi dactilografia versurile care se înșiruiau de la sine în acest timp liber, neașteptat și prelungit. Aș fi putut chiar să pictez, dar m-am mulțumit să creionez crochiuri, pictura cerînd mai multă concentrare.

Deținuții de la Malmaison erau de toate felurile. Era un grup de ingineri petroliști și șeful lor, Rică Georgescu, implicat într-o afacere de sabotaj, un avocat comunist, Pinkson, arestat în timp ce comunica prin radio cu sovieticii, un ofițer de transmisiuni din marină (care a reușit să construiască, chiar în închisoare, un emițător prin intermediul căruia Rică Georgescu, director la Standard Oil din România, trimitea mesaje americanilor), cîțiva ruși, parașutați și patru sau cinci ofițeri americani care săriseră din bombardierele doborîte de antiaeriană. Rușii și americanii erau singurii dintre noi, interogați din cînd în cînd de către ofițerii serviciilor de informații românești. Rușii, foarte puțin comunicativi, păreau să presimtă nenorocirile ce aveau să înceapă pentru ei odată „eliberați". Nici ei, nici americanii (aceștia fiind însă dezinvolți) nu ieșeau în curte, atîta timp cît noi ceilalți ne aflam acolo. Dar puteam să-i vizităm în celulele lor și să le ducem țigări și alte bunătăți.

Plimbarea în curte rămînea principala noastră ocupație. Acolo beam chiar și bere, cumpărată pentru noi de santinelă, ceva mai pe furiș decît ziarele și țigările. Cînd soarele nu bătea prea tare, Hari, mîngîind grijuliu în buzunar nelipsitul său roman polițist, juca partide de șah foarte strînse cu Pierre. Cînd încercam să lămuresc în toate detaliile împrejurările arestării noastre, îl vedeam devenind distant ca și cînd ar fi fost rugat să-i ierte pe cei ce se dovediseră lași atîrnîndu-i această tinichea de coadă. Era cu atît mai trist cu cît fusese, în vremea celuilalt război, după mărturisirea sa, un agent important, lucrînd pentru Biroul 2 sau IS (uita să precizeze) pe lîngă Masaryk, președintele Cehoslovac.

Mascota închisorii era Rică Georgescu. În celula sa spațioasă avea un frigider, un radio și chiar un fotoliu în care mă instalam confortabil ca să ascult muzică, în timp ce el făcea o partidă de cărți sau trăncănea cu prizonierii americani

în vreo celulă învecinată. În serile în care nu eram eu însumi al patrulea partener la pocher, sau programele de la radio erau plicticoase, mă retrăgeam în celula mea şi îi ceream gardianului-şef, un bătrînel scund, întrutotul devotat lui Rică, să mă încuie şi să mă lase în întuneric.

Aprindeam atunci o lumînare, a cărei lumină blîndă mă calma, şi mă cufundam în vreo carte. Pe deasupra uşii, din culoarul cu ferestrele date la o parte, venea către mine mica lume a nopţilor de vară. Îmi mai amintesc şi astăzi ochii, ca două puncte minuscule, ai unui himenopter care s-a aşezat pe pagina pe care tocmai o citeam. Cînd gingaşa minune s-a hotărît să-şi reia zborul, am stins repede flacăra, pentru ca nu cumva să se ardă; am în faţa ochilor desfăşurarea lungilor sale aripi precum două pulpane de voal verde. Din cînd în cînd, liniştea era sfîşiată de strigătul unei bufniţe, sau de cel al santinelei de la poarta din exterior: – Stai! Cine-i acolo?

Raporturile inevitabile din acel loc, care era totuşi o închisoare, mă făceau să apreciez şi mai mult doar prietenia adevărată, cea a lui Dinu şi a lui Pierre. Legătura creată de aceleaşi convingeri politice nu este de ajuns nevoii omeneşti de comunicare; izolîndu-mă de toţi aceşti oameni preocupaţi de viitorul lor, mă regăseam în voia unui vers citit sau rătăcit printre încercările mele:

Stinse unde, line ape
Aurind în valuri calde
Adîncimi fără culoare
Aşteptarea primitoare
Cad gesturi întîmplătoare
Pipă ce se stinge-ncet.
Soarele meu, eşti acolo, aurora o aud
Limpedele cer de ploaie mă aduce
Tot în vale.

Fericire ce pluteşte
Alb parfum.
Şi-mi socoate nor cu nor

Somn de-amiază, blînd uşor.
Poartă-ţi pasul, te opreşte, te înclină
Toţi te ştiu, pe toţi îi ştii,
Înainte-ţi mult departe, e trecuta-ţi tinereţe
Ţi-aminteşte ce să fii.
...Aurind în valuri calde
Adîncimi fără culoare
Stinse unde, line ape.

Acea vară toridă şi uscată contura drama fiecărei zile. Furtuna din aer era dată uitării în bubuitul bombardamentelor. Cei care doreau erau duşi în adăpostul pe mai multe nivele al unei clădiri înalte în construcţie, în apropiere de Malmaison şi de acea ţintă pe care o constituia Gara de Nord. Explozia bombelor făcea ca betonul să răsune asemenea unei tobe uriaşe, iar noi ne aflam în primele loje, pentru că pereţii exteriori nu erau încă terminaţi. Noaptea, spectacolul era minunat cu rachetele luminiscente de toate culorile, cu exploziile şi traseele punctate cu roşu ale proiectilelor antiaeriene. Ne întorceam pe acelaşi drum pe care ne duceam, trecînd prin lagărul piloţilor englezi şi americani scăpaţi teferi. Ei săreau în sus ca mînjii, siguri şi ei că războiul se apropia de sfîrşit.

N-am scăpat de o nouă invazie de insecte. De data aceasta erau ploşniţe, dar le-am venit repede de hac scoţîndu-ne în curte paturile de fier, demontabile, şi trecîndu-le prin flacăra arzătorului. Cînd am crezut că-mi pot relua viaţa liniştită de solitar, iar m-a scos ceva din fire. Observasem nu o dată că hîrtiile şi cărţile nu erau la fel cum le lăsam la ieşirea din celulă. Într-o zi, Hari mi-a vorbit despre un detaliu de care îmi aminteam că-l mîzgălisem în notele mele. Marcel, Dinu, Théo au remarcat de asemenea că nici lucrurile lor nu erau totdeauna aşa cum şi le aranjau. O întîmplare îmi dădu explicaţia: Tania, împinsă de Hari, scotocea prin hîrtiile noastre şi îl ţinea la curent cu ceea ce citea în ele. Spumegînd de furie m-am dus la el şi i-am spus totul verde-n faţă. Nu concepeam ca atunci cînd lupta ne era întreruptă fără voia noastră, în loc să reluăm o viaţă cît de cît firească, să ne suspectăm unul pe altul. (În

mod paradoxal, însuşi faptul de a accepta să fac spionaj m-a făcut imun la spionită.) De la acest incident nu i-am mai vorbit niciodată lui Eck. Apropierea ruşilor, care de altfel avea să grăbească evenimentele, îl făcea să fie într-o stare jalnică. Nu ştiu de ce, poate pentru că se născuse în Rusia, îi era o frică de moarte de sovietici.

Într-o seară, Mişu mi-a adus cheia unui apartament unde, mi-a spus el, puteam să mă refugiez în caz de pericol. Ne temeam pur şi simplu de ocuparea Bucureştiului de către nemţi. În zilele următoare, o linişte ciudată, fără legătură cu zvonurile contradictorii, părea să pună stăpînire cînd, în seara de 23 august, am auzit cu toţii la radio proclamaţia regelui. El anunţa că România anulase alianţa cu Germania şi că guvernul Antonescu a fost înlăturat. Acesta voise să impună regelui continuarea războiului pe o linie de apărare în Moldova. Lovitura fusese bine pregătită de către consilierii lui Mihai: Antonescu a fost arestat chiar în palat, împreună cu principalii săi colaboratori. Şefii comandamentelor germane, invitaţi de asemenea, au fost reţinuţi şi ei, ceea ce paraliza pentru un moment o reacţie a trupelor lor.

După o oră de la difuzarea ştirii celei mari, părinţii mei şi cei ai altor cîţiva deţinuţi au venit la noi să ne ia acasă. Directorul închisorii nu ştia ce să facă şi se ruga de toţi să aştepte pînă se face ziuă pentru că nu primise nici un ordin să ne dea drumul. Se desfăceau sticle de şampanie mai grozav decît în *Liliacul,* iar mama, între două *bruderschaft*-uri, cerea să fie lăsată să doarmă în celula mea. În acea noapte de euforie, nici unul dintre noi nu a dormit. Pe străzi, lumea dansa, fără să aibă habar că lucrurile ar putea lua o întorsătură urîtă. Dimineaţa, un trimis al Palatului a venit după Eck. Şi-a luat lucrurile şi s-a despărţit în grabă de noi. La fel şi secretara lui. Nu-i voi mai vedea niciodată, poate doar în altă lume. În aceeaşi zi şi-au luat zborul spre Istanbul, la bordul unui avion militar. Hari ducea cu el o scrisoare a regelui cerînd ajutorul Aliaţilor în cazul unei eventuale riposte germane.

Alarma nu s-a lăsat aşteptată. De data asta, sirenele nu

mai anunțau bombardierele, ci le țineau hangul: două aparate Stukas, țîșnite de pe un aerodrom german din apropierea orașului, parcurgeau metodic cerul Bucureștilor amestecînd huruitul lor cu strigătele disperate ale sirenelor. Bombele aruncate la întîmplare contribuiau la acest *happening*, adăugîndu-se climatului năucitor. Împreună cu cîțiva dintre pensionarii de la Malmaison, am mers spre adăpost, trecînd tot prin lagărul de prizonieri care urmăreau cu un ochi amuzat nervozitatea avioanelor. Faimoasele bombardiere în picaj semănau, în demonstrația lor dezordonată, cu doi bondari exasperați care s-ar fi lovit de un geam imaginar, descriind trasee imprevizibile. Tot gîndindu-ne la situația imediată, plictisiți să urmărim întruna competiția dintre sirenele urlătoare și avioanele care se apropiau, se îndepărtau, veneau în picaj, Dinu și cu mine am părăsit adăpostul sub ochii indiferenți ai gardienilor. Eram singuri pe străzi, în oraș, ca și în lume. Strecurîndu-ne prin cartierele părăsite pînă în Calea Victoriei și de acolo mai departe, pînă la apartamentul indicat de Mișu, nu am mai zărit mișcîndu-se decît un motan roșcat care traversa repede o străduță și dispărea într-un subsol printr-o gură de aerisire. Zgomotoasele aparate ne urmăreau, apoi ne lăsau în pace, ca într-un joc reglat de fluierul sirenelor. Cînd ni se părea că vreunul dintre aparate era efectiv să cadă peste noi, intram prin prima ușă deschisă în holul vreunei case, sau într-un magazin, toate părăsite. Stukas-urile și exploziile răzlețe aveau rolul de a ne aduce pe pămînt, din exaltarea nemăsurată pe care lărgirea orizontului nostru ne făcea să o simțim în marele oraș golit de orice viață. Deși ne apropiam amîndoi de vîrsta de treizeci de ani eram, ca în pragul adolescenței, într-unul din acele momente cînd nu există nimic important dincolo de imaginația noastră. Poate că numai atunci atingea în noi însine propria noastră realitate.

Sirenele și bombardierele continuau să se războiască. Am ajuns la apartamentul a cărui cheie o aveam: aveam ce mînca și paturile erau deja pregătite. Somnul nostru a fost ca un gol în timp. Ne-am trezit într-o zi, era desigur ziua următoare, într-o zarvă de voci ce înlocuise strigătul neîntrerupt

al sirenelor. De cealaltă parte a ferestrei, strada era plină de lume. Vorbeau cu toţii deodată şi priveau cerul, dar fără să le fie frică. Fortăreţele zburătoare argintii treceau şi fiecare le saluta dînd din mîini. Puţin mai tîrziu, s-a făcut auzit un zgomot surd, asemănător cu al unui cutremur. Aceste avioane eliberatoare tocmai îşi vărsaseră încărcătura de bombe asupra obiectivului lor unic, principala concentrare de trupe şi avioane germane, la cîţiva kilometri de Bucureşti. Era răspunsul la apelul transmis de rege prin intermediul lui Eck. Pentru germani nu mai putea fi vorba să se lanseze într-o operaţie de represalii. Abia atunci mi-am dat seama că funestele cruci îmbîrligate pleacă pentru totdeauna. Era ziua de 25 august 1944 şi, în aceeaşi zi, scumpă coincidenţă, – Parisul s-a eliberat.

Viața încerca să intre pe făgașul ei firesc, deși războiul era prea apropiat încă pentru a fi doar o nălucire. Oamenii ieșeau din adăposturi, ceața se ridica încet, ducînd parcă cu sine amintirea zilelor abia trecute, împreună cu fumul incendiului care ducea la capăt nimicirea vechiului și frumosului Teatru Național, victimă a acrobațiilor demente ale celor două avioane *Stukas*. Erau atîtea lucruri de făcut, încît nu știai cu ce să începi. Trebuia mai ales să se asigure rezistența împotriva unei posibile lovituri izolate din partea tuturor acestor germani care, pînă mai ieri, se aflau pretutindeni. Nu se cunoșteau rezultatele bombardării bazelor lor. Se repliau, fără să știe deocamdată cineva cum, spre Transilvania, și numeroși ofițeri ai lor fuseseră internați. Marcel, care acum își afișa apartenența politică, mi-a spus unde-l puteam găsi pe Pătrășcanu, entuziastul purtător de cuvînt al partidului comunist pe care voiam să-l văd. Acest partid, inexistent pînă atunci, a ajuns de la o zi la alta, împreună cu partidul socialist (care, deși minoritar în alegeri, avea o anumită greutate), alături de cele două partide „burgheze" (național-țărănesc și liberal), pînă la dictatură, singurele destul de populare pentru a guverna (atracția maselor pentru Garda de Fier a venit într-un moment nepotrivit). În naivitatea mea mă gîndeam să-i propun lui Pătrășcanu să nu ia în seamă deosebirile dintre cei care se

puteau împotrivi unei eventuale acţiuni germane, începînd cu prizonierii anglo-americani, care împreună cu voluntarii civili înarmaţi ar face o treabă bună. Văzînd însă mîna de tineri aţîţaţi care vorbeau în anticameră doar despre vecinii lor şi de cum aveau să se răzbune pe poliţie, şi ascultînd discursul evaziv al politicianului – mi-am dat seama că, siguri de apropiata sosire a trupelor sovietice şi hotărîţi să dea impresia că pot rezolva singuri problemele momentului, comuniştii nu-şi vor pierde timpul să analizeze o situaţie care i-ar depăşi. Aveai impresia că dacă nemţii ar reuşi să devină stăpîni ai Bucureştilor pentru cîteva ceasuri, viaţa a milioane de oameni care ar fi fost omorîţi n-ar fi contat deloc în ochii acestor grupuscule. Ele îşi împărţeau deja oraşul, lăsîndu-le sovieticilor grija de a lichida orice rezistenţă. Din fericire, nemţii s-au retras fără să încerce lovitura de forţă de care ne puteam teme. Von Killinger s-a sinucis în localul ambasadei naziste. Lîngă cadavrul său s-a găsit cel al secretarei, în apartamentul personal plin de sute de perechi de pantofi de damă...

Tancurile sovietice nu s-au lăsat aşteptate ca la Varşovia. Eram mai degrabă dezamăgiţi de noii stăpîni, invadînd capitala precum şi restul ţării. Trebuie să spunem că aceştia nu-şi băteau deloc capul cu „imaginea de marcă". În casele unde locuiau, erau văzuţi adesea crescînd gîşte sau curci şi chiar făcînd un foc de lemne pe parchet, drept în mijlocul camerei lor. Şi nu odată se legau de trecători, pentru a-i uşura de portofele şi mai ales de ceasul de mînă. Am avut ocazia să văd un soldat avînd ambele braţe acoperite cu aşa ceva, de la încheietura mîinii pînă la cot. N-aş vrea să dau acestor aspecte o importanţă mai mare decît merită nişte grosolane apucături copilăreşti, ca şi gestul acelui soldat îmbibat de vodcă, ce traversa cîntînd satul Zvoriştea pe Siret, unde locuia Tinca Enescu. Bătrîna domnişoară, mătuşa compozitorului, trăia acolo cu găinile şi raţele ei, aşteptîndu-şi cu seninătate sfîrşitul. Improviza versuri, deşi ţărancă, vorbea franceza şi germana, cînta la vioară melodii de altădată, în căsuţa ei înconjurată de copaci bătrîni. Cum o găină albă, preferata sa, se strecurase printre leaţurile gardului, a alergat s-o prindă

chiar în clipa cînd rusul trecea pe acolo. Rîzînd în hohote, acesta a amenințat-o în glumă cu puşca, dar biata femeia a luat-o de bună şi inima i s-a oprit pe loc. S-a prăbuşit în şanț, strîngînd la piept găinuşa.

Mult mai grave erau jafurile, violurile şi chiar omorurile calificate, comise mai ales în provincie, de către o armată care ar fi putut să stîrnească cu uşurință simpatie şi alături de care armata română urma să lupte în continuare împotriva germanilor în Transilvania şi în Cehoslovacia. Abuzurile vădite încă din primele zile ale ocupației – pentru că în fapt de asta era vorba, – se puteau oarecum justifica prin defularea acelor bărbați care suferiseră înfrîngeri umilitoare cu doi sau trei ani înainte, mai ales că şi românii îşi avuseseră partea lor. Tot aşa cei ce-i persecutaseră pe evrei, sau fuseseră martori la groaznica lor năpăstuire, nu aveau de ce să fie surprinşi văzîndu-i cum aderă în grabă la partidul comunist care-şi însutea efectivele în cîteva zile.

Dimpotrivă, ruşii rătăciți de turmă, prizonierii şi vlasoviştii, bănuind că li se apropie sfîrşitul, făceau apel la omenie, dar nimeni nu le dădea ascultare. Prizonierii care, ca Vladimir, ajutau la muncile cîmpului, au fost îmbarcați de către sovietici încă de la sosirea lor şi trimişi în U.R.S.S. sub escortă, în vagoane închise ermetic.

La cîteva zile după ce am părăsit Malmaison-ul, am trecut pe acolo pentru a-mi lua hîrtiile, maşina de scris. Deşi pustie, închisoarea avea totuşi un supraveghetor, unul din paraşutiştii ruşi. Nu a vrut să plece cu camarazii săi la întîmplare şi aştepta să fie căutat. Între timp, trăia din bacşişurile primite de la foştii deținuți pentru că le păzise lucrurile. Mi s-a făcut milă de el, dar nu puteam decît să-l las pradă lenei sale. Mergînd să-mi las valiza la părinți, am fost acostat de un tînăr zdrențăros, un vagabond care-mi pîndea sosirea. Era chiar Boris. Prin cămaşa sa ruptă se vedea pe piept o bucată de tatuaj. Renunțînd la uniforma nemțească a reuşit să treacă din Iugoslavia în România şi apoi să o şteargă din închisoarea din Craiova, ticsită cu prizonieri şi dezertori ruşi. După nenumărate aventuri, venise să-mi ceară ajutorul. Ochii

săi, ca şi cei ai paraşutistului de la Malmaison, îmi aduceau aminte prin pierderea strălucirii, în unele clipe, de privirile evreilor de la Brailov. L-am dus în camera mea, din casa părinţilor, încercînd întruna să-i inspir curaj. După ce l-am îmbrăcat din cap pînă-n picioare, i-am dat banii pe care-i aveam în acel moment şi un pachet de bancnote sovietice (nimeni nu voia aşa ceva la începutul războiului, cînd le cumpărasem pe un preţ de nimic de la un militar în permisie ce-şi burdușise buzunarele cu ele; copiii se jucau cu acele bilete colorate înainte ca răsturnarea situaţiei să le dea o valoare exagerată). Boris spera să se poată ascunde undeva şi să aştepte o normalizare, dar din păcate aceasta nu avea să vină prea curînd, în această parte a Europei de Est. I-am explicat că niciunde în aceste ţări nu-i va fi cu putinţă să se ascundă. Trebuia să facă tot ce-i sta în puteri pentru a ajunge mai departe, în Occident (nu îndrăzneam să-i mărturisesc teama că, după un oarecare timp, U.R.S.S-ul nu va respecta nici o graniţă). Cum vorbea destul de bine româna şi ucraineana, l-am sfătuit să încerce să ajungă în Austria (dar pentru asta trebuia să traverseze frontul!) dîndu-se drept rutean din Bucovina în căutarea rudelor refugiate. Ştiam că avea doar şansa de unu la un milion şi că s-ar putea să nu ajungă mai departe de colţul străzii unde l-am văzut dispărînd cu paşi măsuraţi.

Atmosfera încărcată de tot felul de speranţe pierdute se anunţa de durată, şi speranţa că sfîrşitul războiului ar aduce un echilibrul în care s-ar putea trăi se preschimba în amărăciune. Cu toate astea, atunci am reuşit să-mi găsesc în pictură un punct de reper. N-am acceptat însă mustrarea făcută de Enescu, anume că m-aş fi aventurat dincolo de domeniul artei. I-am replicat că aveam convingerea că luptasem tocmai pentru apărarea acestui domeniu şi deci socoteam că artistul este cu atît mai convingător prin puterea caracterului său, cu cît s-a crezut că este gata oricînd să-i servească pe mai marii zilei. Am regretat imediat că-i spusesem pe şleau, ceea ce neîndoielnic l-a întristat: dădea concerte în beneficiul organizaţiilor comuniste tot aşa cum dăduse pentru Ajutorul legionar. Se pregătea între altele să dirijeze în U.R.S.S. Ceaikovski, care-i

provoca repulsie („apă de colonie într-o pereche de ciubote" – îmi spusese în repetate rînduri). Cît despre puterea artei de a îmblînzi moravurile, ne-am putea întreba pînă unde ar fi ajuns paleta ororilor lui Nero sau Hitler dacă n-ar fi fost „îmblînziți" de muzică. Mă gîndesc și la acel pianist pe care Goebbels și Hitler îl ascultau cuprinși de emoție... Marea căldură umană a lui Enescu era totuși neîntinată și adesea a fost mîhnit de atitudinea multora dintre contemporanii săi. Chiar faptul că și-a părăsit țara, pe care o iubea cu ardoare, pentru a nu se mai întoarce, poate fi imputat atît regimului instaurat și menținut prin forță, cît și certurilor stîrnite de unii muzicieni, începînd chiar cu acest Socor pe care-l protejase.

Pentru a mă consacra în întregime picturii, am închiriat un studiou într-un cartier mărginaș și liniștit. În aceeași clădire locuia Marcel cu proaspăta lui soție, al cărei farmec m-a determinat să-i fac portretul; știuse să-și păstreze acel ceva neliniștitor care se potrivește atît de bine tinerelor fete. Mergînd să-mi iau mobilele și cărțile din fosta mea locuință, acolo unde fusesem arestat, am găsit strecurată pe sub ușă o scrisoare veche de două luni din partea lui Karl-Heinz. Aviatorul îmi descria noul lui cantonament (m-am cutremurat gîndindu-mă ce i s-ar fi putut întîmpla dacă Gestapoul ar fi dat de această scrisoare). Pe cînd citeam ziarul relatînd atentatul împotriva lui Hitler, el se afla chiar în acel loc și probabil că se bucurase și el. Ce s-o fi întîmplat cu el? La fel ca Boris și încă alți cîțiva „certați cu legea", a îngroșat cu siguranță rîndul milioanelor de oameni care „călcaseră legea" și care au fost zvîrliți pradă morții.

Am fost obligat să recunosc, Enescu avusese dreptate: întreruperea lucrului mă lipsea de o parte din arta mea. Nu mă mai simțeam la fel de stăpîn pe mișcarea pensulei și asta mă făcea, cu tot riscul de a fi mai greu de înțeles, să abordez esența lucrurilor, să trec peste variațiile lor multiple pentru a sonda dincolo de aparențe. Stîngăcia mă ducea spre atingerea unei concentrări de care nu mă mai puteau îndepărta nici ticurile mele. Din acel moment, pictura mea avea să meargă împotriva naturii, nu avea să mai facă salturi spectaculoase la

suprafaţa ei. De parcă aş fi înlăturat geamul de care vorbeşte Leonardo Da Vinci şi pe care ar prinde contur ceea ce era de văzut dincolo de el, se întîmpla ca în jocul cu ventuze aruncate de copii în direcţia unei ferestre: traversînd-o, nu se mai lipeau de geam, ci de ţintele de dincolo de el. Tot de atunci visam la suprafaţa albă pe care, dozate cu grijă, culorile pure pot oferi ochiului şocul întăritor al fulgerului... Mai mult decît în pictură, timidă încă, îmi reluam căutările în ilustraţiile făcute atunci cu ardoare pentru *Craii de Curtea-Veche* (în frumoasa traducere a lui C.B. Levenson) de Mateiu Caragiale. Reuşind să transpun stilul autorului în intensitatea de ton a desenelor în cerneală, pe care le-am preferat acuarelei sau guaşei, m-am străduit să descopăr momentele-cheie ale povestirii – partea cea mai pasionantă din munca unui ilustrator. În ciuda conjuncturii deloc favorabile, în lunile următoare am putut să scot lucrarea ilustrată într-o ediţie pentru bibliofili.

Ieşind din bîrlogul meu, am avut de înfruntat realitatea ocupaţiei sovietice, aproape vădită. Îmboldiţi de o armată de agenţi ruşi în uniformă sau în civil, grupuri de comunişti români conduceau diferite mişcări civice, populare, agrare sau militare apărute de la o zi la alta. Dezămăgit de această „eliberare", n-am considerat necesar să-mi întrerup relaţiile cu Occidentalii care, mă încăpăţînam să cred, nu puteau lăsa o întreagă lume să se răstoarne în prăpastia deschisă la Est: hotărîrea aliaţilor lor roşii nu permitea nici un dubiu, devenise evident că puneau aceleaşi probleme ca şi germanii. Cel puţin nu aveam de ce să ţin ascunse întîlnirile mele cu generalul de brigadă Greer, şef al misiunii militare britanice, sau cu căpitanul Porter*, membru al acestei misiuni. Acesta din urmă era unul dintre cei trei ofiţeri trimişi în secret de Churchill (înaintea sosirii trupelor sovietice) pentru a-l contacta pe Antonescu, care i-a trimis în mod stupid la închisoare. Un altul, de Chastelaine, l-a însoţit pe Eck la Istanbul. Îl vizitam

*Este vorba de „Operaţiunea Antonomous" despre care Ivor Porter a scris o carte cu acest titlu. Traducerea românească a apărut la editura HUMANITAS, în 1991 *(n. red.)*.

de asemenea fără ocolişuri pe consulul Boullen, succesorul lui Eck, la legaţia Franţei. Din vechea echipă nu rămăsese decît cu Pierre şi cu mine, după ce le-a mulţumit surorilor Olşevschi, lui Marcel (antrenat de acum în angrenajul comunist, punînd pe picioare, împreună cu un delegat al partidului, N. Ceauşescu, un necunoscut pe atunci, o publicaţie pentru tineret), şi lui Théo (care a reuşit la puţin timp să ajungă în Franţa), în vreme ce ultimii doi tovarăşi ai acestuia din urmă au primit o modestă despăgubire. Pregăteam mai ales raportul despre situaţia din Transilvania, unde nemţii în retragere erau urmăriţi pas cu pas şi notam mai ales poziţiile şi mişcările trupelor sovietice. Informaţiile ne erau furnizate oficial de către Statul Major român.

Practic, trenurile nu transportau decît ruşi care soseau fără oprire după, ca şi înainte de armistiţiu; acesta tocmai se încheiase în termeni de capitulare în faţa U.R.S.S.-ului.

Dacă un călător autohton lua trenul, o făcea pe pielea lui. Aşa s-a întîmplat, vai, cu Ion Diaconescu, un pictor tînăr şi gravor de mare talent. Întorcîndu-se din provincie la Bucureşti, a urcat într-un vagon plin de soldaţi ruşi tumultuoşi, care l-au primit cu braţele deschise. Corpul său a fost găsit dezbrăcat, plin de vînătăi şi ciuruit cu vîrful baionetei, aruncat lîngă calea ferată, la ieşirea dintr-o gară.

PARANTEZĂ. Tocmai în această gară hărăzită plictisului, de n-ar fi fost tîrgurile tradiţionale care îi dădeau viaţă la date fixe, se întîmplase odinioară o poveste puţin obişnuită.

Pe la mijlocul anilor '20, într-o zi luminoasă, oamenii s-au trezit cu o pasăre care creştea văzînd cu ochii pe măsură ce cobora în volute din ce în ce mai strînse deasupra gării. Cînd umbra ei enormă a trecut pe deasupra întregului peron, cei care aşteptau venirea trenului, cuprinşi de panică, s-au refugiat în interiorul clădirii. Vulturul, căci de un vultur era vorba, a aterizat cu nonşalanţă pe peronul gol. După ce şi-a plimbat privirea în jur, mişcînd din gîtul lui flexibil, a rămas nemişcat ca o statuie. Vîrfurile Carpaţilor nu erau departe şi se ştia că acolo îşi aveau sălaşul un număr oarecare de exemplare din această specie, dar de obicei ele se ţineau la distanţă de om. Nu se va şti niciodată ce a împins-o pe această răpitoare să se aşeze pe un peron de gară. Trenul a sosit cu mare vacarm, a încetinit, s-a oprit. Vulturul a rămas nemişcat, la fel şi pasagerii care trebuiau să traverseze peronul pentru a urca în tren. În schimb, cei care coborau, uluiţi că nu întîlnesc pe nimeni, căscau ochii cît cepele zărind imensa pasăre care se legăna frumos pe picioarele sale. Din fericire, vagonul restau-

rant era exact în dreptul lui, iar bucătarul a avut ideea fantezistă de a-i arunca o bucată mare de carne. Vulturul a înghiţit-o într-o clipită şi a primit o a doua bucată. Şi-a desfăşurat aripile, a făcut un mic salt şi, prinzînd bucata de carne în gheare, şi-a luat zborul, dispărînd în direcţia munţilor abia vizibili la orizont.

Atît călătorii cît şi localnicii mai vorbeau de această ciudată vizită cînd, a doua zi la aceeaşi oră, vulturul a apărut din nou. Personalul trenului ştia ce se petrecuse cu o zi înainte, aşa că i-a aruncat carne, din care pasărea a luat pînă şi ultima bucăţică, probabil pentru puii ei. La fel şi în zilele următoare, astfel încît lumea s-a obişnuit, la ora prînzului, cu prezenţa zilnică a acestui domn al munţilor. Patronul bufetului gării îi făcuse o raţie şi i-o punea în acelaşi loc zi de zi. Chiar sătul, vulturul aştepta sosirea trenului. Cu trecerea zilelor, întîrzia din ce în ce mai mult lîngă bufet şi a acceptat chiar să încerce cuibul amenajat de patronul acestuia pe acoperişul casei sale din apropierea gării. A uitat de ai săi şi îşi împărţea timpul între peronul gării şi împrejurimile aeroportului cu care fusese între timp înzestrat oraşul. Privea cu un ochi de expert evoluţiile fraţilor săi greoi, cu trup de metal. Localnicii nu se mai temeau de el şi-l numeau „vulturul Ilie". Nu era niciodată agresiv şi trona ca o întruchipare a lui Horus* în mijlocul copiilor plini de încîntare. Călătorii din trenul de la ora prînzului erau cu toţii la fereastră. Ilie plimba privirea ochilor săi rotunzi şi hieratici asupra tuturor celor veniţi să-i aducă omagiul, lua cele ce i se cuveneau, se înălţa plin de maiestate şi... cobora imediat în cuib, dacă nu mişca nimic la aeroport. A devenit un fel de emblemă vie a Buzăului. Prietenul său, patronul bufetului, putea chiar să-l mîngîie.

Au trecut aşa ani în şir. O dată cu apropierea războiului, au apărut schimbări în mersul trenurilor şi Ilie a fost destul de dezorientat în programul lui. Se plimba grav şi

HORUS, zeul egiptean al cerului simbolizat printr-un şoim, mai tîrziu zeu solar şi apoi Soarele însuşi ca fenomen cosmic (iar în această formă culturală, Soarele şi Luna erau ochii zeului)(n. tr.)*.

gînditor de-a lungul străzii principale pînă ce auzea un tren fluierînd în depărtare. Atunci îşi lua repede zborul pentru a ateriza pe peron înainte de sosirea trenului.

Într-o zi, la ora prînzului, a intrat în gară un convoi militar german. Soldaţii care l-au văzut pe Ilie, surprinşi, i-au chemat pe camarazii lor la ferestre. Un subofiţer a scos pistolul, a ochit şi a tras. Era oare atît de tîmpit încît să creadă că era vorba de un animal periculos? Deloc: îi plăcea să ucidă şi nu a pierdut ocazia. Cu capul sfărîmat, în mijlocul admiratorilor săi consternaţi, „vulturul Ilie" n-a mai putut decît să-şi desfacă aripile, prăvălindu-se în formă de cruce, precum călugării cînd primesc binecuvîntarea. Spaţiul oamenilor devenise şi al lui. ÎNCHID PARANTEZA.

Cînd ziarul partidului comunist „Scînteia" (în rusă i s-ar fi spus „Iskra") s-a organizat pentru a apărea în mod regulat şi avea de înfruntat doar riscul de a nu urma întocmai directivele trasate undeva, departe de redacţie, Şelmaru şi Socor m-au invitat să vin alături de ei şi să particip la reuşita întreprinderii. Nu puneam la îndoială această reuşită, vizibil şi în mod firesc de altfel sprijinită, în acele împrejurări, de ruşi; mă îndoiam însă că acolo mi-aş fi putut păstra o fărîmă de independenţă a spiritului. Era vorba să trec prin portiţa îngustă a unei uşi ducînd spre o viaţă sperată odinioară, dar care, odată sosită, te punea pe gînduri. Mi-ar fi fost uşor să mă arunc trup şi suflet într-o situaţie care părea deja că va rămîne neschimbată pentru cel puţin o generaţie. M-a oprit de la asta un bilanţ succint, dar elocvent. Ce schimbări apăruseră în fapt? Cinismul celor puternici sau starea de mizerie a celor săraci, militarismul, adularea Marelui Conducător, sau strivirea individului? Nimic din toate acestea nu dispăruse. Schimbarea de ştafetă crease un moment de confuzie, înainte ca obsedantul „se poate şi mai rău" să se facă auzit.

Plin de prudenţă, – şi în acelaşi timp atît de imprudent! – am refuzat oferta prietenilor mei:

— Mă cunoaşteţi bine, ştiţi cît de mult voiam să văd cum sînt stîrpite rasismul, nazismul, şi toată această pleavă de dreapta şi cum vine în sfîrşit adevărata democraţie. Tocmai am

fost de două ori eliberat la 23 august: de dictatură şi de închisoare, acuzat fiind de spionaj. Nu vreau să fiu privit printre voi ca fiind „ochiul" Londrei, aşa cum se spunea cu puţină vreme înainte despre cineva că este „ochiul Moscovei". Vom mai sta de vorbă cînd nu va fi nici ruşinos, nici o lăudăroşenie faptul că ai fost la vremea ta alături de Churchill şi de De Gaulle.

Am acceptat mai uşor propunerea de-a ilustra, pentru un nou săptămînal, „Lumea", texte literare (Vittorini, Saroyan etc.), de-a publica portrete (actori, muzicieni, oameni politici) sau de a desena pe teme libere. Mai tîrziu s-a vădit că această revistă era un soi de purgatoriu de unde erai fie absorbit de partid, fie trecut în categoria celor suspecţi.

Reprezentanţele diplomatice occidentale îşi reluaseră localurile. Postul nostru de emisie nu mai era necesar după ce funcţionase – deloc clandestin – într-un birou al ministerului Economiei. Rică Georgescu era acolo sub-secretar de stat pentru cîteva luni, într-unul dintre guvernele de tranziţie care-l precedaseră pe cel din 1946, impus de Vîşinski. Fostul procuror al proceselor de la Moscova era stăpînul absolut al României. După ce i-a adus omagii regelui pentru săvîrşirea cotiturii de la 23 august, a pus la punct procesul lui Antonescu (condamnat la moarte drept criminal de război şi executat pentru că a refuzat să recunoască ruşilor dreptul asupra Basarabiei) şi pe cel al şefilor partidelor „istorice", forţîndu-l în cele din urmă pe Mihai să ia drumul exilului.

Se făcea lumină în ceea ce priveşte acţiunile „bastionului socialismului". Despre socialism, ca doctrină, se dădeau cele mai sofisticate interpretări, toate ducînd negreşit la birocratizarea şi la crearea unei noi clase de exploatatori, feroce în anonimatul ei. După ce a cunoscut o îmbătătoare creştere a popularităţii, partidul socialist a fost cel dintîi lichidat de către oamenii de încredere ai ocupantului. Aceştia au recurs la un fals grosolan, o pretinsă chitanţă, fabricată pur şi simplu, prin care conducătorii partidului socialist confirmau primirea, în profitul lor (!), a unei sume de bani din partea aliaţilor capitalişti. Dezminţirile cele mai categorice nu au întîrziat să

apară, dar asta nu i-a împiedicat pe cei ce purtau culorile moscovite să-i păstreze alături de ei, dintre vechii socialişti, doar pe cei ce părăsiseră partidul (printre aceştia şi Voitec, care de altfel îl cultiva pe generalul Greer). Întregul comitet central al partidului, precum şi conducătorul acestuia (C. Titel Petrescu, avocat de talent, dar prea cinstit ca om politic), a fost aruncat în închisoare... Cînd au sosit în sfîrşit alegerile, au fost văzuţi prefecţi comunişti, susţinuţi efectiv de tancurile sovietice, lichidîndu-i pe opozanţii cei mai încăpăţînaţi, comisiile electorale proclamînd pur şi simplu ca exprimate în favoarea listelor comuniste voturile îndreptate spre celelalte partide, de departe majoritare. Pentru ca listele guvernamentale să aibă un aspect vag de „uniune naţională", a fost acordat un număr mic de locuri formaţiunilor aşa-zise socialiste, ţărăneşti sau liberale. Liberalii „progresişti", cum era tatăl meu, care fusese ales (fără fraudă!) – acordaseră încrederea lor unui politician oportunist, Tătărăscu, despre care credeau, în orbirea lor, că avea să „salvgardeze existenţa ţării". În mai puţin de un an tata a trebuit să recunoască faptul că fusesem îndreptăţit în scepticismul meu, cu mult timp înainte ca el să plătească într-un lagăr de concentrare cel de-al zecelea mandat în Parlament.

Şi cum să nu fi fost sceptic? Abandonarea ţării în favoarea lui Stalin era limpede. Semnalul îngropării de vie a democraţiei în România, care mai încerca să înoate împotriva curentului, fusese dat de către ambasadorul itinerant american Averell Harriman, într-un răspuns adresat reprezentanţilor partidelor istorice, neliniştiţi de situaţie:

„— Descurcaţi-vă cum credeţi că e mai bine. Dacă situaţia nu vă convine, vă rămîne Marea Neagră să vă aruncaţi în ea."

Ca şi în preajma războiului, m-am angajat în pictură într-o cursă contra cronometru: pînză după pînză, desen după desen se adunau pentru o nouă expoziţie, unde te cufundai încă o dată într-o lume aflată dincolo de timp pentru a contracara istovirea vieţii de zi cu zi, tot mai duşmănoasă faţă de orice

evadare. În acele momente am descoperit cît de mult însemna o pată vie de culoare pusă pe o textură cu nuanțe fine, vibrația deosebit de puternică pe care o aducea în discreta îmbinare. Tot atunci am ajuns să înțeleg rolul esențial al memoriei. N-am mai pictat după o natură decît pentru a obține o asemănare minimă obiectivă (cînd începeam un portret, de exemplu) și adăugam din propria-mi experiență ceea ce putea pune în valoare particularitatea modelului.

O vizită pe care am primit-o în timp ce lucram m-a obligat să-mi pun întrebări asupra noilor temelii ale societății care tocmai se instaura. Militarul sovietic venit să mă vadă, împreună cu o rusoaică, și ea în uniformă, nu era altcineva decît Perahim care, după plecarea sa în Basarabia, făcuse războiul în U.R.S.S. într-un atelier specializat în afișe de propagandă. Nu i-am ascuns că și eu aveam dreptul de a purta o uniformă străină – dar că sosise vremea să ne reluăm uneltele pentru a picta în libertate. Am citit pe figurile vizitatorilor mei voința lor de a nu se lăsa antrenați într-o discuție fără rost pentru ei. Au plecat foarte repede din atelier.

O altă vizită în schimb mi-a făcut plăcere: a venit să-mi ceară iertare locotenentul care participase la anchetarea mea la Odobești, cel care încerca să mă facă să renunț la greva foamei. L-am liniștit: nu aveam deloc de gînd să mă răzbun, mai ales după ce făcuse acest pas. Eram aproape gata să-i mulțumesc pentru gestul lui.

Succesul ilustrațiilor mele pentru o carte editată cu ajutorul unui colecționar, al lui Dinu și al unui alt mare admirator al lui Mateiu Caragiale mi-a dat aripi. Am expus, în două locuri diferite în același timp, tot ceea ce pictasem în ultimul timp, contribuind poate (dincolo de intențiile mele!), la întreținerea iluziei că „totul se va aranja". Această iluzie îi paraliza pe burghezi în aceeași măsură ca și pierderea bunurilor. Nu mai păstrau din cuvîntul *burghez* decît sensul său strict, cel de „locuitor al unui oraș"; de fapt, ei aveau să furnizeze nu numai un puternic contingent de proletari, dar și cea mai bună clientelă a închisorilor și a lagărelor de concentrare. *Gulag*-ul românesc luase ființă. Dar burghezia nu era singura

vînată. Se părea că peste tot în țară ar fi căpătat putere de lege vechea glumă din estul marxist „Omul fiind cel mai prețios capital, nu trebuie oare să-l ținem sub lacăt?". Precum păpușile populare rusești, care ies una dintr-alta, diferitele închisori se extindeau, începînd cu celulele individuale și cuprinzînd granițele țării.

Nu mă lăsam deloc înșelat de aparența de libertate pe care o mai puteam spera ca urmare a posibilității avute, în anii 1946 și 1947, de a-mi expune ceea ce pictasem liber, propriul meu vis. Anemiat și pierzînd definitiv contactul cu realitatea, visul a ajutat burghezia să moară din punct de vedere istoric, așa cum a îngăduit indivizilor să supraviețuiască naufragiului societății lor.

Prietenii francezi plecau unul cîte unul: primul dintre ei, Daurat, fericit să se întoarcă în țara lui după o absență de un sfert de veac, Pierre continuîndu-și periplul de profesor al Institutului prin lume, Fontaine revenind la Paris, Boullen și părintele Laurent au plecat ultimii. În ceea ce-i privește, Greer și Porter nu insistau deloc să aibă de la mine releveuri asupra implantărilor rușilor, temîndu-se, pe bună dreptate, că m-aș putea „prăji". Au acceptat să mă înlocuiască în două misiuni prin doi dintre prietenii mei, care din acest motiv vor figura pe o listă, în mod misterios comunicată serviciilor de informații din Est (mulțumită lui Philby însuși, poate?) Înainte de plecarea lui Boullen, Porter m-a trimis totuși pe teren, în mod evasioficial, pentru a face o anchetă asupra modului în care erau îmbarcați sașii din Brașov, obligați de sovietici să lucreze în minele din Rusia. Este adevărat că unii cetățeni români de origine germană avuseseră o atitudine pronazistă: învingătorii o invocau pentru a se răzbuna pe populații întregi (așa cum făcuseră printre altele și cu propriii lor tătari). Sinuciderile din rîndul sașilor care se așteptau să fie deportați, confiscarea bunurilor lor, trimiterea lor în U.R.S.S. le distruseseră aproape comunitatea, veche de secole.

Trei zile mi-am petrecut la Brașov, notîndu-mi

dramele care mi-au fost relatate. Într-o noapte am putut rămîne, departe de gară, în plin cîmp, în apropierea unui tren pregătit în vederea acelor transporturi, pînă ce a fost umplut cu grupuri de saşi, bărbaţi şi femei între 16 şi 40 de ani. Întrucît vagoanele erau folosite de obicei la transportul animalelor, erau prevăzute (fiind iarnă) cu o mică sobă şi ceva lemne. Cînd turma de oameni era bine îndesată, uşile erau închise şi se trăgeau zăvoarele. S-a întîmplat ca din grupurile conduse spre tren, unii să evadeze. Paznicii, ameninţînd cu puştile lor mitralieră (le spuneau „balalaica") completau numărul cu oameni luaţi la întîmplare din gări şi de pe străzi. În aceeaşi iarnă, aceeaşi operaţie a avut loc în celelalte oraşe cu populaţie germană numeroasă. Pentru a scăpa, exista o singură şansă: să vii să te ascunzi în Bucureşti, unde ordinele comandamentului sovietic erau mai nuanţate.

În aceeaşi perioadă am primit o invitaţie din partea lui Rică Georgescu. Omul lui Standard Oil îmi aranjase o întrevedere cu ataşatul militar din cadrul misiunii americane, colonelul Lovell. Acesta îmi propuse pe nepusă masă să organizez în Moldova o reţea pentru a ţine sub observaţie activitatea sovietică. Am vrut să ştiu dacă asta avea vreo legătură cu vreo acţiune de rezistenţă.

— Una nu o exclude pe cealaltă. Şi aş vrea ca dumneavoastră să-mi evaluaţi în linii mari costul unei asemenea întreprinderi.

Lăsînd la o parte faptul că eram istovit peste măsură şi că nu-mi plăcea acest limbaj de afaceri, propunerile americanului mi s-au părut neserioase. Ceea ce s-a confirmat ulterior: aprinderea unor mici focare de acţiune de partizani, puse la cale mai ales de către refugiaţi legionari paraşutaţi ici şi colo, n-a folosit la nimic altceva decît să-i arunce în braţele securităţii pe nefericiţii care speraseră un sprijin din partea americanilor. Aceştia nu se hotărau să renunţe la angajamentele lor faţă de ruşi. Acel „Hit now!", lansat de Churchill la Fulton, a fost un strigăt în deşert, o ultimă izbucnire prin care bătrînul leu voia să-şi facă uitate momentele de slăbiciune. I-am răspuns lui Lovell:

— Am luptat dintotdeauna pentru cauza reprezentată de prietenii mei francezi şi englezi. Ei pot să vă aducă la cunoştinţă importanţa informaţiilor mele; dacă nu o vor face, înseamnă că nu sînteţi întru totul din aceeaşi tabără. Iar eu nu pot să-mi schimb tabăra.

Mă săturasem să mă joc de-a v-aţi ascunselea în timp ce desfăşurarea evenimentelor risipea orice iluzie. La puţin timp după aceea am aflat de modul ingenios în care a plecat Georgescu în Occident: arătase mai multor persoane un bilet de avion purtînd o anume dată şi cînd securiştii care-i pierduseră urma s-au prezentat la aeroport pentru a-l aresta, au fost informaţi că luase avionul cu o săptămînă înainte. În acel moment încă-ţi mai puteai bate joc de mitocani.

Cît despre ruşi, aceştia nu acceptau să le scape cineva din mîini. Tocmai vizitasem o mare expoziţie cu cărţile şi publicaţiile lor diverse, patronată de prospera asociaţie pentru dezvoltarea legăturilor cu U.R.S.S, Arlus. Erau îngrămădite, asemenea unor stive de cărămizi, teancuri de cărţi şi mormane de reviste în culori ţipătoare. Mă străduiam să nu mă mai gîndesc la ele cînd, telefonic şi în termeni abia acceptabili, un funcţionar al redacţiei româneşti a jurnalului Armatei Roşii mi-a cerut să fac un articol despre acea expoziţie. Am pretextat că eram foarte ocupat, că mă doborîse gripa — nimic: „Poimîine vine cineva să ia articolul dumneavoastră".

Punînd toate în balanţă, am crezut că voi ieşi din încurcătură făcînd o piruetă. Am scris vreo două, trei pagini lăudînd frumuseţea grafică a caracterelor chirilice, varietatea tonurilor de negru pe hîrtia granulată, calitatea imprimării în ciuda tirajului enorm, claritatea ilustraţiilor... Trimisul gazetei s-a prezentat în ziua fixată şi mi-a dat în schimbul cronicii un plic cu onorariul meu: de cinci ori mai mare decît cel obişnuit în epocă. În ciuda numărului mic de cititori ai publicaţiei sovietice, la două zile după aceea unul dintre prieteni mi-a telefonat şi m-a felicitat pentru colaborare. Am trimis pe cineva să-mi cumpere fiţuica şi nu vă pot spune ce surpriză am avut citind deasupra numelui meu un text care nu-mi aparţinea.

Nu regăseam nici un rînd de-al meu în cronica ditirambică şi împănată de lozinci: victoria socialismului, cinste eroilor culturii pentru mase, „mulţumiri pentru generosul exemplu... M-am repezit pînă la casa unde se cuibărise redacţia ziarului al cărui desenator *en titre* se dovedi a fi Perahim. Mi-am exprimat indignarea şi i-am pus banii pe masa de lucru. Ceream o „rectificare", dacă nu, i-am spus, aveam intenţia să public – împreună cu o notă – articolul meu într-o altă gazetă. Amicul nu-mi voia decît binele: s-a străduit să mă facă să pricep că mi-aş atrage numai necazuri orice aş încerca să fac. –„Oricum , asta nu are nici un fel de importanţă" – a încheiat el. La ce bun să-i spun că pentru mine „asta avea importanţă". M-am resemnat şi am lăsat totul baltă.

* * *

Evenimentele întunecate umbreau nu numai viaţa de zi cu zi, ci şi amintirile. Lumina blîndă care scălda anul petrecut la Odesa a pălit brusc şi pentru totdeauna cînd am aflat cele petrecute acolo la sfîrşitul războiului. Savcenco a fost spînzurat, cei mai mulţi dintre cei ce trăiseră în înţelegere cu românii – ucişi sau dispăruţi. Toate acestea mi-au fost încredinţate – plîngînd în hohote – de Şura, un băiat pe care-l cunoscusem la Odesa unde, tînăr încă, făcea parte din corpul de balet şi fusese admis în trupa de dansatori a armatei sovietice. Cum era în turneu la Bucureşti, a venit să mă vadă, dispărînd pentru cîteva ceasuri din compania tovarăşilor săi. Cînd a sunat la uşa mea, ştirea că un soldat rus se afla acolo făcuse ocolul imobilului. Locatarii se închiseseră în apartamente şi tremurau, pregătindu-se pentru ce poate fi mai rău. Şura a mîncat, a băut, a dormit puţin şi, spre uşurarea vecinilor mei, s-a reîntors la trupa lui.

Periferia, informa prelungire de mahalale, întru totul caracteristică Europei răsăritene, furnizase cele mai numeroase contingente Gărzii de Fier. Acolo îşi făceau ucenicia acum noii „lupi", sfîşiindu-se fără milă între ei. Se bănuia că un fost marinar, înflăcărat militant comunist, va fi primar al unui port

dunărean. Rivalii lui au descoperit o fotografie ce-i fusese făcută, cu ani înainte, într-un bordel din Cairo. I-au arătat-o înainte de a fi pusă într-un plic adresat „Scînteii" pentru o rubrică specializată în denunţarea cazurilor de „imoralitate" (desigur că în prealabil se asiguraseră că tovarăşul lor nu era protejat de nici un ştab de partid). Scrisoarea se afla în drum spre ziar cînd bietul Huluţ, marinarul rătăcit în politică, şi-a tras un glonte în cap.

Mai aproape de mine şi fiind personal pus în cauză doar pentru că fusese presat să participe la manifestaţii şi strigare de lozinci, Ion, un tînăr muncitor – ajustor de precizie, n-a văzut nici el altă ieşire din situaţia care-l traumatiza, decît sinuciderea. Încercam să-l scot din psihoza care pusese stăpînire pe el. Într-o zi, cînd mi-a cerut să trec pe la el, la ora prînzului am sosit întîmplător cu un sfert de oră mai devreme. L-am găsit urcat pe masă, tocmai înfăşura în jurul unui cîrlig fixat în plafon sîrma cu care voia să se spînzure. La picioarele lui era o scrisoare, ar fi urmat s-o citesc abia după moartea lui. Nu mai era decît pe jumătate viu, cu faţa pămîntie, cu mîna rece, cu privirea inexpresivă ca a somnambulilor. Prefera să renunţe la toate, decît să se împace cu ceea ce el considera a fi contra firii. Am profitat de descărcarea nervoasă care a urmat actului său ratat pentru a-l face să priceapă că şi eu eram tulburat de aceeaşi problemă: neputinţa în faţa lipsei de omenie şi dreptate. Era mai bine să nu te gîndeşti la asta.

Nu se poate ţine socoteala dramelor care au însîngerat acei ani, dar tăcerea impusă de autorităţi nu reuşea să le facă neştiute pe toate. La puţin timp după aceea – asasinarea misterioasă a lui Vulpe, un pictor de origine basarabeană, a fost urmată de cea a unui mare sculptor, Ion Popovici. Cunoscut pentru spiritul său răzvrătit, trăia în cruntă sărăcie împreună cu soţia şi copiii, dormind pe jos într-o cocioabă din mahalalele Bucureştilor. Într-o noapte a fost trezit de vocea unui prieten care-i cerea să iasă pentru o clipă. Lui Popovici i s-a părut că cineva strigă cerînd ajutor. Cînd a deschis uşa, a primit în pragul uşii, în faţa copiilor înspăimîntaţi, o rafală în piept, gloanţele fiind identificate la autopsie doar ca

„provenind din arme de producție străină".

A mai fost și foametea, datorată calamităților naturale, dar și manevrelor autorităților. Grîul adunat în județele mai puțin atinse de secetă a fost îndreptat spre U.R.S.S., în loc să meargă spre regiunile sinistrate. Ajutorul acordat de Crucea Roșie Internațională se putea realiza doar sub controlul autorităților, care-i favorizau pe locuitorii ce aderaseră la partid. Ceilalți au fost lăsați să piară*. Un băiețel din Concești, sat dintr-un județ din Moldova, a murit cu abdomenul umflat, ca și cum ar fi mîncat prea mult. La autopsie, din stomacul său deschis a ieșit un nor de pene albe: înnebunit de foame, copilul înghițise conținutul unei perne. În același timp, conservele și concentratele trimise prin Crucea Roșie, prin YMCA** etc. se adunau în rezervele activiștilor de partid. Cei mai îndărătnici dintre delegații însărcinați cu supravegherea distribuirii donațiilor au încasat condamnări pentru înaltă trădare.

Înainte de a adopta sistemul epurărilor (periodice, după modelul planurilor economice), comuniștii recurgeau între ei, în secret sau în mod fățiș, la eliminări ce semănau mai curînd cu reglările de conturi. Astfel a fost asasinat Foriș, primul secretar al partidului, pentru ca Gheorghe Gheorghiu-Dej să-i poată lua locul. Pătrășcanu, numit ministru al justiției, a fost arestat după ce a declarat, vorbind în fața studenților din Cluj, că este mai întîi român și abia după aceea comunist. Procesul său va avea loc în secret, după o îndelungată instrucție de o cruzime nemaiauzită. Pînă la ultima suflare i-a înjurat pe foștii săi prieteni, care l-au executat cu sînge rece.

* * *

*Într-unul din ultimele numere apărute înainte de suprimare, un ziar publica o corespondență din Iași: „Cetățeanul Stamate G. Vasile, zidar, a fost găsit mort în locuința sa în ajunul Crăciunului. Soția și cei doi copii ai lui, unul de cinci și celălalt de zece ani, zăceau și ei morți de foame și de frig. În casă nu se mai afla nici o mobilă. Totul fusese vîndut sau ars pentru...

**Organizație de tineret creștină.

Francezii, americanii, britanicii şi-au restrîns sau chiar suspendat orice participare la viaţa românilor, aflată de acum înainte cu desăvîrşire sub dominaţie sovietică. Institutul francez a fost închis, iar ultimul său director, Roland Barthes, şi-a făcut bagajele. Biblioteca şi discoteca americană, foarte frecventate de tineri, au fost închise şi ele, după arestarea abonaţilor celor mai asidui. Urmînd modelul englezilor, americanii montau şi ei vitrine cu fotografii privind evenimentele, sau cu vederi din ţara lor. Oamenii se exersau să le privească din mers, pînă şi faptul că rămîneai pe loc pentru a citi explicaţiile de sub fotografii era imediat remarcat de oamenii Securităţii, care dădeau tîrcoale şi nu pierdeau ocazia de a-i interpela pe imprudenţi.

Dintre toţi prietenii străini nu-l mai vedeam decît pe vice-consulul englez, care nu era altul decît Teddy Matthews. Abia revenit, ştia mai multe decît mine despre ceea ce se întîmpla în România. Într-o zi m-a dus la legaţia sa, unde mi s-a comunicat „demobilizarea". Aveam dreptul la un costum civil şi la ceva bani de buzunar. Am crezut că fac o glumă rugîndu-l pe Teddy să nu-mi vorbească de asta înainte de a ajunge la Londra. Prietenul meu m-a privit plin de compasiune. Destinul a vrut ca, după douăzeci de ani, ajungînd în Anglia, să nu-l pot revedea pe Teddy, aflat în pragul morţii, ca urmare a unui cancer.

nu mă descumpăneau nici sărăcirea generală şi progresivă, nici dezechilibrul provocat de anii de instabilitate, nici chiar setea nepotolită de viaţă. Mă sufoca însă un şir întreg de lucruri fără noimă. Lumea se repezea să înghită nemestecate teorii de genul celei a lui Lîsenko, cei fără de Dumnezeu urcau în toate funcţiile, muncitorii buni erau la cheremul celor nepricepuţi, turnătoria era acţiunea cea mai bine plătită şi toate acestea purtau numele de acţiune civică, muncă, conştiinţă de clasă.

Refuzam cu încăpăţînare să mă înscriu în Partid, în ciuda speranţelor mele nebuloase de altădată, se impunea cu brutalitate certitudinea că o nouă dictatură era pe cale de a se instaura. Un neofit, balerin cunoscut, a încercat să mă convingă să completez formularul de adeziune; m-am eschivat cu atît mai uşor cu cît mi-a dat drept exemplu numele unui pictor pentru care nu aveam pic de stimă şi care se grăbise să semneze hîrtia (drept urmare i s-a dat un paşaport pentru a se stabili în Franţa).

Mai mult – am deschis o nouă expoziţie. O compoziţie de mici dimensiuni, ilustrînd un fapt divers care mă impresionase în mod deosebit (moartea unui zidar şi a familiei sale), figura acolo în mijlocul faldurilor de drapele roşii care invadaseră străzile şi expoziţiile de pictură. Un critic de artă

aflat în plină ascensiune a venit să-mi citească, înainte de a-l prezenta redacției gazetei sale, un articol deplorînd în pictura mea „miasmele afectatei sensibilități burgheze". Mă călca pe picioare fluturîndu-mi foile pe sub nas și nu reușeam să-l liniștesc dîndu-i asigurări că-i respectam opinia și că aveam s-o citesc odată apărută. L-am părăsit pentru a merge să-l salut pe dirijorul George Georgescu; se afla pe acolo de cîtva timp, în fața portretului Nadiei și, auzindu-l pe inoportun cum insistă, m-a întrebat cu voce tare, arătîndu-l cu degetul: „Cine-i ăla?". „Un tînăr cronicar", i-am răspuns, destul de încurcat. „Ah, da, cunosc fauna! Vor să vă învețe să pictați așa cum pe mine vor să mă învețe să-l dirijez pe Beethoven". Și înfuriindu-se: „Dați-l afară!". Vizitatorii încercau să ghicească ce ar fi putut provoca mînia muzicianului, în vreme ce pisălogul a știut să dispară discret. Cu sau fără cronică, hotărîrea mea era luată: nu-mi voi mai arăta pictura.

Au trecut pe nesimțite mai multe luni de lucru intens. Voiam să las în urma mea cel puțin o pînză în care să mă întrec pe mine însumi: s-ar putea să fie autoportretul realizat atunci. Mă reprezentam în picioare, strîngînd cu ambele mîini o bară. Intitulasem tabloul „Martorul" fără să știu că asta avea să-mi fie într-adevăr soarta nedorită. Potolindu-mi această stare de agitație am încercat în sfîrșit să părăsesc România în singurul mod posibil pentru mine, clandestin adică. Voiam și să-l salvez pe Dinu, mai tulburat decît mine de tot ceea ce se petrecea. Ne-am dus la Timișoara, în apropiere de frontiera cu Iugoslavia și Ungaria. Grupuri de legionari reușeau s-o treacă.

Cît pe ce s-o facem și noi, ajutați de un vechi prieten din Transnistria, cînd, după ce Ana Pauker a devenit ministru de externe, au început să fie mitraliați toți cei care se apropiau de graniță. Să încerci s-o mai treci echivala cu o sinucidere, iar asta o puteam realiza mult mai liniștit acasă. Rămași fără valize, datorită unor călăuze necinstite, ne-am întors la București după o lună de încercări fără de noroc. Dinu s-a cufundat din nou în lectură, eu mă hotărîsem să-mi îngrop talentul în realizarea machetelor într-o tipografie.

Pentru ca tabloul haosului din mine să fie complet ar

trebui să adaug scîrba pe care mi-o provoca neruşinarea imposturii, începînd cu cea a lui Stalin, din care laudele cele mai sfruntate făceau *Tatăl popoarelor*, *Farul ştiinţelor*, *Corifeul artei şi baletului* şi ajungînd la noua Greta Garbo, întrupată în formele dolofane ale fiicei micului Stalin românesc, Gheorghiu-Dej: voia cu orice chip să se impună ca vedetă de cinema. Centenarul revoluţiei de la 1848 a fost spectacolul înverşunării imposturii împotriva bătrînului Brătianu, a cărui statuie avînd basoreliefuri ce evocau momentele istorice „comemorate", a fost demolată.

* * *

(Doar bătînd la poarta frumuseţii sau la cea a morţii puteam auzi un sunet real, un sunet adevărat. Frumosul – realitatea subiectivă, moartea – realitate obiectivă, conştiinţa frumuseţii era în mine, aşa cum în inima morţii se află viaţa. Şi moartea şi frumuseţea eliberează materia, o fac să devină pe nesimţite imperceptibilă, să cugete. Reuşeam să cuprind cu sufletul meu resemnarea în faţa morţii şi comunicarea cu frumuseţea cerului înstelat din *Mioriţa*. Simţeam deja ca pe un somn binefăcător liniştea săvîrşirii din viaţă. Dacă evenimentele nu m-ar fi tîrît după ele, sînt sigur că m-aş fi stins încă de pe atunci. Am notat undeva: *„Insula pe care sălăşluiesc devine pe zi ce trece mai mică. Cum nu înot prea grozav nu pot spera să ating ţărmul unde se zice că se află cei asemenea mie. E un sfîrşit, un început?")*

Într-o noapte, pe cînd ne aflam cu toţii la unul dintre fraţii mei, iar o familie de prieteni se pregătea să-şi ia rămas bun, agenţii Securităţii au dat năvală în casă, răsturnînd-o pe cumnata mea care le deschisese uşa. Au perchiziţionat peste tot şi în cele din urmă au pus mîna pe puşca de vînătoare a stăpînului casei. În zori am fost împinşi cu toţii (tatăl şi mama mea, cei doi fraţi căsătoriţi cu soţiile lor, prietenii noştri, Mişu şi cu mine) în maşinile Jeep care ne aşteptau. Am fost lăsaţi într-o primărie de raion local transformată în închisoare a

Securității. Acest gen de local exista peste tot, se numea uneori „casă conspirativă". Erau fie clădiri oficiale, fie case particulare confiscate de la proprietarii lor. Odată ajunși acolo, am fost despărțiți și ni s-a cerut să ne scriem autobiografia. Gustăm pentru întîia oară plăcerea de a ne despuia ființa pe niște foi de hîrtie sortite hăurilor tainice, din care nu aveau să mai iasă niciodată. Dacă nu cumva urmau să fie scoase atunci cînd te aşteptai mai puțin.

Spre seară, după ore de chinuită singurătate, ușile s-au deschis în fața noastră. Zvîrliți în stradă, ne uitam unii al alții cu niște figuri tîmpe. Ciudat este că nici unul dintre noi nu a vorbit de „incident". Rușinea colectivă se ascunde în tăcere mai bine decît rușinea personală. Nu mi-am putut explica niciodată ce se întîmplase. Voiau oare să-mi extragă declarația din povestirile noastre? era vorba de un altul? Era poate doar o acțiune de „sondare" într-un mediu suspect? Dacă lucrurile ar fi limpezi, forța regimurilor de opresiune s-ar face țăndări.

* * *

Mă împăcam foarte bine cu munca de la tipografie. Urmăream executarea publicațiilor făcute după machetele mele: broșuri și reviste de propagandă pentru străinătate, pliante pentru expoziții și tîrguri internaționale, o revistă lunară de „luptă împotriva superstițiilor" (erau incluse acolo și practicile religioase!) și pentru difuzarea lozincilor materialiste... Mă înțelegeam de minune cu muncitorii tipografi și le admiram iscusința. Viața lor devenea din ce în ce mai grea și mă străduiam să obțin pentru ei prime cît mai mari. Erau obligați să facă treabă de mîntuială pentru a participa la ședințe fără de sfîrșit, unde trebuiau să raporteze cel mai mic semn de nemulțumire al tovarășilor lor. Aprovizionarea cu alimente era strict controlată și repartizată (cu zgîrcenie) între cei bine văzuți.

Urmîndu-se „sfaturile" sovieticilor, instalați în fiecare minister pentru a coordona poliția, armata, administrația, presa, radioul, economia, sindicatele, justiția – au fost luate

peste tot măsuri draconice, aplicate fără drept de apel. După procesele militarilor şi ale militanţilor vechilor partide, au fost aduşi în faţa tribunalelor poporului şi a curţilor marţiale toţi cei care avuseseră relaţii cu misiunile şi reprezentanţele diplomatice occidentale. Ploua cu condamnări în rîndul funcţionarilor români ai acestor reprezentanţe şi chiar printre cititorii şi melomanii care frecventaseră bibliotecile şi discotecile engleze, franceze sau americane. Se putea să mă trezesc din nou chemat în faţa instanţei pentru activităţile şi vechile mele contacte. Nu eram speriat văzînd cum se apropie ocazia de a-mi limpezi poziţia, o aşteptam aşa cum aştepţi deznodămîntul unei piese de teatru plicticoase, pe care eşti obligat s-o urmăreşti.

* * *

Crăciunul anului 1949 mi-a pus la grea încercare familia. Ieşind prin apropiere pentru cumpărături mărunte, tata nu s-a mai întors acasă (nu aveam să-l revăd niciodată). La sfîrşitul a ceea ce era numit doar „sărbătorile de iarnă" ni s-a cerut la telefon să aducem o cămaşă de schimb şi provizii; Mişu s-a prezentat la Ministerul de Interne unde i s-a permis să-l vadă pe tatăl nostru, căzut într-o capcană (o anodină intervenţie pe lîngă un prieten aflat încă într-un post). A petrecut trei ani într-un lagăr pentru „trafic de influenţă". La cei şaptezeci de ani ai săi a fost obligat să muncească pe plantaţiile de orez, cu picioarele în apă toată ziua. După cum povesteau tovarăşii săi nu şi-a pierdut niciodată buna dispoziţie şi evoca bucuros, pentru a-i educa pe cei mai tineri, amintirile sale de parlamentar: procesul ţăranilor răsculaţi în 1907 (cărora le obţinuse achitarea), scoaterea de sub urmărire a cîtorva comunişti pe care de asemenea îi apărase, faptul că a protejat întotdeauna populaţia evreiască şi a luptat împotriva legionarilor, devotamentul său fără margini pentru democraţie, înainte ca aceasta să devină „populară".

Cu o zi după echinocţiul din martie, la trei luni după răpirea tatălui meu, am primit vizita unui frumos boxer din echipa Dinamo (versiune românească); venea să mă vadă din

cînd în cînd, dar numai seara. N-am avut prea mult timp să-mi pun întrebări privind motivele trecerii sale la o oră atît de puțin obișnuită. La puțin timp după plecarea lui, zgomotul prelungit al soneriei m-a obligat să deschid. După modelul clasic, un picior cu încălțăminte solidă s-a proptit imediat în crăpătura ușii.

— Chiar pe dumneata te căutam.

Și individul masiv plantat în fața mea a făcut semn din mînă în direcția străzii. Doi colegi de același gabarit, cu paltoanele de culoare închisă, cu pălăriile lăsate pe ochi și cu picioare greoaie au venit după el. Urmat îndeaproape de acest triplet, am traversat vestibulul și am ajuns în camera mea. Soiul de vid în care trăiam de mai multă vreme deja a cuprins totul. Ca și cum aș fi fost golit de substanța mea, îi priveam pe acei oameni cum îmi explorează metodic sertarele și împachetează cu grijă notele, agendele mele, un teanc de scrisori pe care mi le trimisese Enescu (din străinătate!) de-a lungul timpului. Mergeau de colo-colo în liniște, totul părea pe jumătate un vis. Mișu a venit să vadă ce se petrece și a rămas cu gura căscată în fața acelor necunoscuți și a purtării lor. Urma să fiu luat pentru o „simplă declarație" – îi spuseră aceștia. Puteam totuși, dacă doream, să iau cu mine obiecte de toaletă... La rîndul meu l-am rugat, bîlbîindu-mă, să nu se piardă cu firea, să o îmbrățișeze și să o liniștească pe mama. Mi-am pus paltonul și am urcat împreună cu vizitatorii mei într-o mașină mare și neagră care aștepta. Unul dintre bărbați s-a așezat alături de șofer, iar eu, în spate între ceilalți doi. Imediat ce vehiculul a pornit, cum luminile străzii începeau să se aprindă apărînd una după alta, unul dintre indivizi mi-a cerut să-mi acopăr capul cu fularul și să mă așez culcat la picioarele lor. Am făcut-o fără să scot o vorbă, fără să mă gîndesc la ceva.

Mergea mașina, mergea, și acum merge. Chircit acolo, în întuneric, el e ghemuit sub niște picioare. Miroase a urină, a praf și a picioare. Blînda mîngîiere a fularului mai păstrează ceva din mirosul de colonie. Mașina merge schimbînd viteza, îți dai seama ascultînd motorul. Șoferul ia foarte strîns virajele, face un slalom imprevizibil ce-l obligă pe prizonier să se lovească de picioarele care-l apasă și să se strîngă și mai mult în întuneric, asemenea unei prepelițe muribunde în traista vînătorului. Mașina merge și iar merge, fără-ncetare se-nvîrte elicea în fața radiatorului vibrînd, ea face să se nască din nou și-apoi din nou să moară în docila ființă amintiri de demult. Rotirea-i se aude chiar atunci cînd se părea că mașina s-a oprit pentru că, iată, acum coboară cu toții. Captivul – cu fularul înfășurîndu-i capul – este susținut de brațele ce corespund picioarelor de adineauri, este tîrît mult pe suprafețe lucioase și dure, podele de ciment. (Motorul nu și-a încetat zbîrnîitul, elicea se va roti și atunci cînd viața pe pămînt nu va mai fi.) Captivul nu apucă să-și ducă pînă la capăt ultimul pas: brațele îl reținbrusc. I se smulge fularul. Se află în fața unei mese mici, vopsită într-o culoare închisă și murdară, lucind sub lumina necruțătoare a unui bec atîrnat deasupra lui. Un cap lipsit de umeri îi vorbește.

— Buzunarele golite. Dezbrăcarea. De tot. Jos lănți-

şorul şi medalionul din metal galben. (Era din aur, un sfînt Gheorghe dăruit de mama.)

O mînă scria într-un registru în jurul căruia se adunau grămadă conţinutul buzunarelor, hainele. Se face din ele un pachet legat cu cureaua şi se lasă deoparte cămaşa, chilotul, şosetele, pantalonul şi haina. I se dau în mînă.

— Şi acum îmbrăcarea. Încălţarea papucilor. (Enormi.) Semnătura în josul paginii.

Un braţ a luat o banderolă neagră ce atîrna într-un cui şi o puse peste ochii prizonierului, trecînd elasticul de la o ureche la alta prin spatele capului. Erau ochelari falşi. Se lipeau de orbite. Un pocnet din degete. Paşi abia auziţi. Şoapte neînţelese. Un braţ (probabil cel care manipulase ochelarii), îl conduce pe prizonier pe suprafeţe lucioase, papucii lunecă. Probabil gardianul este încălţat la fel, dar mersul lui e mai sigur. Toate astea fac să se audă un tîrîit ca al unui patruped rănit, pe care l-ai obliga să meargă. Din partea stîngă se pot distinge uneori suspine, trosnetul unei articulaţii, un geamăt, o tuse slabă. Mîna care-l conduce pe prizonier se strînge. Patrupedul s-a oprit. Din direcţia braţului se aude un pocnet de degete şi un *Psst!* Se apropie tîrşîind nişte papuci, un braţ (altul) îl înşfacă pe prizonier, patrupedul se pune iarăşi în mişcare. Deodată, un zăvor bine uns lunecă, o masă de aer stătut, un pas se deplasează în acest aer, noul braţ scoate cu o mişcare precisă ochelarii-fetru, o jumătate de patruped rămîne pe loc, cealaltă jumătate dispare dincolo de o uşă-dreptunghi, zăvorul lunecă în vreme ce, în mica gaură circulară din partea de sus a dreptunghiului, prinde formă un ochi. Privirea măturătură îndelung celula. La rîndul său, deţinutul priveşte mecanic ceea ce-l înconjură. Nu are prea multe de văzut, ochiul a dispărut din dreptul găurii. (Celula mea este asemănătoare întru totul celei de acum cinci ani, înainte ca pe masa mică să mi se fi adunat cărţile, iar pledul meu, adus de Mişu, să fi înlocuit pătura militară. Scînteia amintirii s-a stins. Cu ce mă mai încălzeşte să ştiu *unde* mă aflu?). În faţa mesei, un scaun aşezat în profil faţă de uşă. În spatele acestuia două paturi suprapuse. (Totul dispus într-un spaţiu standard: interiorul unui

paralelipiped de 3x2x3 metri.) Pe uşă este lipită o foaie scrisă, „Regulamentul". S-ar zice că prizonierul îl citeşte, dar este incapabil să înregistreze ceea ce citeşte. Limba îi este necunoscută, ca de altfel orice limbă. Nu se întreabă cum de se face că nu ştie nici o limbă, aşa cum nu se întreabă cine este, pur şi simplu pentru că întrebarea nu se poate pune. A fost pus acolo, alături de paturi, sub lumina palidă şi rece, în categoria „obiecte": paturi, masă, scaun, prizonier, bec electric...

(De la arestarea mea s-a deschis o trapă deasupra unui hău în care cad fără oprire. Nu mai există nimic în jurul meu, părinţi, prieteni, mare, pădure, muzică, nimic – copilărie, ambiţii, visuri – nimic sub mine, ca să mă ridic deasupra, nimic deasupră-mi – cer, soare, noapte de vară... Pentru întîia oară în viaţa mea, cînd mă aflu lipsit de toate, jupuit şi golit: nici amintiri, nici dorinţe, nici identitate, nici aşteptarea vreunui eveniment oarecare, nici importanţa acordată vreunei întîmplări. Nici măcar nu sînt izolat: ştiu bine că există sute, mii, milioane de oameni asemenea mie – dar toţi împreună nu reuşim să refacem imaginea omului. Sîntem nişte infirmi ai creaţiei, sîntem mai rău decît dacă am fi singuri. Asta e, sînt doar un ciot, sînt conştient că nu am greutatea fiinţei mele, destrămarea înaintînd mai repede decît capacitatea mea de a înţelege. Şi deodată, în aceeaşi conştiinţă sălăşluieşte o *altă prezenţă* care, deodată, mă readuce la întregul fiinţei mele, şi nu ezit să o numesc cu singurul cuvînt care ţîşneşte din căderea mea: Dumnezeu. Nu mai pot să mă încăpăţînez să nu-l recunosc aşa cum am făcut, adolescent fiind, cînd am hotărît că nu există şi am renunţat chiar să rostesc *Tatăl nostru* cel de toate zilele. Eram atît de mîndru să decretez că este prostește să-ţi pierzi timpul repetînd mecanic un text lipsit de noimă! Odată ridicată bariera, nu-mi vine ideea să observ că mă alătur fără nici o împotrivire printre cei sărăci cu duhul, care cred fără să-şi pună întrebări, dacă nu cumva mă număr printre laşii care cedează în faţa fricii de necunoscut sau, şi mai rău, printre necredincioşii căutînd nebuneşte în plin naufragiu cel mai mic ajutor, de oriunde ar veni el. Nu, toate astea îmi vin în gînd

abia după aceea. Fără a cugeta la El, fără a-L chema, fără *a-L dori,* am simţit cum Dumnezeu se prinde de fiinţa mea şi de atunci nu mă mai părăseşte. Devin o entitate ireductibilă, cu atât mai sigură de sine, cu cît nu mai sînt vulnerabil.

Deţinutul se străduieşte să înţeleagă sensul cuvintelor pe care le citeşte în „Regulament": „Este interzis să se bată în uşă şi în pereţi, să se fluiere, să se vorbească tare... Deţinutul stă pe scaun şi se plimbă..."; Acest *şi* îl tulbură dar nu se va apuca să reproşeze acum acestor oameni de treabă, copleşiţi de munca lor, că le-au scăpat mărunte greşeli de redactare!

Într-o clipită pricepe: nu-i este permis să se întindă pe pat (şi cît de mult doreşte asta!) poate doar să meargă prin celulă, dacă nu stă aşezat pe scaun. Şi asta-i totul, nimic altceva de explorat. Faptul că respiră e o dovadă că viaţa e acolo, în pieptul lui. O inspiraţie şi o expiraţie fac împreună o unitate: u-nu, do-oi, tre-i, pa-tru... (Asta îmi aduce aminte de Odobeşti, dar cum seriile de zece vin una după alta, cad din nou în gol.) Absorbit de numărarea respiraţiilor, captivul nu mai dă atenţie simţurilor pînă ce un fel de tropism îl face să se întoarcă spre vizetă: ochiul este acolo, privirea înconjurată de striaţiile concentrice ale unui iris cu reflexe aurii. Imediat gaura este acoperită de porţiuni de buze, mărite de parcă ar fi privite prin lupă. Ele aruncă o şoaptă: „Te dezbraci şi te culci". În timp ce captivul se dezbracă şi se culcă, o pleoapă de metal se închide de partea cealaltă a vizorului. Un foşnet de pînză tîrîtă pe ciment se îndepărtează, însoţind tunetul ca de orgă al unei tuse zgomotoase, ieşind fără îndoială din întregul trup al proprietarului ochilor şi buzelor de acum cîteva clipe. Cît este de plăcut să te regăseşti, cu capul sub o cuvertură! Tusea e acolo: „Psst! Capul la vedere, mîinile afară!"

Interzis pentru totdeauna refugiul sub cuvertură care nu mai este decît ceea ce este: o ţesătură murdară şi aspră, îngheţată cînd e frig, frigîndu-te cînd este cald. S-a terminat şi cu protecţia împotriva luminii răutăcioase a becului electric, obiect martor suprem.

(Domnul e acolo, numără împreună cu mine

respirațiile, mă urmărește prin somn. Mă odihnesc dumnezeiește.).

Tusea umple culoarul. Pst! în depărtare Pst! Pst! din ce în ce mai aproape! Pst! chiar aici. Buzele: Scularea! Te îmbraci! Prizonierul se îmbracă. Tot mai aproape se deschid uși, se închid. Și aceasta se deschide. Ochiul, buzele și-au regăsit locul pe trupul unui bărbat îndesat, îmbrăcat îngrijit și purtînd în picioare papuci asemănători cu ai deținutului. Împinge cu piciorul o mătură arătînd în același timp cu degetul cimentul care lucește, iar cu capul – patul pe care cuvertura atîrnă neglijent. Deținutul întinde cuvertura și mătură podeaua. Ușile se deschid din nou și apoi se închid. Ființa de adineauri cere printr-un semn ca pumnul de praf adunat să fie împins dincolo de prag. Își ia înapoi mătura și îi face semn deținutului să-și ia olița de noapte și să îl urmeze. Merg împreună de-a lungul culoarului gol, cu grămăjoare de praf în fața ușilor. Lavabourile sînt la capătul culoarului. Gardianul îl privește cum se spală, îi arată veceul și-l asistă în timp ce se deșartă. Îl însoțește la celulă și îl închide acolo. Deținutul își pune vasul într-un colț și se așază pe scaun. Un scîrțîit ușor de roți ajunge pînă în dreptul ușii sale. Dedesubtul vizetei se deschide o ferestruică pătrată. Pe acolo trece o gamelă, prizonierul o apucă, este călduță, o treime este umplută cu o zeamă negricioasă mirosind a ars. O mînă întinde o felie de pîine neagră nu tocmai proaspătă, de grosimea unui deget. Deținutul bea lichidul îndulcit (cu melasă) care miroase frumos (este orz prăjit și măcinat, cafeaua pușcăriașilor). Nu-i este foame. Ar vrea să fumeze. Probabil că nu poate fi vorba. Nu mai mișcă. Nu dă nici o atenție zgomotelor ușoare lunecînd pe culoar, acoperite din cînd în cînd de huruitul mașinilor care trec pe stradă, dincolo de culoar. (Cît despre local, nu mă simt dezorientat: am recunoscut de la început Malmaisonul și nu m-am mirat constatînd cît de mult își schimbă aspectul un loc în funcție de împrejurări.)

Toate aceste zgomote se traduc pentru el în traiectorii fără de sfîrșit, ca și cum ar privi printr-un telescop, cel puțin ca acela de la Palomar, cursa celor mai îndepărtate stele. Îl

prinde somnul. Adoarme, cu bărbia în piept, dar din vizetă şfichiuieşte un „Pst!". Îi vine greu să stea treaz, (O fi cafeaua?)* Trec orele. Lumina din exterior ajunge cu greutate pînă la geamul ferestrei mari, trecînd oblic spre partea de sus a uşii şi se opreşte acolo înfricoşată, de parcă ar încerca să-şi ia rămas bun. Lumina galbenă şi agresivă a becului electric aprinsă *in aeternum* îi ia orice speranţă. Pleoapa vizetei se ridică mereu. Irisuri variate defilează prin ea. O dată cu venirea serii urma să apară cel care putea fi asociat cu un trup. Ochiul gardianului din schimbul de zi este mic şi foarte negru, de parcă ar fi fost doar o enormă, o singură pupilă. Mai sînt şi alţii nenumăraţi, albaştri, căprui, gri-verzi, mari şi negri: inspectori, anchetatori, ucenici curioşi. Roţile căruciorului cu gamele se apropie din nou. Prin deschizătura pătrată, prizonierul primeşte o lingură şi o strachină conţinînd o bucată de carne înecată într-un sos mirosind puternic a tarhon. Mănîncă jumătate din ea. Priviri prin vizetă, o mînă trece prin uşiţa decupată în uşă, îi cere vesela. Prizonierul aspiră aerul impregnat de mirosul de tutun, de fiecare dată cînd gardianul, probabil mare fumător, este în faţa celulei sale, cel mai tîrziu la zece minute. Este cuprins de oboseală, rămîne nemişcat şi nu mai este atent la nimic. Din cînd în cînd începe să-şi numere din nou respiraţiile. Înspre seară, abia dacă-şi aduce aminte că trebuie să mănînce, că ghişeul se deschide pentru a lăsa să intre o bucată de mămăligă cu puţină brînză. După ce a înghiţit ultima îmbucătură rămîne buimac. (Abia acum foamea creşte în faţa mea, nemărginită.) Aşteaptă o şoaptă care în cele din urmă soseşte: „Psst! te culci!" Se acoperă reglementar, cu mîinile pe pătură. Sub neostoita lumină, ochii sînt ca şi deschişi. (Iepurii, peştii, morţii.) Cu toate astea nu ştie cînd s-a deschis uşa şi un necunoscut, ţinînd în mînă falşii ochelari, a intrat însoţit de gardianul care tuşeşte

*Am aflat după aceea că la Malmaison deţinuţii erau sistematic drogaţi pentru a li se provoca o stare de prostraţie şi a li se micşora rezistenţa în timpul anchetei. În închisorile de executare a pedepsei adaosul de bromură din alimente reducea rămăşiţele de apetit sexual.

tare. Îi fac semn să se ridice şi să se îmbrace. Îi pun ochelarii.

Mai întîi întunericul mă descompune, apoi mă face să-mi revin în fire. Mă simt stăpîn pe mine ca un candidat la sinucidere ce s-ar afla faţă în faţă cu un asasin la putere, care l-ar scuti de efortul de a-şi da cu propria lui mînă lovitura de graţie. Între el şi ucigaş se stabileşte un soi de complicitate, întrucît amîndoi urmăresc acelaşi scop, suprimarea unei vieţi oricum compromise. De altminteri, tocmai fusesem fortificat împotriva oricărui atac venit din afară, un mister plin de sevă pusese stăpînire pe mine pentru totdeauna. Cele cîteva trepte care mă făcură să mă clatin, scîndura de care m-am lovit la cap, mormăitul călăuzei mele, nu mă impresionau mai mult decît traversarea „tunelului groazei" dintr-un bîlci. Efortul era cu atît mai neînsemnat cu cît recunoşteam locurile după ocolurile făcute: capătul culoarului care dădea în stînga spre intrarea în curte, iar în faţă – puţin spre dreapta – intrarea în clădirea unde fuseseră bucătăria şi spălătoria – toate acestea făceau într-adevăr parte din puşcăria pe care o cunoscusem în 44. Cînd, după cîteva minute de aşteptare, în picioare fiind, mi-a fost smulsă banderola şi am fost lăsat pradă luminii prea puternice, proiectată direct în faţă de un reflector, se făcu auzită o voce cavernoasă :

— Ştiţi unde vă aflaţi?

Am răspuns pe tonul cel mai sec:

— Da, în Malmaisonul fascist!

Începusem să disting – în umbra deasă ce înconjura haloul proiectorului – umbra ţeapănă a capului şi a umerilor interlocutorului, aşezat probabil la o masă care ieşea din raza privirii mele.

— Aşezaţi-vă, zise capul cu un ton grav.

M-am aplecat, un scaun se afla acolo. Nu m-am lăsat cu una cu două:

— Oare proiectorul acela este absolut necesar?

Întrucît îşi ratase încercarea de intimidare, vocea, mai puţin cavernoasă, a reluat:

— Nu dumneavoastră puneţi aici întrebările. Veţi fi supus unei anchete minuţioase privind activităţile dumneavoastră.

Ne apucăm de treabă cu migală, nu ne grăbeşte nimeni.

Anunţul privind un timp nedefinit m-a făcut desigur să mă cutremur. Cu toate astea mă străduiam să o fac pe viteazul:

— Foarte bine, la dispoziţia dumneavoastră.

— Aşa mai merge. Trebuie să ştiţi desigur din ce motive sînteţi în acest loc.

— Habar n-am.

— Toată lumea spune aşa. Căutaţi bine, n-aveţi chiar nimic să ne spuneţi despre prietenii dumneavoastră străini, care s-au folosit de informaţiile dumneavoastră, şi nici despre conţinutul acelor informaţii?

— Nu am nimic să-mi reproşez.

— Noi, în schimb, credem că avem multe a vă reproşa.

— ?...

— Văd că v-aţi hotărît să ne faceţi greutăţi. Vă sfătuiesc să ne scutiţi de acest efort. Oricum, ştim foarte bine ce avem de făcut. Apropo, sînteţi fumător? Voi încerca să obţin pentru dumneavoastră o raţie de ţigări. Pentru moment veţi primi cele trebuincioase pentru scris, urmează să faceţi pentru mine o autobiografie foarte amănunţită – atenţie – *foarte.*

Probabil că umbra bărbatului apăsase pe butonul unei sonerii, pentru că am auzit cum se deschide uşa din spate fără ca vreo altă lumină să pătrundă în cameră, unde reflectorul îşi revărsa în continuare jetul peste mine. Această strălucire devenise oarecum suportabilă, făcusem adesea exerciţiul de a privi soarele – o încercare grea şi destul de prostească. Individul care mă adusese mi-a pus din nou ochelarii (şi cît e de plăcut să nu vezi nimic atunci cînd tot ce poţi vedea e mai puţin decît nimic!), a primit nişte instrucţiuni date cu voce scăzută, din care n-am priceput nimic şi m-a pus să refac (paşii mei erau aproape siguri de astă dată) drumul spre celulă, unde am adormit pe loc.

* * *

Plicticosul ceremonial de închisoare şi-a reluat cursul; dis-de-dimineaţă, a doua zi şi în cele care au urmat, fără de

număr. În ziua aceea au fost şi cele şase ţigări, cerneala, tocul şi teancul de foi pe care gardianul mi le-a dat o dată cu felia de pîine. Mi-a oferit foc şi, fumînd prima ţigară după trei zile, priveam cu un surîs teancul gros de foi, suficient de mare pentru a transcrie *Purgatoriul.* De cînd mă chemase anchetatorul, pînă şi în timpul somnului, rotiţele gîndului meu se învîrteau cu toată viteza: „Ce vor de la mine? Este clar, contează să se folosească de mine. Sînt desigur la curent cu rezultatele cercetărilor Justiţiei militare, cunosc probabil contactele mele cu Boulen, Porter etc., în primii doi sau trei ani de după armistiţiu. Ce interes ar avea, dintr-o dată, toate astea pentru ei? Pentru a-mi „spăla trecutul" înainte de a începe o nouă existenţă? aceasta era prea modestă şi înadins neînsemnată pentru a justifica atenţia lor. Dacă m-ar fi bănuit că sînt agent activ şi periculos m-ar fi ţinut sub observaţie pentru a mă înhăţa în plină acţiune. Era de neconceput să fie atît de prost informaţi, cu mijloacele de care dispuneau. Voiau să scape de mine? N-ar fi avut nevoie de atîtea forme. Lupta de clasă? Să fim serioşi! Pactizau chiar cu fasciştii notorii, imediat ce aceştia se puneau la dispoziţia lor, iar disprețul meu pentru burghezii mărginiţi era foarte bine cunoscut. Singura explicaţie a arestării mele – şi aceasta s-a dovedit a fi cea bună – era că, montînd după puterile lor procese împotriva Occidentalilor, voiau să se folosească de oameni care se aflaseră în preajma lor. Funcţionarii români ai legaţiei britanice fuseseră arestaţi în ultimele luni şi ce putea fi mai tentant decît să le asociezi un fost spion mai mult sau mai puţin autentic. Fără să-şi bată prea mult capul îşi construiau scenariul folosind aventuri răsuflate. Asta trebuia să fie. Nu-mi rămînea decît să forţez o uşă deschisă, să le cad plin de umilinţă în braţe. Singurele lucruri de păstrat pentru mine erau micile secrete pe care le deţineam doar eu – indicativul fostului emiţător radio, numărul meu de brevet, numele lui Arthur, cel al părintelui asumpţionist, activitatea lui Teddy şi mai ales faptul că trimisesem doi informatori ocazionali pentru a observa bazele militare ruseşti. Am început să-mi redactez autobiografia, care a rămas printre

numeroasele pe care am fost obligat să le refac după aceea, cea mai lungă şi mai completă. *

În timp ce scriam, gardianul trecea din oră în oră flacăra unui chibrit prin vizetă, pînă ce mi-am terminat ţigările. Seara a luat rezultatul trudei mele, ceea ce mai rămăsese din foi, călimara şi tocul.

În ziua următoare am avut parte de cele şase ţigări, dar nu am putut fuma decît una întrucît focul a apărut o singură dată. Am fost scos din nemişcarea ce-mi permitea să mă prefac împovărăt (îmi plăcea să-mi fac respiraţiile neauzite dinafară, străduindu-mă în acelaşi timp să le număr, una cîte una, apoi din două în două, apoi din trei în trei, exagerînd starea de stupiditate la care fusesem constrîns): Psst! La bărbierit! Gardianul m-a dus în celula vastă unde, cu aproape şase ani înainte, ciocnisem pentru Eliberare şi care fusese transformată în frizerie. Pe peretele din dreapta, cu ciudate litere albe pe un dreptunghi roşu, o inscripţie:

MOARTE
DUŞMANILOR POPORULUI

N-am încercat s-o citesc dar mi-a apărut clară, în spatele capului meu lipsit de expresie, imediat ce m-am aşezat în faţa oglinzii fixate pe peretele din stînga. Am citit-o şi recitit-o în timp ce bărbierul îmbrăcat în uniformă militară îmi ciupea rău de tot nasul trecînd cu briciul de la o ureche la cealaltă.

Epoca lozincilor era în plin avînt. În ziua următoare, depăşind starea proastă datorată abuzului de tutun (îmi fumasem toate ţigările – cele pe care nu le putusem fuma cu o zi înainte şi cele şase noi – una după alta, ştiind că focul nu-mi va fi dat decît o singură dată) aud un mic grup de oameni scandînd pe străzi: „Moarte spionilor, trădătorilor,

*După următoarea şedinţă la proiector a trebuit să adaug şi numele celor doi prieteni (Brad şi Ghina) întrucît bustul din umbră mi-a anunţat arestarea lor. Menţionasem misiunile lor ca fiind săvîrşite de mine. Nu bănuisem că sovieticii deţineau informaţii atît de precise.

duşmanilor poporului", „Ana, Luca şi cu Dej au băgat spaima-n burgheji"*. Ceea ce desigur contribuia la mărirea stării de nesiguranţă în care se aflau deţinuţii de la Malmaison. Cît despre mine, nu mă simţeam burghez, iar dacă era vorba de semnificaţia reală a denumirii de „trădător, spion şi duşman al poporului", eram în bună companie, începînd cu marele patriot Iuliu Maniu, care se trezise condamnat la închisoare pe viaţă exact sub aceste acuzaţii. Patronase acte de sabotaj împotriva armatei germane, îl domolise pe Antonescu în excesele lui şi după ce a pus la cale actul de la 23 August, denunţase uneltirile sovietice.

* * *

Sînt din nou condus la anchetă în plină noapte. Mă aşteptau reflectorul şi bustul. Vocea dorea să pară blîndă.

— Văd că aţi fost bărbierit. Aţi primit ţigările?

— Da, mulţumesc, deşi nu am putut să le aprind.

— Nemaipomenit. Ce oameni! Mîine veţi primi o cutie de chibrituri doar pentru dumneavoastră.

— Mulţumesc. Voiam să vă felicit pentru găselniţa cu inscripţia de la frizerie. Este de mare efect.

— Personal, nu am fost de acord, mi se părea mai curînd copilăresc. Dar sînt clienţi care se lasă impresionaţi. Nu dumneavoastră, desigur. (Deloc prost tipul. El era anchetatorul principal, asistat uneori de mai mulţi alţii pe care-i auzeam respirînd şi tuşind în umbră. Trebuie să fi fost unul din acei versatili foşti magistraţi menţinuţi în slujbă.)

A reluat discuţia:

— În ciuda calificării şi a reputaţiei dumneavoastră de pictor, sînteţi un spion. Făceţi-mi plăcerea să o recunoaşteţi.

Am ridicat din umeri.

— Mă declar de acord dacă înţelegeţi prin asta că, în faţa legilor ţării mele, pot fi spion doar comunicînd unor străini mişcările altor străini. Să presupunem că un francez spune unor prieteni englezi ceea ce ar fi aflat despre americanii aflaţi în Franţa. Va fi oare

*Dintre cei trei doar Dej s-a menţinut la putere. Ana Pauker a murit în singurătate. Luca şi-a pierdut minţile în închisoare.

urmărit de către compatrioții lui pentru spionaj?

— Poate că nu, dar ar fi lichidat de americani.

— Atunci lăsați în grija rușilor...

— Să nu deviem. Reveniți la realitate.

— Dumneavoastră, comuniștii, sînteți permanent obsedați de orice posibil act de opoziție față de regim. Omul în sine nu înseamnă nimic pentru dumneavoastră. Din trecerea mea pe la Facultatea de drept, am reținut că este preferabil să lași liber un vinovat din zece suspecți, decît să condami zece nevinovați.

— Ăsta era dreptul burghez și de aceea burghezia s-a prăbușit. La noi este exact invers: pentru a nu risca să pierdem din mînă un vinovat, îl închidem împreună cu ceilalți nouă. Oricum nu poate fi vorba să fiți judecat. Avem cu totul alte instrucțiuni în ceea ce vă privește. Pentru moment, după ce am citit relatarea pe care ați redactat-o, mă văd obligat să vă spun că nu vă jenați să mințiți.

— Pentru a vă ascunde ceva?

— Nu tocmai. Pentru a vă acoperi prietenii.

(Oare cît știa? A dezvăluit, prea stîngaci pentru a nu-l bănui de o oarecare bunăvoință, că aflase numele pe care voiam să le trec sub tăcere).

— Da, ați luat asupra dumneavaostră... să le spunem isprăvile lui Ghina și ale lui Brad... Și nu ne-ați spus nimic despre celălalt complice, Dinu. De altfel, cu toții sînt închiși la ora asta.

M-am agățat de capătul de fir lăsat.

— Nu voiam să-i implic pe cei doi prieteni care au vrut să meargă în locul meu la Giurgiu și la Oltenița, nicăieri în altă parte, credeți-mă. Dar Dinu n-a participat la nici una dintre isprăvile mele, ca să le spunem așa.

— Vom vedea. Oricum, veți scrie din nou, mai precis, declarația dumneavoastră.

Gardianul s-a întors, m-a legat la ochi și m-a condus la celulă.

A doua zi am primit foile și tot restul. Cele șase țigări erau însoțite de o cutie de chibrituri, plină. Aranjate cu grijă, toate bețele erau arse.

PARANTEZĂ. Pentru moment nu-mi rămînea decît să aştept. Riscînd să-mi pierd definitiv folosinţa simţurilor şi să duc o viaţă exclusiv vegetativă, redusă la o stare letală pe care doar facultatea de a raţiona o despărţea de moarte. Nu cunoşteam încă funcţionarea maşinii care mă prinsese în angrenajul ei, dar, resemnîndu-mă cu ideea că nu voi supraviaţui încercării, mă angajam într-un pariu nu contra acestei întreprinderi (pentru că desigur alţii mai puternici aveau să se ridice şi le doream să învingă), ci împotriva fragilităţii mele. Împotriva tendinţei mele de a ierta greşelile omeneşti, amintindu-mi că avusesem deja, cu nazismul, dovada clară că există o limită dincolo de care iertarea ne este cu putinţă. Numai vreun sentiment oarecare de vinovăţie ar fi putut primejdui această voinţă de inerţie. Dar eu, dimpotrivă, regretam amarnic că nu avusesem ocazia să săvîrşesc un act de o oarecare importanţă împotriva unui sistem care se dovedea a fi bun frate cu fascismul. Şi încă ar fi trebuit să-mi stăpînesc repulsia faţă de lăudăroşii de toate soiurile (datorată înclinaţiei mele firești de a fi astfel). Micşoram problema la dimensiunile fiinţei mele. Ceea ce înregistram ar fi comparabil cu căldura sau răceala unui mineral supus experienţelor. Despărţirea brutală de lume îmi adusese, în mod paradoxal, o linişte interioară. Întrucît încercasem, într-o mai mică măsură, acelaşi

simţământ cu ocazia primei arestări, eram nedumerit, copleşit de revelaţia că nu pot să ating o stare de echilibru decît suportînd şocul unei situaţii extreme.

Rupt de evenimentele care-mi hărţuiau cugetul, m-am despărţit o dată pentru totdeauna de ideea sinuciderii, ca şi cum nici nu mi-ar fi trecut prin minte. Cu toate astea mă gîndisem adesea la ea ca la o ultimă garanţie a libertăţii. În închisoare aveam să ajung mai tîrziu la această libertate ultimă, ascunsă în măruntaiele mele, egală cu sinuciderea. Încă din prima clipă a trezirii conştiinţei mele am ştiut să închei cu mine însumi un pact ce-mi interzicea să sper într-o maturizare a acestei vieţi care începea, agăţîndu-mă doar de un ecu distanţat, unitate pierdută în mulţimea cenuşie a lagărelor.

Fragilul meu trup trebuia să mă protejeze *in extremis*. Doar la adăpostul lui, nicăieri altundeva, libertatea în stare pură, libertatea mea, era de neatins. Probabil că aşa s-a petrecut, mai mult sau mai puţin conştient, cu majoritatea deţinuţilor – şi asta explică de ce, după depăşirea îngrozitoarei stări de descurajare din primul moment, sinuciderile puşcăriaşilor politici erau rare. Din cîte ştiu au fost doar vreo patru sau cinci în rîndul a mii şi mii de condamnaţi politici.

A-ţi păstra tăria şi a nu ceda, însemna mai ales să nu-ţi faci iluzia că Occidentul ar putea avea o altă politică faţă de „unchiul Iosif". În celula mea din Malmaison descoperisem un punct precis de unde, cînd vizeta era neglijent acoperită se putea arunca o privire pe coridor, exact asupra măsuţei gardianului. Într-o zi, pe ziarul lăsat acolo, văd un titlu cu litere de-o şchioapă: „Război în Coreea". Ca şi cum asta ar fi putut face pe un puşcăriaş îndobitocit să iasă din cuirasa lui de apatie. Hrana indolenţei sale era în primul rînd foamea. Era începutul unui lung antrenament, ducînd în mod inevitabil la degradare: prinsoarea consta în a limita pierderile la nivelul fizicului. Raţia nu trecea de sfertul unei raţii normale. Uneori, după un interogatoriu fără ciocniri, cîteva ţigări şi o carte; o felie de pîine ar fi fost o gravă infracţiune la consemnul de a-l înfometa pe anchetat.

M-am trezit promovat în rolul de martor al acuzării în

procesul aproape de rutină al unei „ample rețele de spionaj". Am fost „ajutat" să învăț pe de rost cele 35 de răspunsuri la un chestionar ce trebuia recitat în public, dar au omis să-mi spună că, martor fiind, urma să dispar pe nesimțite, judecat pe ascuns, cu ușile închise. Timp de șase luni, cît a pus la punct rolul meu, regizorul mi-a acordat cu mărinimie cele șase țigări pe zi și dreptul de a alege cărți pe care un cunoscător le împărțea în fiecare zi actorilor din celule. Citeam cu o viteză de necrezut, pierzîndu-mi răsuflarea de parcă aș fi știut că în curînd acest lucru avea să-mi fie cu desăvîrșire interzis, pînă în seara cînd, deodată, literele s-au făcut mici de tot, iar cartea nu era mai mare decît un timbru poștal. Cu cît mă străduiam să văd clar, cu atît mai mult se îndepărta, de parcă aș fi privit-o de la căpătul mic al unui binoclu care se lungea fără oprire. A doua zi vederea mi s-a tulburat din nou. Dar asta nu mai conta: timp de mulți ani aveam să fiu rupt de orice pagină tipărită, după ce mi-a fost luată ultima carte la Malmaison, în același timp cu hainele care trebuiau să fie curățate și călcate pentru „proces". ÎNCHID PARANTEZA.

La fiecare trezire eram asemenea unei răni care s-ar fi strîns, fără ştirea mea, sub o cicatrice, acoperindu-mă cu ţesutul ei întins, insensibil şi fără de expresie. Nopţile de interogatoriu erau la fel cu cele de somn, de obicei fără relief, fără vise. Dar una dintre ele a fost impregnată de o inefabilă stare de liniştire.

Clopotele sunau la o biserică foarte apropiată, iar undele îmi ajungeau purtînd ecourile altor clopote, din ce în ce mai îndepărtate, pînă la cele auzite în copilăria mea, în noaptea de Paşti, la Dorohoi, un omuleţ îmbrăcat în haine noi din cap pînă-n picioare, atent să nu se stingă lumînarea aprinsă, apărată de palmele sale îngheţate...

Aerul răcoros şi curat învăluia biserica ce ieşea luminînd din strălucirea însufleţită, feţe pline de bucurie în timp ce corul izbucnea, pe neaşteptate, într-un „Hristos a înviat". Spre uimirea mea, lîngă mine, ecoul prezent răspundea. Erau sfintele Paşti, nici un zid nu ne putea despărţi de ele.*

Orele începeau să curgă uniform una după cealaltă în aşteptarea singurului moment care avea importanţă: masa.

---

*În aceeaşi noapte a anului 1950, la Piteşti, în închisoarea de reeducare a tinerilor, unde deţinuţii, în cea mai mare parte legionari, erau supuşi celor mai bizare torturi fizice şi morale, era celebrată în onoarea colonelului

Pentru dura ucenicie de actor pe care urma s-o săvîrșesc, aveam dreptul doar la un supliment de șase țigări. Iar într-o zi, după o ședință de lucru prelungită, pentru ca să mi se „aducă aminte" că primisem ceva bani pentru misiunile mele, nu am mai fost dus în celula mea, ci în alta fără pat, fără bec. Încîntarea că sînt cufundat în întuneric nu a durat decît cîteva clipe. Chiar înainte să mă așez pe ciment m-au luat cu asalt legiuni de ploșnițe. Am strivit cu mînile la început cîteva dintre ele pe față, pe haine. Apoi, de două ori douăzeci și patru de ore, corpul meu s-a lăsat devorat pentru a nu mai simți acel miros puturos care ieșea din ele cum le atingeai. A fost reluată ședința de punere în scenă. Cu o voce suavă, regizorul mă îndemna să-mi aduc aminte de acele sume pe care trebuie să le fi primit. O voce frîntă, probabil a mea, îi răspundea că nici un asalt de ploșnițe nu mă va face să spun minciuni gogonate. Schimbînd direcția de atac, vocea limpede care pîndea de dincolo de reflector susținea că în ciuda dispozițiilor sale fusesem închis într-o celulă care trebuia să fie deparazitată, că eram cam palid și că aveam deci dreptul la un sfert de oră de plimbare în fiecare zi.

Chiar de a doua zi, într-adevăr, imediat după trezire,

---

reprezentînd Ministerul de interne, o slujbă scatologică: studenți în teologie îmbrăcați în cearșafuri murdărite cu excremente cîntau refrene obscene ca răspuns la Sfînta Scriptură și, de fiecare dată cînd revenea numele „Fecioarei Maria" era înlocuit cu Prea-Curva-Maria, iar cel al lui Isus prin „Țembelul pe cruce crăpat". Blasfemiile erau rostite de „Marele Preot", un student avînd la gît ca semn de recunoaștere un falus mare, modelat în săpun. Un alt nenorocit, despuiat, acoperit cu scuipat și excremente, era legat în cruce de carcasa unui pat de fier așezat vertical. Deținuții treceau în procesiune prin fața „Marelui Preot" care îi binecuvînta, atingîndu-i cu pandativul său, apoi trebuiau să sărute plini de umilință părțile crucificatului și să proclame: „Hristos a înviat din morți". Dacă scăpai de moarte la Pitești, era doar pentru a te scufunda în nebunie.

În același timp, cu acele clopote care nu se mai opreau, la Baia Sprie, deținuții politici lucrau în minele de plumb. Aceste mine dezafectate, fuseseră deschise special pentru ei. Toată noaptea, galeriile au răsunat de cîntecele întru gloria lui Iisus cel reînviat. Nici atunci, nici mai tîrziu, nici o galerie nu s-a surpat în acele mine care erau pe punctul de a se prăbuși.

am fost scos în curte. Era încă întuneric şi aerul răcoros m-a făcut să-mi ridic gulerul hainei. Se afla acolo un gardian avînd la picioarele sale un cîine mare. Mi-a făcut semn să mă plimb de-a lungul peretelui. În fundul curţii, pe marginea unui planşeu de beton recent construit, care nu era altceva decît acoperişul unor celule subterane, se afla un soldat înarmat cu o puşcă mitralieră. La doi paşi de el mi-a arătat cu ţeava puştii că trebuia să mă întorc. Am revenit de-a lungul zidului pînă la omul cu cîinele; pentru a se distra, m-a arătat cu degetul către animalul care s-a repezit la picioarele mele. Cum îmi continuam fără murmur drumurile mele dus-întors, cîinele s-a săturat să se repeadă la mine şi mă invita chiar să mă joc cu el. Stăpînul său, dezamăgit că nu mi-am pierdut cumpătul, l-a chemat şi m-a lăsat să-mi termin în linişte plimbarea, înainte de a mă conduce în celulă. Acolo eram pur şi simplu copleşit: ţigări, cărţi, duş, schimbarea lenjeriei, frizer, hîrtie pentru a scrie din nou un amănunt din biografia mea, putînd să folosească la desăvîrşirea chestionarului-memento. Prefăcîndu-mă că scriu am făcut chiar o serie de ilustraţii în peniţă pentru *Apele primăverii* ale lui Turgheniev; interlocutorul meu din umbră le-a băgat în buzunar ca amintire de la mine. Apoi, ca şi cum voiau să nu mă plictisesc, mi-au introdus în celulă unul după altul, pe fiecare pentru cîteva zile, doi deţinuţi buimaci şi înspăimîntaţi. Un funcţionar de la o societate petrolieră, cu ochii negri larg deschişi, astfel încît li se vedea mai ales albul, apoi un ziarist evreo-germano-român care suferea de puternice crize de angină pectorală. Ne priveam clipă de clipă, abia ne vorbeam, ne întrebam ce or fi urmărind cei care ne-au pus împreună. Niciodată omul nu este mai mărunt decît atunci cînd nu îndrăzneşte să aibă încredere în altul. Aveam să-l regăsesc pe ziarist aşezat ca şi mine la coada martorilor de la Palatul de justiţie, unde am ajuns după ce am mai repetat o dată lecţia.

* * *

Se pare că procesul acestei serii de „spioni" s-a desfăşurat fără vreun incident notabil. Cei vreo douăzeci de martori (majoritatea în stare de arest, ca şi mine, aveam să-i întîlnesc,

la fel ca şi pe acuzaţi, în diversele închisori pe unde urma să trec) îşi aşteptau rîndul fără să-şi vorbească, hăituiţi de o trupă de agenţi. Din cînd în cînd, era adus un platou cu sandvişuri şi se servea cafea.

Am fost introduşi unul cîte unul în incinta unde aveau loc dezbaterile: universitari, înalţi funcţionari, ziarişti, industriaşi, o sportivă, un pictor. Erau puse întrebări care trebuiau să corespundă răspunsurilor prevăzute. În ce mă priveşte am încurcat cum am putut mai bine numărul meu, mormăind răspunsurile pe care nu le uitasem şi insistînd îndelung, în ciuda plictiselii evidente a preşedintelui, asupra afacerii trimiterii saşilor români în U.R.S.S., adică exact asupra a ceea ce voiau să treacă sub tăcere sau să menţioneze doar în trecere (în darea de seamă a şedinţei apărută în presă, au fost menţionate vag „nişte transporturi făcute de Armata Sovietică")*.

Atunci a fost ultima dată cînd am ieşit la suprafaţa mocirlei. Scos din sala de proces, am fost luat în primire de către un gardian care m-a dus la Malmaison. M-au uitat timp de mai multe zile într-o celulă în care-mi reveneam la nemişcarea mea de la început. S-a născut astfel, izvorînd din el însuşi, un exerciţiu mental: se alegeau de la sine cuvinte care însemnau cînd o acuzaţie, cînd trecerea unei idei ce se impunea de preferinţă altora, şi memoria mea punea stăpînire pe ele, le pierdea, le căuta, se obişnuia în cele din urmă să le fixeze, să le graveze literă cu literă şi să ocupe cu jocul lor mecanic lungimea timpului ce devenea, mereu prezent fiind, singura mea realitate dinafară.

Clopote tulburi, hîrcîit fără sunet
în întuneric
algele putrede, flăcări îmblînzite
goi, paşii mei, unul după altul furiş

*Soţia lui Şelmaru, şi ea ziaristă, a semnat într-una din gazetele Partidului o cronichetă extrem de dură şi ironică în care mă punea la stîlpul infamiei: „Artistul pe care nimeni nu l-a convins să iasă din mrejele artei formaliste a dovedit, la ordinele şefilor săi, că ştie să deseneze în mod «realist» obiective militare şi mişcări de trupe".

eu acolo
îi aud

A trebuit să mai dau o dată ochii cu omul din umbră care, fără să se arate supărat de depoziția mea necorespunzătoare, mi-a spus că pentru el afacerea era încheiată: urma să fiu judecat împreună cu Dinu, Brad și Ghina, întrucît nu avea ce face cu noi.

Am ridicat din umeri:

— Nu înțeleg! Au trecut deja ani de cînd războiul „nostru" s-a încheiat, iar noi ne-am integrat în această societate nouă.

— Asta nu înseamnă că are să vă simtă lipsa. Nimeni nu este de neînlocuit.

— Mai curînd contrariul este adevărat.

— Oricum, pregătiți-vă pentru o condamnare.

— La cît ar putea ajunge?

— Nu mai mult de cincisprezece ani, să zicem.

— *Charmant.*

Uluit, am putut rosti doar acest singur cuvînt, în limba franceză.

După terminarea instrucției și formularea capetelor de acuzare, inculpații, prea numeroși pentru a nu frîna „la bază" o industrie în plin randament, erau adunați spre păstrare într-un vechi fort nu departe de București, care servea ca temniță de cîteva decenii. Acolo, la Jilava, fiecare își aștepta procesul. Formalitățile de transfer de la Malmaison nu au durat mult. Condus în curte într-un camion deschis m-am întins pe platformă între alți bărbați culcați, alături de Dinu, Ghina și Brad, care m-au salutat cu un surîs. L-am recunoscut acolo și pe ziaristul bolnav cu care împărțisem la un moment dat celula. Două bănci lîngă obloanele de la dreapta și de la stînga erau ocupate de soldați înarmați. Sforăitul motorului era tot cel care mă obseda de la arestare. În același timp, scena de atunci a trecut din nou ca un fulger prin gîndul meu și mi-am văzut sălașul așa cum îl lăsasem; avea să dispară împreună cu ființa care fusesem eu pînă atunci și care fusese făcută bucăți. La fel, despuiat de toate acum, nu aveam să mai fiu niciodată „mai puțin decît singur", ci „mai mult decît singur", multiplicat în omul fără de număr lîngă care voi trăi de acum înainte.

Răsăritul soarelui – ultimul poate care se desfășura pentru noi în toată întinderea cerului și mi se părea în același timp primul – era măreț. Lungi procesiuni de nori albi luau culoarea aurului roșcat (și semănau cu spatele unor oi în drum

spre piscul unui munte de cristal). Temelii de nori lineari şi violeţi susţineau ghirlandele roz ce înconjurau profunde transparenţe verzi. Albastrul devenea mult mai clar faţă de cele cîteva răbufniri de noapte care se scămoşau în grabă tot sub formă de nori. Culcaţi pe spate, sorbeam cu nesaţ pe parcursul traseului această splendoare care i-a copleşit în cele din urmă şi pe gardienii noştri. Urmăriseră privirile noastre pline de uimire şi n-au putut, nici ei, să-şi desprindă ochii de la gala pe care cerul începuse s-o dea. Cînd s-a ridicat, soarele a cuprins vasta panoramă în strălucirea sa devenită albă. Camionul coborî panta. În partea de jos, un zid se afla în faţa unor cazemate, ansamblul formînd o perfectă reşedinţă concentraţionară. De la o incintă centrală se ajungea la celule, la redută, la birouri, la carcere, la duşuri şi la găurile unde erau golite tinetele. Ne-au fost luate toate hainele (un gardian spune rînjind: „Cînd veţi muri veţi fi îmbrăcaţi cu ele!") şi despuiaţi, deschizînd gura, ridicînd braţele, îndepărtînd picioarele, făcînd „broasca", am fost controlaţi pentru ca nici un obiect să nu treacă bariera acestei lumi întoarse pe dos. Ordinele ţîşneau, amestecate cu înjurături, cu ameninţări, cu strigăte, cu glume de prost gust. Unul cîte unul ne-am aşezat în genunchi pentru ca un soldat echipat cu o maşină de tuns ruginită să ne smulgă părul. Apoi în faţa fiecăruia au fost aruncate o cămaşă, un chilot, o pereche de încălţări butucănoase, un pantalon şi o tunică de puşcăriaş. Pe deasupra, o pătură pămîntie care te îngreţoşa şi în care am înfăşurat toate efectele. Fiecare, cu balotul său în braţe, l-am urmat pe gardian (uniformă albastră) sub plafoanele boltite ale culoarelor cernite, cu pereţi gudronaţi, de-a lungul cărora am mers pînă ce el s-a oprit în faţa unei uşi mari de fier. A descuiat-o şi ne-a zvîrlit apoi într-o încăpere mare cu o singură fereastră minusculă chiar în fundul ei. (După gratii, un soi de capac aplecat în partea dinafară lăsa să se vadă o bandă îngustă de cer, dincolo de partea de sus, dacă te lipeai de zid). Un bec electric coborînd pînă la înălţimea uşii răspîndea o lumină gălbuie. Zeci de forme omeneşti erau presărate pe cele trei etaje de paturi, la stînga şi la dreapta. Capete asemănătoare unul altuia apăreau de sub aceste eşa-

fodaje, precum bilele unui sinistru joc de popice. Noi, cei nou veniţi, eram vreo cincisprezece, ceea ce ridica la o sută efectivul „camerei 12". Exista un şef pentru a răspunde la întrebările gardienilor, pentru a asigura ordinea, a supraveghea distribuirea supei, a raporta cazurile de boală etc. Pentru moment încercam să ne îmbrăcăm şi constatam că hainele cu care fuseserăm cadorisiţi erau fie prea mici, fie prea mari. Din fericire, eram destul de numeroşi pentru ca fiecare să-şi poată găsi, făcînd schimb, ceva cît de cît pe măsură.

Nu putea fi vorba să avem vreun loc pe paturi. Pe podeaua de ciment trăgea tare curentul, pe culoarul din mijloc te aflai în drumul celor ce foloseau tineta, aşezată în dreptul uşii sub un robinet vechi. „Paturile" şi sub-paturile aveau cel puţin un grilaj. Sub-paturile nu păreau să fie complete şi am putut să ne strîngem acolo. Am înţeles imediat de ce locul se numea „cuibul de şerpi": nu puteai nici să intri nici să ieşi decît tîrîndu-te. Puţin cîte puţin începeai să deosebeşti între ele capetele care la prima vedere păreau a fi la fel. Făceai cunoştinţă, îţi găseai prieteni comuni, dădeai de străzi şi oraşe pe unde ai locuit cîndva, peste şcoli şi regimente prin care trecuseşi... Lumea trăia cu speranţa că democraţiile occidentale îi vor pune pe sovietici la respect. I-am decepţionat pe tovarăşii mei însetaţi de noutăţi prin puţinele lucruri pe care le ştiam şi mai ales prin defetismul meu. Nu mai voiam să cad din lac în puţ pe neaşteptate, cum mi se întîmplase cînd în locul nemţilor au venit ruşii şi, cel puţin în politică, nu mai voiam să mă hrănesc cu iluzii.

Nu mai ţinea nimeni socoteala umilinţelor la care eram supuşi în mod sistematic, insultele şi pedepsele corporale adăugîndu-se promiscuităţii şi subalimentării. Uneori, revenind de la duşul săptămînal – unde fiecare îşi spăla şi lenjeria – treceam pe sub o ploaie de lovituri administrate la întîmplare de gardieni care, înarmaţi cu bastoane, ne aşteptau la intrarea în celulă. Alteori, cum i s-a întîmplat lui Ghina, cel mai puţin burghez dintre noi, – era scos cutare sau cutare din celulă – fără motiv, sau pentru că a fost auzit vorbind fără respect despre regim – şi era bătut pînă la limitele rezistenţei omeneşti.

Asta se petrecea foarte aproape, fie de cealaltă parte a uşii, pentru ca loviturile şi zgomotele să fie bine auzite. Apoi uşa era întredeschisă, iar picioarele încălţate în cizme împingeau înăuntru, tumefiat şi scăldat în propriul său sînge, corpul prietenului, al fratelui. În urma unui astfel de tratament a murit Mircea Vulcănescu, unul dintre vîrfurile intelectualităţii româneşti.

* * *

Sub ochiul imperturbabil al becului electric zilele erau la fel de lîncede ca şi nopţile. Ziua, ghemuiţi pe scîndurile paturilor (locuitorii din cuibul de şerpi erau invitaţi acolo, înainte de a putea ajunge la un loc „convenabil" lăsat liber de un condamnat trimis la o închisoare de executare a pedepsei) şi fiecare îşi povestea ultimul vis (împreună cu interpretarea, şi încă cea politică!) sau subiectul vreunui roman sau al unei cărţi reconstituit de bine, de rău. Dacă ştia cineva o poezie pe de rost eram fericiţi să o învăţăm; era un chilipir să poţi da o hrană spiritului care amorţea întocmai ca şi trupul şi să-ţi poţi exersa din cînd în cînd memoria. Dinu ne-a oferit momente de salvare cu sonetele lui Baudelaire şi cîteva poeme de Verlaine şi Mallarmé. Cei tineri îşi petreceau timpul improvizînd mai întîi unelte (din lemnul podelelor, dintr-un cui sau o bucată de sîrmă găsită în drumul spre duş sau cînd duceam tineta) apoi materia primă (fire scoase din „zebra" noastră cea de toate zilele, sau o bucăţică de os nimerită din întîmplare în supă) pentru a face din ele fie o lucrare la croşet, fie o cruciuliţă sau vreun lucru mărunt cu totul fără rost şi periculos de păstrat. Noaptea am fi vrut să dormim, dar eram atît de strînşi unul în altul încît cu greu reuşeam. Rar ne puteam aşeza pe spate şi dormeam de obicei pe o coastă, aşteptînd ca unul dintre noi, nemaiputînd suporta, să dea semnalul: „Întoarcerea" – şi atunci, întreg rîndul trecea pe cealaltă parte pentru a continua aşa-zisul somn. Uneori eram treziţi de cîte o percheziţie. Trebuia să ieşim chiar în acea clipă şi să ne aşezăm în poziţia de drepţi pe culoar, în timp ce în celulă, o echipă de

gardieni făcea să zboare „efectele" noastre pentru a găsi vreo andrea sau vreo coajă de săpun cu versuri gravate pe ea. Ne întorceam în celulă şi ne petreceam restul nopţii căutîndu-ne bocancii (îi foloseam ca perne) şi cămaşa, în norul de praf care se ridica din toate colţurile. Cînd „corpurile delicte" erau adunate, dacă vinovaţii nu recunoşteau (riscau să fie tăbăciţi), se recurgea la pedepse colective: suprimarea băii, o oră sau mai multe de nemişcare totală, reducerea raţiei care deja nu depăşea o mie de calorii pe zi.

Cele mai gustate poveşti, ascultate într-o atmosferă de reculegere, erau relatările proceselor, făcute seara, la întoarcere, de către deţinuţii scoşi dimineaţa din celulă pentru a compărea în faţa Tribunalului militar. Pentru că toţi, fie ei membri ai celei de-a Şasea Coloane (elevii unui liceu tehnic care organizaseră un grup marxist antisovietic şi fuseseră denunţaţi de către unul din profesorii lor, pe deasupra preot), partizani ai lui Averescu (acesta împreună cu munteni lui, ţinuse în şah timp de ani de zile Securitatea mobilizată împotriva lui), socialişti care nu renunţaseră la convingerile lor, agenţi ai imperialismului sau ai lui „Iuda-Tito", cu toţii trebuiau să fie judecaţi de magistraţi militari încadraţi de „asesori populari".

După ce-şi înghiţeau supa de la prînz, păstrată pentru ei, inculpaţii descriau (toate amănuntele erau importante!) cum se desfăşurase procesul lor. Cu toate astea, afacerea era expediată în mod stereotip, avînd ca moment principal rechizitoriul procurorului care se referea neapărat la „marele, puternicul şi generosul nostru vecin, cel ce ne dă încă o dată o pildă luminoasă, demnă de urmat".

Cînd, după luni de aşteptare, mi-a venit rîndul să fiu judecat, împreună cu „complicii" mei, cunoşteam pe deplin ritualul la care urma să asistăm. Dar una este să cunoşti un ritual din auzite şi văzute şi alta să-l suporţi pe propria-ţi piele. Mai ales că un incident neobişnuit avea să-mi aducă o dovadă neaşteptată şi reconfortantă de prietenie şi omenie.

Imediat după trezire, am fost conduşi toţi patru în

holul central, unde ni s-a ordonat să ne radem. Aveam la dispoziție o aşchie de săpun de toaletă şi un maldăr de brice cu lama ca un fierăstrău, frînte, pline de rugină. Le primeam în celulă o dată pe săptămînă; ne masacram ore întregi, ascuțindu-le de ciment, după fiecare mişcare. Acum eram grăbiți şi nu am ajuns să ne radem decît datorită unei lame uzate pe care ne-a procurat-o un gardian, fixată de capătul unui creion golit de mină. Ne-am ciopîrțit din plin, dar am fost gata în cele din urmă. Tunşi, dezlegați, palizi, cu obrajii scobiți, marcați de urme sîngerînde, îmbrăcați în „zebre" cu mîneci sau pantaloni prea scurți sau prea largi, încălțați cu bocanci desperecheați sau crăpați, nu prea am avut timp să ne înduioşăm în legătură cu aspectul nostru lamentabil. Dinu, foarte miop, nu mai avea ochelari pentru că i se spărseseră căzînd pe cimentul de la Malmaison. Pe deasupra era în plină criză de sciatică şi avea dureri ascuțite de la o otită, în urma unei palme nemaipomenite administrate de un gardian cu o lună înainte (nu ieşise la timp de sub duş!). L-am ajutat să urce într-o furgonetă care, deşi părea că aprovizionează un magazin alimentar, ne-a dus la localul unei secții a Tribunalului militar. Ne-am întîlnit pentru cîteva minute cu avocații. Ne-au spus că fuseseră angajați de rudele noastre, care erau sănătoase şi ne urau mult curaj. În ceea ce-i priveşte, ne-au asigurat că ne vor apăra cum vor putea mai binc şi ne-au recomandat să fim calmi. Dinu avea o avocată simpatică şi foarte volubilă care a reuşit, Domnul ştie cum, să-i procure pînă la sfîrşitul şedinței ochelarii ceruți de el de luni de zile.

Am fost introduşi în cele din urmă în incinta tribunalului. Cîțiva ofițeri şi agenți în civil ocupau băncile încăperii mici, discutînd între ei şi privindu-ne în timp ce ne aşezam pe banca acuzaților. Vizibil sătui de ce aveau de făcut, soldații care ne păzeau s-au aşezat pe niște scaune şi au început să caşte. Actul de acuzare cuprindea o scurtă enumerare a legăturilor mele şi a informațiilor pe care le furnizasem de la început, insistîndu-se asupra celor referitoare la sovietici şi conchizînd că „nimic nu ne împiedică să presupunem că armata națională a fost vizată şi ea".

Dinu era acuzat de „omisiune de denunț". Nici un martor de citat. Am cerut totuși să fie chemați cîțiva: un lucrător de la tipografie, muzicianul Socor, un ofițer român cu care fusesem în legătură. Doar pentru Socor mi s-a adus drept contra-argument faptul că „este prins cu nenumărate sarcini de partid". În acel moment, atenția celor prezenți a fost atrasă de agitația de la intrarea în sală: ușa s-a deschis și în fața asistenței uluite a apărut, vijelios, silueta masivă, puțin cam deșălată, a unui bărbat pe care mi se părea că-l recunosc. Să fie chiar el, acel mare prieten la care țineam atît de mult, scriitorul Geo Bogza? Și ce căuta aici? Îl revăzusem pe malul mării, în timpul primelor concedii de după război, îl dusesem la Nadia care ne cîntase din Chopin cum numai ea știa s-o facă, devenise de puțină vreme membru al Academiei. Și totuși el era. A înaintat pînă la bară cu un pas greu și hotărît, a ajuns în fața colonelului-președinte și a întors capul către noi. Ochiul său scînteia. Apoi, cu o voce hotărîtă, și-a declinat identitatea și a spus că voia să depună mărturie pentru mine. Ținea în mîna dreaptă carnetul de membru de partid și pe cel de membru al Academiei. Totul era atît de neobișnuit – un asemenea caz nu mai existase – încît președintele nu a găsit nimic de obiectat. Prietenul meu și-a făcut atunci depoziția, n-a fost deloc zgîrcit în laude, îndrăznind chiar să spună la sfîrșit că era gata să subscrie la orice aș fi putut face! Pronunța clar fiecare silabă, sublinia fiecare cuvînt. Apoi a vrut să citească cele notate de grefier și, după ce a adăugat două sau trei virgule în textul declarației sale, a făcut un ocol pentru a trece pe lîngă mine și – murmurînd cu voce gîtuită: „– Ce au putut face din tine!" – mi-a strecurat ceva în buzunar.

Revenindu-și în fire, președintele a suspendat ședința. Am fost condus în cabinetul procurorului, iar acesta și gardianul șef de la Jilava m-au forțat să le arăt ce-mi dăduse Geo. Un rulou de bancnote! Sperasem să fie un baton de ciocolată... Cum gardianul șef mă amenința cu toate tunetele cerului, procurorul i-a închis gura și i-a interzis să se amestece în această afacere. Am semnat o declarație că nu aveam nici o vină în cele întîmplate, magistratul a încheiat un proces-verbal,

au fost anexate bancnotele, iar şedinţa a fost reluată. După terminarea rechizitoriului (unde procurorul a dat amploare presupunerii că-mi băgasem nasul în secretele armatei naţionale şi a cerut „o pedeapsă exemplară" amintind de inovaţia din recentul Cod penal, respectiv articolul permiţînd pronunţarea unei condamnări „prin analogie"), apărarea s-a mulţumit să facă apel la indulgenţă. Avocatul a prins chiar curaj şi a povestit o anecdotă: „În Turcia, modernizarea întreprinsă de Atatürk îi atinsese în practica lor pe ghizii care se mîndreau să prezinte turiştilor străini particularităţile ţării. Acum ei trebuiau să se mulţumească să arate cu degetul trecători de pe stradă, spunînd clienţilor: „Acesta este un bătrîn turc fără fes, aceasta e o turcoaică avînd faţa descoperită". Drept care avocatul meu trăgea concluzia candidă: „Noi nu am făcut mai mult decît acei bieţi ghizi".

La „ultimul cuvînt" am spus numai că, de ar fi trebuit să fiu pedepsit pentru cele făcute de mine, suferinţa mea de pînă atunci ajungea cu vîrf şi îndesat. Dimpotrivă, Dinu nu s-a stăpînit şi, fără ca preşedintele să-l poată întrerupe, a spus în gura mare tot ce avea pe suflet, arătîndu-le chiar judecătorilor că nu sînt decît fascişti cu nume de împrumut.

Am fost scoşi din incinta tribunalului şi aduşi iar la Jilava. Mă aşteptam la o cotonogeală fără pereche, dar nu s-a întîmplat nimic. Incidentul provocat de Geo era închis, dar această intervenţie furtunoasă ne făcuse să vedem că nu era distrus totul pe această lume.

* * *

Abia sorbindu-ne supa de la prînz, care ne aştepta, şi pe cea de seară, care tocmai se împărţea, ne-am dat seama cît eram de hămesiţi.

Cei care trecuseră de corvoada tribunalului erau, după un oarecare timp, chemaţi să li se citească sentinţa în curtea din spatele porţii. Nu le mai rămînea decît să aştepte următorul convoi către închisoarea unde urmau să-şi execute pedeapsa. Pe măsură ce oamenii plecau, aerul devenea mai respirabil, mai puteai mişca. Se organizau concursuri de table şi de şah cu piese

frămîntate din miez de pîine şi tăblia desenată cu săpun pe cuvertură. Încă un pretext pentru pedepse sălbatice, atunci cînd eram surprinşi jucînd sau atunci cînd, cu ocazia unei percheziţii, se găsea corpul delict.

Cei mai puţin comunicativi şi mai hotărîţi de acolo erau sîrbii, uniţi prin devotamentul lor faţă de Tito. O dată am avut cu unul dintre ei, deputat în Adunare, o vie discuţie despre pictură. „Obiectivul" artei era, după el, să ilustreze stadiile evoluţiei societăţii. Iar cînd era vorba de „ideologii" şi de întemniţări trebuiau descrise doar brutalitatea luptei, represiunea şi mizeria celulelor. Eu susţineam însă că reflectarea epocii trece în operă cu sau fără voia artistului: în mod conştient, de cînd eram lipsit de soare şi de libertate, eram obsedat de ele şi îmi propuneam să le ridic în slăvi dacă vreodată voi mai ajunge să pictez. Spre necazul încruntatului sîrb am avut de partea mea pe un tînăr sionist, Moişe W. care-şi imagina ca şi mine zorii artei ce luau naştere în Israel.

Sosiră noi loturi de deţinuţi, mai ales „frontierişti" (atît cei care făcuseră pregătiri pentru a trece clandestin frontiera cît şi cei care fuseseră surprinşi asupra faptului, sau fuseseră respinşi din Iugoslavia, Tito temîndu-se de infiltrarea unor agenţi, camuflaţi în fugari). Eram îngrămădiţi o sută treizeci în celula mare, mai mult ca oricînd o groapă de cadavre vii, deasupra căreia se ridicau horcăieli şi gemete. Dacă nu te aflai aproape de tinetă, nu ajungeai decît rareori să-ţi faci nevoile, te uşurai pe drum, trecînd peste trupurile îngrămădite unul în altul şi peste capetele care, imprudent, ieşeau din cuibul de şerpi. Asemenea unor ciorchini de lilieci, uitaserăm de iarna care făcea ravagii afară. În acea situaţie, ce părea a fi început o dată cu zorile amintirilor noastre (doar o imagine, tulbure, cea a cărţilor şi ţigărilor primite de la Malmaison, mai plutea în memoria mea, ca şi cum ar fi venit dintr-o viaţă trăită înainte), pîndeam de-a lungul zilelor ora cînd în sfîrşit aveau să fie scoşi cîţiva condamnaţi pentru a fi transferaţi la închisoarea lor. La capătul răbdărilor am auzit, în sfîrşit, într-o zi, cum se învîrte cheia în broască. Deja gîfîind cu cîteva clipe înainte, ni s-a tăiat respiraţia cînd s-a deschis uşa: era adus încă un deţinut! Despuiat, mic şi îndesat, cu echipamentul sub braţ, omuleţul din faţa noastră s-a prezentat umflîndu-şi pieptul:

— Maiorul Ionescu Ion, artilerist!

Nefericitul se aştepta probabil la orice în afară de tunetul de rîsete, preschimbate în urlete, cu care a fost întîmpinat.

* * *

Sub pămînt, viaţa îşi pierde dimensiunea orizontală. La fel şi în închisoare. Jilava, închisoare şi subteran în acelaşi timp, favoriza această retragere în sine a sensibilităţii. Hăul în care m-am simţit căzînd în momentul arestării, care se deschisese într-o clipă şi nu avea fund, îmi devenise familiar. Fiecare dintre tovarăşii mei avea propriul său hău, în prăpastia care ne înghiţea pe toţi. Gardienii, directorul, erau pentru noi doar acea jumătate din ei înşişi care se împletea cu viaţa noastră prezentă. Cealaltă jumătate, existenţa lor de dincolo de închisoare, bucuriile, tristeţile, iubirile lor se întîlneau în acel haos unde se amestecau oamenii cunoscuţi şi iubiţi de noi odinioară. Viaţa reală se trăia aici cu fiecare lovitură primită, cu păţaniile mereu repovestite, cu versurile învăţate pe de rost, cu excrementele din jurul nostru. Pe măsură ce orizontul se evapora, timpul se împrăştia ca un fum. Nu-l mai ţinea pe loc nici hăul şi nici intervalul dintre două bătăi ale inimii. Într-un astfel de interval ne-a fost citită sentinţa: 15 ani de temniţă grea pentru mine, 8 pentru Ghina, 7 pentru Dinu şi 6 pentru Brad. Expresia de „temniţă grea" era mai mult pentru a face impresie, pedepsele nu se deosebeau prea mult între ele. Nu eram destul de lucizi pentru a deveni conştienţi de grosimea acelor felii de timp ce tocmai ne fuseseră precizate în faţa gardienilor care fumau şi se scărpinau pe culoarul abia luminat. Nici măcar termenul desemnînd încarcerarea noastră nu ne-a emoţionat prea tare. Ştiam că, oriunde am fi, tot de temniţă era vorba şi apoi, ce garanţie aveam că nu va interveni o nouă condamnare? Comunicarea sentinţei ne lăsa cel puţin speranţa că vom pleca de la Jilava. Celula devenise mai puţin apăsătoare, de altfel se descongestiona încetul cu încetul. Înainte de a atinge o nouă cotă demenţială de aglomerare, am fost scoşi din ea vreo douăzeci într-o singură seară. Am predat echipamentul casei şi ne-am reluat veşmintele personale.

* * *

Am petrecut acea noapte în hol, împreună cu condamnaţii provenind din diverse celule. Grupul era eterogen: trădare, organizaţii contrarevoluţionare, crime de război. Am fost treziţi cu strigăte şi înjurături, îmbrînciţi din toate părţile şi ne-am aşezat în convoi. S-a deschis o poartă mare şi am rămas uluiţi de albul halucinant: iarna era pe sfîrşite, dar ningea din belşug. Am înaintat escortaţi de o haită de „apărători ai poporului". Eram mai curînd caraghioşi cu hainele noastre civile, mai ales cei ce-şi îmbrăcaseră costumele uşoare de vară din perioada arestării lor. Cei condamnaţi la douăzeci de ani şi mai mult tîrau după ei l nţuri, pe zăpada neîntinată le-ai fi luat drept fîşii de catifea dacă u le-ar fi trădat zgomotul de ferărie. Tot neagră părea şi aşa-zisa cabană spre care am fost conduşi. Dar nu era o cabană, ci un vagon masiv, special construit pentru transportul deţinuţilor, izolat pe o linie de cale ferată. Am urcat unul cîte unul şi ne-am strîns pe banchetele tari şi înguste. Fereastra, îngustă şi ea, nu avea în nici un caz rolul de a lăsa să treacă lumina prin geamul de sticlă mată, de dincolo de o împletitură deasă de sîrmă: eternul bec era la datorie. Sub un scaun al fiecărei banchete fusese prevăzută o gaură pentru necesităţi. În jurul prînzului auzirăm o locomotivă. Cîteva scuturături ne-au făcut să sperăm că în sfîrşit vom pleca, ne vom îndepărta de Jilava. Dar vagonul nu se mişca din loc. Ni s-a împărţit raţia şi am fost avertizaţi că era pentru două zile. O jumătate de pîine, puţină brînză (foarte sărată), o felie de slănină (acoperită cu o crustă de sare) şi patru cuburi mici de marmeladă. Soba din mijlocul vagonului abia reuşea să-i încălzească pe gardienii aşezaţi de jur-împrejur. Ceilalţi „călători" trebuiau să se mulţumească cu mirosul greu. După mai multe scuturături fără rezultat, buimăciţi de ideea că ne mîncasem aproape toate proviziile, nici n-am mai observat că trenul începuse să meargă, zvîrlindu-ne dintr-un hău scîrnav în întunericul-aceleiaşi prăpăstii.

Călătoria a fost cumplită. Abia se punea vagonul în mişcare că îl şi vedeai din nou înţepenind ore întregi, pînă ce era iarăşi legat la un alt tren. Unii dintre noi auziseră de „circuitele de pedeapsă" – erau adunaţi recalcitranţii din diferite lagăre şi puşi să circule, timp de săptămîni, într-un vagon-puşcărie – dar nu putea fi cazul nostru. Cu toatea astea, nu era exclusă o generalizare „prin analogie". Am fost torturaţi pînă seara de sete, accentuată de hrana peste măsură de sărată. În cele din urmă ni s-a dat o găleată de apă pe care am împărţit-o cu greu, folosind o singură căniţă. Eram mai mult de patruzeci în vagon şi cînd ultimii au băut cele cîteva înghiţituri – calculate că ar fi partea fiecăruia – primii întindeau gîtul pentru a vedea dacă mai rămăsese măcar o picătură de apă pe fundul găleţii. Setea neastîmpărată devenise şi mai violentă după ce-i văzuseră şi-i auziseră pe ceilalţi sorbind. Şi rămîneam mereu fără să facem vreo mişcare. Gardienii se schimbau între ei, ieşind să se odihnească în altă parte. Măcar zvîrleau pe jos chiştoacele şi nu ne împiedicau să le adunăm. Noi, fumătorii, eram încîntaţi, dar setea noastră îşi cerea şi mai mult drepturile. A doua zi, nimeni nu mai avea nimic de mîncare; nu luaserăm în serios avertismentul. Chiar cu o viteză de numai douăzeci-treizeci de kilometri pe oră, orice distanţă din ţară putea fi parcursă în mai

puțin de douăzeci și patru de ore. Nu puseserăm la socoteală opririle, fiecare dintre ele ne scufunda și mai adînc în hău. Jigăriți, înfometați, după trei zile petrecute în vagon (este adevărat că între timp ni s-a adus de mai multe ori găleata cu apă), cînd am simțit cum ne oprim din nou, ne pregăteam pentru o lungă și grea așteptare. A intrat însă un gardian necunoscut și ni s-a ordonat să coborîm. Am traversat liniile și am fost îngrămădiți într-un camion. Am parcurs străzile unui oraș necunoscut. Zăpada se topea pe acoperișurile caselor. Era seară, dar ar fi putut la fel de bine să fie dimineață. Cineva și-a amintit că trecuse cîndva pe acolo, era chiar destinația la care ne așteptam: Aiud, orașul de tristă celebritate prin pușcăria lui atît de mare, încît ar fi încăput în ea toți locuitorii. Directorul și gardienii care ne-au luat în primire în acest veritabil oraș concentraționar ne copleșeau cu injurii, cu amenințări și repetau cînd le venea bine:

— Sînteți la Aiud, mama pușcăriilor! Pînă aici v-a fost!

Mișcarea sinistră a ochilor holbați subliniind aceste cuvinte de bun venit era cu atît mai caraghioasă, cu cît nu-și avea rostul: eram atît de bine condiționați de anchetă, de proces, de regimul de la Jilava, încît nici cea mai neprietenoasă urare nu ne mai putea impresiona peste măsură, nici măcar pe cei mai bicisnici dintre noi.

Ca în mai toate închisorile, gardienii erau în majoritate țigani. Adesea extrem de cruzi (de-a lungul întregii noastre istorii îndepliniseră funcția de călău), bieții indivizi se răzbunau în voie pentru persecuțiile suferite înainte de terminarea războiului.

* * *

Pentru a păstra un echilibru precar, oricît de iluzoriu, mi-am înăbușit speranța că voi ajunge vreodată să-i văd pe ai mei. Am fost despărțit și de prieteni și închis la „Zarca", o clădire de cincizeci de celule aflate în centru incintei închisorii. Era situată în fața capelei, dezafectată și transformată în maga-

zie de provizii, avînd la dreapta bucătăriile şi duşurile, iar la stînga cantina, unde mîncau deţinuţii care lucrau în atelierele pompos numite „Fabrică". Acest careu era înconjurat de construcţii mult mai impunătoare: celularul (patru etaje), diverse ateliere, un mic celular rezervat „fabricanţilor" permanenţi (muncitori specializaţi şi mai ales disciplinaţi), infirmeria, birourile administraţiei, morga. Începînd din secolul al XVIII-lea, domnia Habsburgilor înzestrase Transilvania şi Bucovina cu mai multe instituţii de acestea, Aiud fiind un model al genului. Tînăra republică şi-a propus să le facă să prospere.

Zarca era Sfînta Sfintelor în acest templu al represiunii care proteja guvernul popular de duşmanii lui de ieri, de azi şi de mîine. Aici, liniştea desăvîrşită era sfîşiată la anumite ore de o sonerie anunţînd deşteptarea, mesele şi momentul cînd îţi era permis să dormi. Timp de mai multe săptămîni am fost singur în celulă. Patul-cuşcă şi tineta erau singurul mobilier. Pe uşă era lipit nelipsitul regulament. Redactat într-un stil milităros, el enumera diferitele interdicţii, după ce recomanda în prealabil: „Deţinutul este obligat să se supună ordinelor prevăzute în dispoziţii..." O vigilenţă dusă pînă la capăt se străduia să facă să dispară din acel hău orice altă hîrtie. Deţinutul şi-ar fi putut face din ea o ţigară, folosind paiele saltelei, ba chiar – culmea ororii! – ar fi putut scrie vreun cuvînt, un vers, o frază.

Orele se scurgeau undeva, cu cortegiul lor de evenimente care nu mă mai puteau atinge. Exista o fereastră (toate aveau să fie astupate cu obloane fixe!), prin ea zăream spectacolul mereu reînnoit al cerului şi puteam urmări în curte mişcarea de du-te-vino a deţinuţilor de drept comun în jurul bucătăriilor. Li se spunea „pinguini": aminteau de acele amuzante palmipede prin felul cum îşi acopereau capul cu partea de sus a mantalei, lăsînd mînecile să fluture. În cursul următoarelor luni aveau să dispară, înlocuiţi de politici de a căror servilitate administraţia era asigurată. De trei ori pe zi curtea era traversată de „fabricanţi" în rînduri strînse, mergînd să ia masa în clădirea ce închidea careul. Deşi era interzis să scoţi capul în dreptul ferestrei, reuşeai să arunci o fugară

privire înspre semenii aparţinînd unei categorii privilegiate. Pentru a nu mă scufunda în idioţenie, mi-am impus o gimnastică a minţii. O începeam de îndată ce suna deşteptarea (întotdeauna la ora cinci): îmi spuneam versuri, recapitulam pasaje din romane ilustrate de mine, cîntam – cît mai încet posibil – arii din opere şi teme din simfonii şi concerte, adăugîndu-le versuri şi muzică din producţie proprie. Apăsînd într-un anume fel urechile, îţi poţi asculta vocea fără ca ea să fie perceptibilă pentru auzul altuia – o bogăţie nesfîrşită, ca albastrul cerului, şi de mai mare preţ decît tot aurul de pe pămînt. Cu toate astea mă cuprindea o amărăciune fără de margini. O suportam străduindu-mă să mă conving că eram pierdut pentru lume şi lumea era pentru mine pierdută – şi-mi întăream încă o dată sentimentul că mai aveam de urcat multe alte trepte ale suferinţei.

Prins între foame, formele pe care le citeam în crăpăturile de pe pereţi, mecanica versurilor şi a melodiilor mele, am fost tulburat cînd m-au mutat într-o celulă de patru persoane. Se aflau acolo trei foşti condamnaţi pentru crime de război, în realitate pentru că luptaseră în Rusia. Majoritatea celor deţinuţi la Zarca făceau parte din această categorie. Foşti miniştri – printre ei un universitar specialist în istoria filozofiei, Ion Petrovici, un teolog şi poet de mare talent, Nichifor Crainic, precum şi autorii unor rapoarte asupra situaţiei politice şi economice din România destinate Occidentului – completau lista celor întemniţaţi, iar mulţi dintre aceştia aveau să piară chiar în acel loc. În ce mă priveşte, m-am străduit să-mi respect programul la care s-au adăugat cîteva plimbări de circa douăzeci de minute în cursul săptămînii. Eram scoşi cu toţii, unii dintre gardieni tolerau chiar să fie schimbate cu voce joasă cîteva cuvinte, între vecini, în cercul pe care-l formam, în rînduri de cîte doi, mergînd încet în curtea mică a Zarcăi*.

Cum nu trăisem niciodată în mediul militar, admiram

*Regimul închisorilor politice devenea din ce în ce mai dur, de doi sau trei ani. Vizitele erau complet suprimate, la fel scrisorile şi pachetele, folosirea obiectelor personale, lectura şi scrisul. Era evocată ca un paradis vremea, apropiată încă, în care puteai să mergi să vezi un prieten în

la noii mei camarazi disciplina. În cele mai umilitoare situații făceau dovada unei emoționante deferențe față de superiorii lor. Foarte puțini dintre ei se compromiteau cu administrația, dacă nu cumva o făceau pentru a acoperi pe vreun fost șef ierarhic. Îmi plăcea să discut cu generalul Iacobici, șeful Statului Major al armatei sub Antonescu. Își făcuse studiile la Viena și era amuzant să întîlnești în acel loc, ales de guvernul Mariei Tereza pentru o închisoare, un om impregnat cu manierele curții imperiale, reținut și păstrîndu-și surîsul în cele mai potrivnice împrejurări. Nu-i era dat să mai trăiască multă vreme.

* * *

Pe nepusă masă, cum era practica în pușcării, am fost mutat în marele celular. Populat cu circa două mii de deținuți, viața de acolo era în aparență mai plină de mișcare: plecarea la lucru a celor ce munceau, reîntoarcerea, plimbarea deținuților, atît de numeroși încît trebuia să fie eșalonată pe o mare parte a zilei, lungul cortegiu de cazane purtate de către protejații administrației care luaseră locul deținuților de drept comun și care ne mai strecurau uneori cîte o țigară sau o informație despre locul unde era închis un prieten. Din spatele gratiilor vedeam cum vin, pîndiți la trecerea lor de către deținutul-grădinar: acesta se oprea din greblarea curții și a unui vag strat de flori, pentru a culege ceea ce era la suprafața cazanului,

celulă, cînd familia putea să aducă lenjerie de corp și de pat, un reșou, alimente și tutun, cînd cei apropiați erau admiși la vorbitor și, fără restricții, aveai dreptul la corespondență – cînd mergeai duminica la slujbă și aveai Biblia ta. Exista chiar o bibliotecă, din care erau citate titluri! Nimic din toate astea nu mai rămăsese începînd cu 1948. Plimbarea, în principiu zilnică, devenise prilej de șicane: unul după altul, cu mîinile la spate, cu ochii plecați, nemișcați, cu fața la perete, cel mai mic cuvînt și, cea mai mică ieșire din coloană însemnau întreruperea plimbării pentru toți. S-a întîmplat chiar ca supraveghetorul din turn să ucidă cu o salvă de pistol mitralieră pe deținutul ce călcase pe zona interzisă (la doi metri distanță de zidul exterior).

folosind o lingură de lemn scoasă cu eleganţă din buzunarul său. Apoi, vădit mulţumit, acel bătrîn, care, de altfel, era un autentic conte Bethlen, drept ca o lumînare, îşi relua grădinăritul.

Mai exista şi vizita medicală (puteai să te înscrii la raportul de dimineaţă şi aveai şanse să obţii un sirop contra tusei sau nişte vitamine, dar mai ales să aduni un chiştoc de la infirmerie), cel puţin o dată pe săptămînă – percheziţa, mutări frecvente dintr-o celulă în alta. Mereu în căutare de texte de memorat, mi-am putut îmbogăţi colecţia de versuri, dar şi de rugăciuni, în latină şi în franceză, de la un părinte iezuit. Acel preot nu se lăsa uşor descumpănit. Într-o zi, un gardian l-a provocat:

— Ce spui de Papa al tău care, în timp ce tu îţi tîrîi oasele pe aici, se tolăneşte în paturi molcuţe, mănîncă pe săturate, fumează şi se parfumează?

Imperturbabil, membrul Companiei lui Iisus i-a răspuns:

— Acolo unde se află, Papa este la locul său, în timp ce eu mă aflu aici la locul cuvenit mie.

Făcea şiraguri de mătănii şi cruciuliţe din miezul porţiei de pîine şi, fiind mare fumător, se ruga numaidecît pentru cei care-i furnizau un muc de ţigară...

Doar fereastra ne mai îngăduia să păstrăm o legătură cu viaţa reală. Îngustă, întretăiată cu gratii groase, ne lăsa să vedem o felie de cer, acoperişuri de case şi vîrfuri de copaci. Dacă soarele nu apărea la întîlnire, defilau norii; uneori, aceştia ne ofereau uluitoarea surpriză a unui fulger pe cerul de o limpezime fără seamăn. La căderea nopţii se putea urmări războiul molatic al bufniţelor, lăsîndu-se să cadă ca nişte frunze de catifea, şi se auzea strigătul rozătorului surprins de atacul pisicilor înaripate. Curînd avea să ne fie răpită şi acea oglindire de viaţă; într-o bună zi ferestrele au fost blocate: au fost acoperite toate cu cadre prevăzute cu stinghii fixe, foarte apropiate între ele, executate prompt de ateliere. Şi pentru a fi în acord cu această claustrare, în fiecare dimineaţă, temnicerul venit să

primească „raportul" avea consemnul să urle cu voce tunătoare:

— Trăiască Republica Populară Română!

Cel ce era de jurnă din rîndul nostru trebuia să răspundă:

— Să înflorească!

Într-o zi am găsit în supă un rest de carne alterată, pe care am împărţit-o şi am devorat-o cu mare plăcere. Noaptea eram cu toţii intoxicaţi. Pînă dimineaţă am avut mai multe puseuri de diaree. Tineta puţea îngrozitor. Serviciul era asigurat în acea zi de un deţinut ungur, condamnat la zece ani pentru „pregătiri în vederea trecerii clandestine a frontierei" şi care nu vorbea aproape deloc româneşte. Cînd a fost deschisă uşa pentru raport, ofiţerul a dat înapoi urlînd:

— Ce mai e şi cu putoarea asta?

— Să înflurească! a strigat ungurul în poziţie de drepţi.

Bolnavii erau îngrijiţi de doi medici excelenţi – unul, Ţopa, condamnat pentru că fusese ministru al Sănătăţii, celălalt, Petrescu, pentru că aparţinea Partidului Naţional-Ţărănesc al cărui şef era Maniu. Eram supravegheaţi îndeaproape de medicul oficial, care ţinea registrele, distribuia medicamentele (nu înainte de a le scoate eticheta), hotăra care va fi durata tratamentului şi a eventualei spitalizări. Îi cam plăcea băutura, ceea ce îl făcea uneori agresiv, dar cel mai adesea maleabil. Prescriindu-mi un întăritor, doctorul Petrescu s-a arătat neliniştit de starea mea de slăbire; eram aproape de caşexie, dacă apăsai cu degetul anumite locuri pe picior urma rămânea vreme îndelungată. Am putut să-i şoptesc că eram aproape mort de foame. Nu mă putea ajuta decît operîndu-mă, ceea ce aducea după sine spitalizarea, deci regimul de infirmerie. Privind în direcţia medicului-şef, pe jumătate adormit, m-a învăţat cum să simulez simptomele de apendicită. Peste o săptămînă m-am hotărît: aveam să smulg, plătind cu apendicele meu şi cîteva picături de sînge, cîteva gamele de hrană normală. Gemînd şi zvîrcolindu-mă de durere la raport m-am anunţat pentru vizita medicală. Starea mea se înrăutăţea văzînd cu ochii şi odată dus de colegul meu de celulă la infirmerie, diagnosticul a fost cît se poate de clar: criză de apendicită acută, necesitînd inter-

venţie urgentă, deci spitalizare prioritară de îndată ce un pat va fi devenit liber. Din fericire, nu a trebuit să acuz multă vreme dureri din ce în ce mai mari: chiar în acea noapte am auzit cum şareta morţilor se opreşte în faţa morgăi (acolo erau depuse cadavrele deţinuţilor pînă la îngroparea morţilor în cimitirul închisorii sub numărul matricol înscris pe un stîlp. Înainte de astuparea ferestrelor, putusem vedea această şaretă mergînd cu mare hărmălaie pe pavajul dintre infirmerie şi morgă; în picioare, un gardian în uniformă albastră, ţinea între cizmele-i îndepărtate un sicriu de lemn ne geluit ce trepida de parcă ar fi fost zgîlţîit de un sughiţ, şi trăgea cu o mînă hăţurile iar cu cealaltă pocnea din bici. Făcea să meargă în galop un cal lung şi costeliv. Auzind zgomotul pe asfalt, revedeam întregul tablou. Aveam noroc, însemna că se eliberase un loc la infirmerie! Am şi fost dus acolo chiar a doua zi. (Dacă aş fi fost într-adevăr bolnav, această amînare îmi putea fi fatală, s-ar fi putut declanşa peritonita. Un învăţător pe nume Sebe nu şi-a mîncat pîinea timp de două săptămîni pentru ca s-o înghită la o singură masă; a fost lăsat să zacă timp de mai multe ore cu ocluzie intestinală şi nu a mai putut fi salvat).

După ce doctorul Ţopa mi-a administrat o anestezie între vertebrele lombare, am putut să-mi văd în oglindă abdomenul larg deschis şi am simţit cum mîinile chirurgului caută printre maţele mele apendicele şi îl trage afară. L-a tăiat şi mi l-a arătat, un vierme lipsit de importanţă, lung cît un deget. Nu i-a fost prea greu să-i explice cît de complicat fusese cazul meu medicului-şef, care aştepta să se isprăvească odată totul. Am fost ajutat să ajung la patul mortului; cerşafurile erau acoperite cu pete mari cenuşii, încă umede. Urma să nu mănînc nimic timp de două zile, puteam cel mult să înghit cîteva linguri de supă. Dar cînd, la masa de seară, vecinii mei cei mai bolnavi nu s-au putut atinge de îmbietoarea lor porţie de paste cu brînză, nu m-am putut abţine şi am mîncat, în ciuda durerilor – adevărate de astă dată – care îmi sfîşiau stomacul. Fără să mai stau pe gînduri am golit o gamelă plină cu acei tăiţei dumnezeieşti şi încă una cu fasole (atît de deasă încît – visul deţinutului – „lingura stătea în picioare"). Sătul, am

adormit. A doua zi am mîncat tot ce au refuzat ceilalți, copleșit de fericirea de a-mi potoli foamea. Unde o fi încăput toată acea crăpelniță? Groaznica încercare prin care urma să trec în cursul serii – la un moment dat am crezut că aveam să explodez într-o mie de bucăți – nu dădea un răspuns întru totul convingător. Era ca și cum tot ce înghițisem ar fi fost aspirat de o gură de absorbție. Binefăcătorul meu, doctorul Petrescu, a fost scandalizat:

— Eu îmi risc pielea pentru dumneata iar dumneata te sinucizi!

A trebuit să recunoască totuși că starea mea se îmbunătățise. Deși n-a putut să mă țină la infirmerie decît opt zile, asta mi-a permis să depășesc punctul critic de foame psihologică, de neimaginat de către oamenii ce duc o viață normală.

* * *

Cînd m-am întors la celular, nu m-am mai văzut în aceeași încăpere. Se evita sistematic să fie lăsați oamenii să se împrietenească, să se constituie o mică societate umană. În noua celulă aproape că îmi era rușine că nu făcusem decît un an și jumătate din închisoare: tovarășii mei erau legionari, condamnați de mai bine de zece ani de tribunalele lui Antonescu. Noul regim preluase în contul său aceste condamnări și chiar făcuse mai dure condițiile de detenție. Liceeni în momentul arestării, colegii mei de celulă păstrau o mentalitate de copil sub o figură bătrînicioasă, încărunțiți la treizeci de ani, cu privirea la fel de stinsă ca și vocea. Unul dintre ei avea crize de vomă imediat ce se atingea de mîncare. Aproape că nu mai putea mînca și fără să spună vreun cuvînt, dădea altuia gamela lui. Pînă în ziua cînd a început deodată să strige:

— Mi-e foame, mi-e foame, dați-mi lapte! Lapte, lapte, lapte!

În celulă au năvălit patru gardieni care încercau să-l potolească lovindu-l cu pumnii. Se zbătea ca toți dracii, dar au reușit să-l lege și să-i pună un căluș înainte de a-l scoate din

celulă. Auzirăm din ce în ce mai încet sunetele înăbuşite pe care le scotea fără încetare, în ciuda străduinţei gardienilor de a-l reduce la tăcere. Apoi totul a intrat în ordine. A fost probabil pus singur într-o celulă izolată din apropierea morgăi de unde, timp de cîteva nopţi, răzbătea acelaşi strigăt: „Lapte, lapte, lapte..."

Dar n-a durat mult. Datorită indiscreţiei unui gardian am aflat că nefericitul nebun a fost lăsat să moară de inaniţie.

Lui Nicolai, tovarăşul care îmi rămînea, nu-i plăcea să vorbească, nici mie de altfel. Timpul trecea prin noi fără să reacţionăm, fiecare cufundat în preocupările sale: eu îmi treceam în revistă textele, el, în colţul lui, îşi manipula comoara – o bundiţă pe care doctorul îl autorizase în mod excepţional s-o păstreze după ce îi depistase o cavernă tuberculoasă. Oricînd doreai, era dispus să discute, elocvent chiar, doar un singur subiect: proiectul unei fabrici de conserve, himera lui. A profitat de anii de închisoare şi de întîlnirile variate pentru a-şi constitui un bagaj de informaţii despre conservarea fructelor, legumelor şi aşa mai departe... Ca şi mine, care vînam şi conservam versuri... Consemnase totul pe fituici minuscule în timpurile cînd asta se mai putea. Îşi ascundea fituicile în dublura bundiţei sale şi acum se străduia să le înveţe pe de rost, lucru nu tocmai uşor pentru el.

În acea dimineaţă fiecare era pe cale să-şi facă recapitularea, cînd ni s-a ordonat să ieşim pentru percheziţie pe pasarela dintre etaje. Tulburaţi, ne-am luat lucrurile sub privirea veninoasă a gardianului şi ne-am supus. Coechipierii lui erau deja la lucru pe lîngă deţinuţii din mai multe celule care stăteau cu faţa la perete, dezbrăcaţi şi cărora li se controlau, bucată cu bucată, efectele şi conţinutul sacilor. Din întîmplare, ceasul de mînă al ţiganului care-l controla pe Nicolae s-a agăţat de un nod din firul ce prindea o bandă de blană din bundiţa năclăită. Trăgîndu-şi mîna îngreţoşată, gardianul a fost pe deplin satisfăcut: cînd s-a rupt firul, reţetele de saramură pentru conservarea tomatelor şi a verzei, de prăjituri care de care mai sofisticate şi-au luat zborul, asemenea unor petale veştede, pînă la parter, trecînd peste platformele înguste

ale etajelor. Alb ca varul, Nicolai, a fost înhățat cu bundiță cu tot și cu foile adunate cu mare grijă de gardieni și dus la biroul „politrucului" (adevăratul lor șef, care ne aducea aminte neobosit de marile principii: vigilență, lupta de clasă, stîrpirea dușmanului). Nu știu dacă în afară de pierderea rețetelor și bineînțeles a bundiței (ftizia nu mai avea nici o importanță) afacerea a avut și alte urmări pentru că urma să cobor și mai adînc în hăul meu. De astă dată, după ce am răspuns afirmativ la întrebarea „Chiar ești pictor?" – pusă de un gradat care făcea turul celulelor.

Descumpănit de confiscarea bundiței, Nicolai a rămas pironit locului, tușind încetișor.

Importanța efectivului de ofițeri, de trupe speciale (soldați ai securității postați în exterior și în foișoarele de observație) precum și de angajați avînd funcția de gardieni în interior, cerea o disciplină întărită și o educație susținută. Pentru aceasta erau supuși la ceea ce orice regim așa-zis popular folosește pentru a-și justifica represiunea: gazeta de perete. Impusă la toate nivelele, această invenție a sectorului „agitație-propagandă" exprima în același timp imperativele și conștiința (pentru a folosi termenii consacrați) fiecărui sector de activitate, de la nivelul ministerelor pînă la cel al colectivităților rurale, trecînd prin fiecare grupare de indivizi și alternînd denunțul (smuls) cu autocritica (ipocrită). Se făceau eforturi pentru ca această gazetă să fie cît mai atractivă și vie, măcar prin aspect: ilustrații, caricaturi, fotografii, ornamente grafice, încercau să atragă la citirea textelor și să le explice. Pentru a o expune la clubul unde se adunau „organele" de la Aiud, ofițerul politic al închisorii s-a gîndit să realizeze ilustrarea gazetei de perete de către specialiști. Printre deținuți găseai din toate domeniile: ingineri, medici, filosofi, oameni de litere, după cum nu lipseau nici avocații, oamenii Bisericii și contabilii; exista și o mînă de pictori de meserie. Eram singurul dintre ei care nu lucram la fabrică, unde două treimi din deținuții de la Aiud considerau că-și îmbunătățesc

condițiile de trai. Tocmai izolarea mea l-a făcut pe ofițerul politic să mă aleagă pentru a-i înfrumuseța gazeta, fără a da loc la comentarii, sau chiar la „eschivări". Mă conducea în fiecare dimineață de la celula în care stăteam singur în biroul unde, pe o coală pe care mi-o dăduse, trebuia – ținînd cont de spațiile destinate textelor (pe acestea bineînțeles că nu le cunoșteam) să scriu titlul („Vigilența"), să pictez în guașă o ilustrată după un clișeu dintr-o revistă de propagandă (un tanc sovietic în mijlocul populației cuprinse de fericire, un Stalin felicitînd pe un bun cetățean, un soldat fraternizînd cu un muncitor etc.), să presar pe ici pe colo frunze de laur sau de stejar (în cea mai deschisă nuanță de verde, verdele închis fiind culoarea simbolică a Gărzii de Fier!), mici drapele roșii cu secera și ciocanul. Trebuia să mă descurc cu cîteva tuburi de guașă stoarse și două pensule cu părul tocit. Plăcerea de a da viață oricărei suprafețe, chiar cu mijloace sărace și pe teme respingătoare, era stimulată de o gamelă cu carne cu prune și, încă și mai mult, de pachetul de țigări, uitat cu amabilitate de ofițerul politic lîngă pensulă. Prin fereastră vedeam curtea fabricii, diferitele ateliere dispuse de jur-împrejur. Deținuții se tîrau alene de colo-colo. După trei zile de muncă de miniaturist, „Vigilența", împodobită ca o curtezană (marxistă!) era gata să-și ia în primire producția literară. După o lună de inactivitate, politrucul m-a adus din nou în același birou și m-a însărcinat cu cel de-al doilea număr al gazetei, numai că îl voia gata în două zile. I-am propus să-l fac cu mai puține ornamente. Nu, îl voia la fel de bogat ca și primul. În situația dată, avea totuși posibilitatea de a chema pe cineva să mă ajute. Și a trimis un paznic să caute într-un atelier pe cineva anume, deja folosit la ornarea clubului. Eram cum nu se poate mai mulțumit de colaboratorul meu. Legionar, profesor la Școala de Belle-Arte din Iași, de vîrstă mijlocie, o prezență plăcută, deși era cam tare de urechi, cu umor, mi-a povestit totul despre atelierul unde lucra și despre fabrică în general; eram fascinat de cele mai neînsemnate detalii. Era maestru în desen geometric, îi eram recunoscător și insistam să accepte jumătate

din ţigările cărora politrucul neglijase să le sporească numărul... Eram singur cînd am surprins, în timpul lamentabilei munci pe care mi-o impusesem, o scenă nesemnificativă în sine, dar care m-a umplut de un fel de euforie. Doi tineri ofiţeri au venit să vadă cum multiplicam ghirlandele la gazeta folosită de ei. Apoi, fără să ne mai dea nici o atenţie întrucît nu suflam nici o vorbă în prezenţa lor, s-au apropiat de fereastră unde s-au aşezat de parcă ar fi urmărit mişcarea liniştită a deţinuţilor, înhămaţi uneori în curte la o şaretă plină cu scînduri, bare şi tablă. Masa de lucru, în permanenţă luminată de un bec (pînă şi acolo!), era aşezată în colţul de cameră cel mai îndepărtat de fereastră. Aceasta pentru ca să nu putem stabili nici cel mai mic contact cu deţinuţii care umblau prin curte. Liniştea se prelungea. Deşi eram cufundat în „Vigilenţă" mi-a ajuns la ureche un uşor gîfîit şi am riscat să arunc o privire în direcţia ferestrei. Cei doi ofiţeri se îndepărtaseră de ea, fiecare cu o mînă în mişcare dispărînd în prohabul deschis al celuilalt. Am aplecat capul deasupra planşetei, inundat de o intensă senzaţie de viaţă, care a anulat pe dată orice sentiment de opresiune. Caracterul neaşteptat al scenei şi condiţiile atît de ciudate în care s-a petrecut, fără ca eu să o fi căutat în vreun fel, o deosebeau de *voyeurisme*, care nu m-a tentat niciodată. Colegul meu continua să deseneze fără să bănuiască nimic, pe cînd cei doi tineri îşi îndreptau ţinuta trăgîndu-şi pulpanele uniformelor noi-nouţe. Trecînd pe lîngă ridicola noastră lucrare, fiecare îmi dădu un pumn de ţigări, spre marea uimire a colegului meu. Figura lor înadins încruntată lăsa să se întrevadă lumina unui surîs. Deodată, mi-am dat seama că amîndoi erau foarte frumoşi, unul brunet, celălalt roşcat.

— Aştia doi sînt de cîteva luni pe aici şi încă n-au lovit şi n-au certat pe nimeni. Dacă or să se plimbe tot aşa fără să facă nimic, nu prea-i văd urcînd în grad... – îmi spuse bătrînul profesor, cînd uşa s-a închis în urma celor doi sublocotenenţi.

Mi-am regăsit carapacea de versuri şi muzică, dar nu pentru multă vreme. Ca urmare a succesului avut de politruc

cu „gazeta lui", poate că şi datorită unui cuvînt şoptit unde trebuie de ofiţeraşi, m-au „scos la fabrică", după cum se spunea pe acolo. Demagogia care parazita conceptul de Muncitor, alăturat celui de Patrie, îşi făcea toate mendrele, găsind acolo laboratorul ideal pentru a duce experienţele pînă la capăt, aşa cum alte lagăre au fost încredinţate doctorului Mengele... Văzînd mîndrele pancarte roşii, purtătoare de inscripţii precum *Prin muncă spre libertate, Rezultate mai bune pentru cea mai bună dintre patrii, Trăiască Republica Poporului Muncitor*, nu-mi închipuiam deloc că aveam să fiu supus, ca şi ceilalţi de altfel, unui regim de extenuare. În afara unei scurte perioade de calm relativ de la început, într-un atelier de jalnice jucării de lemn (pe mici mori de vînt puse în mişcare de o sforicică, zugrăveam cu Ripolin, în culori ţipătoare, balauri şi peisaje din basme, flori monstruoase şi personaje nemaivăzute) am petrecut doi ani ca în fundul unui concasor care se învîrtea necontenit într-o aiureală aproape dementă şi într-o vădită delăsare. Cîte unii ştiau să se fofileze un timp, profitînd de incompetenţa maiştrilor civili care supravegheau executarea comenzilor. Puţinii specialişti nu erau prea exigenţi, ţinînd cont de lipsa noastră de experienţă şi de starea jalnică în care ne aflam.

Nu se crăpa încă de ziuă cînd ne duceau de la celulele noastre în faţa porţii fabricii. Aşteptam ore întregi, chiar pe ploaie sau pe ninsoare, pînă eram introduşi unul cîte unul în curte. De acolo, grupaţi pe ateliere, mergeam la locul de muncă: forjă, tinichigerie, tîmplărie etc. A trebuit astfel să fabricăm mii şi mii de paturi de spital, diverse lăzi, căruţe grele şi trăsuri grosolane. Aceste vehicule anacronice erau o comandă a Ministerului Apărării. Era de neimaginat că puteau servi la ceva, poate doar să ne transforme pe noi în Sisifi*; după ce,

*Sisif – fiul lui Aeolus, întemeietor şi rege al cetăţii Corintului, cu Merope, fiica lui Atlas, a avut mai mulţi copii. Pentru vina de a fi dat în vileag răpirea Aeginei de către Zeus, Sisif şi-a atras asupră-şi mînia acestuia din urmă şi a fost supus în Infern la o cazną perpetuă: el a fost sortit să urce un deal împingînd veşnic o stîncă uriaşă care, odată ajunsă în vîrf, se rostogolea din nou la vale şi cazna era reluată de la început (n. tr.).

asemenea lui Tantal*, sufeream deja de foame şi de sete. După ce le asamblam, trebuia să şlefuim cu glaspapir aceste maşini enorme şi apoi să le acoperim cu două straturi de vopsea verde (nu se mai evita ruşinoasa nuanţă!). A fost cea mai plicticoasă dintre muncile pe care a trebuit să le fac. Norma creştea: de la o căruţă pe zi s-a ajuns la trei. Trebuia să le întorci pe toate părţile şi să nu laşi „nici un loc pe unde mîna să nu fi trecut". Pentru asta trebuia neapărat să răstorni acele căruţe, cîntărind fiecare cîte o jumătate de tonă şi să ne ajutăm unii pe alţii pentru a reuşi şi chiar pentru a le împinge puţin pe roţile unde rugina se aşeza deja. Lucram sub cerul liber, sub soarele necruţător, sub ploaie sau ninsoare. În nesfîrşitele dimineţi geroase, cu temperaturi de minus cincisprezece sau douăzeci de grade, aprindeam un mic foc de paie pentru ca promoroaca, zăpada sau gheaţa să se topească şi să se usuce, iar pensula ţinută strîns în degetele înţepenite şi vinete să întindă vopseaua. Noaptea, degerăturile de la mîini, urechi şi picioare nu ne lăsau să dormim. Lucram fără să ne gîndim la absolut nimic, nici măcar să ne ştergem nasul care curgea întruna pe feţele noastre mînjite de verde. O picătură de vopsea căzută pe jos sub monstrul de fier şi de lemn, sau chiar un centimetru pătrat din carcasa lui neatinsă de pensulă era îndeajuns pentru a-ţi pierde raţia de pîine pe mai multe zile. De obicei această raţie era mare – 500 de grame – dar de cele mai multe ori erai pedepsit pentru risipă de material, pentru neîndeplinirea normei, pentru că ai fost surprins fumînd în altă parte decît în closet, sau pentru că ai mers prea des acolo, pentru

*Tantal – fiul lui Zeus şi al nimfei Pluto, rege al Lidiei. Cu pleiada Dione, Tantal a avut mai mulţi fii şi fiice. Iubit de către zei şi admis la început la ospeţele olimpienilor, Tantal şi-a atras în cele din urmă mînia lor, fie pentru că le-ar fi destăinuit secretele în faţa muritorilor, fie pentru că le-ar fi dat acestora să bea din ambrozia pe care o furase la unul din ospeţe. Datorită acestui fapt, el a fost sortit să fie veşnic chinuit în Infern de o sete şi de o foame cumplită. Supliciul său consta în faptul că era cufundat pînă la gît în apă, fără să poată totuşi să soarbă o înghiţitură, iar deasupra capului îi atîrnau crengi încărcate cu poame, care însă se îndepărtau de el ori de cîte ori încerca să întindă mîna ca să le culeagă *(n. tr.)*.

că nu ai ridicat destul de sus boneta ca să saluți un ofițer, un maistru sau un gardian, pentru că ai vorbit cu un prieten sau pentru că ți-ai exprimat nemulțumirea (atitudine contrarevoluționară prin excelență). Cu toate astea, în ciuda șicanelor și umilințelor, preferai să te afli printre aleșii care munceau (acei cîțiva care refuzau, acceptau totuși îmbucătura de pîine sau țigările pe care ceilalți puteau să le trimită prin frizer sau bucătari). Primeam oricum o hrană mai bună, chiar dacă nici pe departe nu atingea minimum de calorii indispensabile, ba aveam chiar și, în chip de salariu, o anumită sumă (după ce fusese scăzut costul pazei noastre!). Dacă nu era grevată de reținere, ceea ce se întîmpla foarte rar, ea ne permitea ca la sfîrșitul lunii, după ce muncisem (evident fără entuziasm, dar nu fără a fi extenuați) între zece și paisprezece ore pe zi, să ne cumpărăm de la cantină trei sute de țigări, două kilograme de pîine și o jumătate de kilogram de marmeladă refuzată de magazinele alimentare din cauza calității proaste. Vara aveam posibilitatea să renunțăm la toate acestea în schimbul unui pepene mare verde pe care nimeni nu-l voia în ciuda ispitei foarte mari*.

Ne amăgeau cu o reducere a pedepsei, promisiune la fel de deșartă ca și corespondența cu familia. Cărțile poștale cu textul dictat de politruc nu au fost expediate niciodată. Ne adunau ca să ne spună că fuseserăm renegați de familie, iar ca dovadă, ne erau citite două sau trei cereri de divorț ale soțiilor de deținuți, precum și „răspunsul" unui economist de marcă al Partidului – fost legionar și ulterior șef al delegației române la O.N.U. – către tatăl său, colonel și criminal de război care împingea căruțele la Aiud: „... mi-e rușine că-mi ești tată, să nu așteptați nici măcar o țigară din partea mea".

Lucrul într-adevăr bun în fabrică era ocazia de a întîlni

*Soartă mi-a trimis atunci un fruct purtînd în el nenumărate veri – o cireașă grozavă, căreia o cioară, zburînd într-o zi pe deasupra curții fabricii, i-a dat drumul să cadă chiar la picioarele mele. Am privit-o îndelung ținînd-o în căușul mîinii înainte de a o lăsa să se topească în gură. Mulți ani am păstrat acel sîmbure.

prieteni, de a te afla în preajma unor persoane pe care le respectai de multă vreme şi de a descoperi oameni admirabili. Dar eram silit să recunosc că suferinţele şi dezamăgirile se înmulţesc o dată cu numărul de nefericiţi care te înconjoară, cu epuizarea fizică şi prin acumularea măsurilor represive. Rezultatul acestei munci era aşa de prost încît nici măcar nu-ţi puneai problema să ştii dacă nu cumva, muncind, cădeai la învoială cu asupritorul. Nu eram singurul neîndemînatic la vopsirea mobilelor (e adevărat, „populare") sau la filetarea chinuitoarelor bucăţi de fier... Am ajuns să-mi dau seama, nu fără surpriză, pe cînd mă străduiam să mă menţin în atelierele de la Aiud, de calitatea umană a militanţilor de extremă dreaptă, ba chiar legionari care se aflau acolo în număr mare. Categoric, se ajutau reciproc, dar fără să provoace necazuri adversarilor lor. În ceea ce mă priveşte, nu o dată un legionar sau altul m-a ajutat să-mi termin norma obligatorie a fiecărei zile şi a împărţit cu mine un supliment pe care-l şterpelise de la bucătărie, sau un întăritor obţinut de la infirmerie. Aceşti antisemiţi neînduplecaţi îi protejau chiar şi pe cei câţiva evrei care se aflau printre noi. În orice împrejurare, legionarii îşi păstrau demnitatea, erau foarte ingenioşi în trecerea mesajelor în exterior. Într-un singur punct nu renunţau la trista lor rătăcire: susţineau în continuare fără rezerve asasinatele comise de Garda de Fier. Nu regretau nici una din victimele lor. Doctrinari ai violenţei, cruzimile la care au fost supuşi cei mai tineri dintre ei, printre alţii, studenţi şi elevi de liceu, la Piteşti, au reuşit să-i facă nestrămutaţi în rătăcirea lor. Cei care au fost atît de bine „reeducaţi" încît erau gata să împrăştie groaza din închisoare în închisoare, nu au avut timp să-şi valorifice cruzimea. Pregătiţi în acest scop, sosiseră la Aiud şi la Gherla, dar în ultimul moment s-a renunţat la ideea de a le da cale liberă, se mersese prea repede şi prea departe la Piteşti. Conform faimosului principiu leninist – doi paşi înainte, unul înapoi. Între timp am putut vedea un „reeducat" înverşunat, fost student la medicină şi regalist, planton la Aiud, căzut în demenţă. Pentru a se pedepsi de ororile la care fusese forţat să participe, bea conţinutul scuipătorilor aşezate pe culoarele celularului.

Moartea lui Stalin a făcut şi mai vădită, dacă putem spune aşa, nehotărîrea în escaladarea, pînă atunci neîndurătoare, a drumului nostru spre moarte. Marile hotărîri erau mereu amînate. A crescut în schimb severitatea măsurilor disciplinare. Eram obligaţi să mergem doar în fugă; pentru cele mai mici motive eram pedepsiţi cu carceră şi suspendarea hranei. În curte vedeam deţinuţi stînd nemişcaţi ore întregi, cu un braţ ridicat deasupra capului, şi un gardian alături veghind să nu mişte un deget. Într-o zi, pe cînd lăcuiam lăzi de ambalaj pentru puşti automate, doi dintre prietenii mei – un profesor universitar de matematică şi un ziarist (Leonard Kirschen, corespondent al agenţiei Associated Press la Ankara şi Bucureşti, pe care-l iubeau cu toţii măcar pentru figura sa inteligentă, obosită şi dezarmantă, de elev de şcoală de rabini) – comentau muncind ultimele noutăţi (de obicei răsuflate, deformate sau pur şi simplu false). Directorul închisorii (îşi cîştigase gradele omorînd cu propriile-i mîini oameni în timpul campaniei electorale pentru Adunare) circula cu o figură cruntă prin fabrică. Ascuns după o stivă de lăzi a surprins vinovata conversaţie şi, printre înjurături şi ameninţări amestecate talmeş-balmeş, l-a pălmuit din toate puterile pe simpaticul Leonard a cărui ţiuitură de urechi aveam impresia că o auzeam! Cu obrajii roşii, cu capul prea greu pe gîtul său lung, aplecat într-o parte pe umerii săi înguşti, acesta continua să-şi mînjească lada în timp ce apucatul îşi termina criza. A fost mai degrabă un chilipir întrucît nu i s-a mai adăugat nici o pedeapsă „reglementară" acestei simple corecţii.

Oricît de incredibil ar părea, a avut loc atunci o evadare. Trei deţinuţi, dintre care unul mai avea doar un an pînă la ispăşirea pedepsei, au reuşit să treacă zidul în timpul lucrului de noapte (cînd comenzile se adunau, ne puneau în echipe de noapte). Dimineaţa, nerăspunzînd la apel, au fost căutaţi peste tot. Noi ceilalţi am fost duşi la celule sub ploaia de lovituri ale gardienilor care loveau cu sălbăticie. Plini de sînge şi de vînătăi speram ca totuşi evadaţii să nu fie prinşi. N-au putut ajunge însă departe, ţăranii, terorizaţi mai mult decît locuitorii de la oraş, nu au vrut să-i ascundă. După ce terenul a

fost cercetat cu ajutorul cîinilor, au fost găsiţi într-o pădure, la cîţiva kilometri depărtare. Cînd, după două zile, ne-am reluat lucrul (eram obligaţi de acum să ne deplasăm în pas alergător), cei trei nenorocoşi în lanţuri, plini de plăgi, cu ochii dispărînd sub umflături enorme, au fost plimbaţi în toate atelierele cu o placă pe piept avînd inscripţia: „Am vrut să evadez". După o lună, pe cînd aşteptam să intrăm la fabrică, ni s-a citit sentinţa procesului care li s-a făcut: unul singur fusese condamnat pe viaţă, ceilalţi doi la moarte. Odată ajunşi în fabrică am fost obligaţi să trecem prin faţa cadavrelor lor, un morman de carne tocată.

Împreună cu prietenul meu Brad, pictor şi el, am fost însărcinaţi să realizăm o mare compoziţie avînd ca subiect „Eliberarea", intrarea în Bucureşti a primului tanc sovietic, primirea lui cu flori de către poporul în extaz. Flori, ovaţii, pupături fără sfîrşit! Era poate pentru ultima oară cînd ţineam o paletă şi am umplut o pînză mare (mai mult de 3x5 m) cu o nespusă bucurie de a picta, deşi convins că onoarea mea nu va avea de cîştigat. Mi-am oferit plăcerea de a-mi aşeza rudele, fraţii, prietenii în mulţimea reprezentată, fără nici o bătaie de cap în exprimarea adevărului. Îmi fumam deci ultimele ţigări cîştigate prin arta mea (toţi ofiţerii veniţi să ne privească pictînd ne ofereau), în afara celor primite de la gardieni pentru micile lor portrete după fotografiile la minut. Erau şi mai generoşi cînd le adăugam galoane sau chiar mustăţi!

Pe de altă parte Ghina, fost mecanic aviator, reuşise să fabrice doar din rămăşiţele unui avion (doborît cîndva de antiaeriană) şi bucăţi de tablă, un prototip de motocicletă – o nouă sursă de ţigări.

Eram cu toţii îngînduraţi de starea limită în care se afla Dinu. De o nervozitate excesivă, cu o constituţie şubredă, foarte intransigent totuşi, îi era imposibil să suporte acea permanentă jignire care e închisoarea. Natura l-a lovit crunt, dar pentru moment l-a salvat: a căzut la locul de muncă, doborît de o ftizie galopantă. A fost internat la infirmerie, unde luni în şir a luptat cu moartea. Neputinţa mea de a-l ajuta m-a făcut să

mă simt atît de fără rost, încît am fost la rîndu-mi doborît de crize de lacrimi.

Între timp, a trebuit să îndur o reluare a anchetelor asupra cutărui sau-cutărui detaliu neelucidat încă, privind acţiunile mele, cusute cu aţă albă. N-aveam nici un motiv să mă opresc asupra lor şi nu aveam chef să-i lămuresc pe aceşti domni în uniformă, care făceau drumul doar pentru a obţine o confirmare sau o infirmare pe o foaie de interogatoriu. Ultima dintre aceste anchete a fost deosebit de enervantă. Un ofiţer rus voia neapărat să afle ce ştiam despre mişcarea naţionalistă ucraineană activă de la Odesa în timpul cît am fost acolo. Bineînţeles că nu-mi aminteam nimic.

Cu siguranţă că au fost luate hotărîri privind reorganizarea închisorilor. Cît despre deţinuţi, se resemnaseră să vadă în asta doar dezordine, o dată ce fuseseră grupaţi în diferite sectoare ale penitenciarului. Cîţiva dintre noi au fost din nou trecuţi la regim de izolare. Ne-am obişnuit din nou cu viaţa de celulă, chiar cu un sentiment de uşurare după ce fuseserăm storşi de puteri în mod absurd la „fabrică". Cei trei *F.* ai detenţiei: *foame, frig, frică*, vegheau mereu asupra noastră. Mai ales foamea, permanentă, necruţătoare, rozînd din noi, nu ne slăbea nici o clipă. Orice discuţie, cît ar fi fost ea de literară, ştiinţifică, politică sau teologică, se oprea repede dacă vreunul începea să povestească cina copioasă pe care a luat-o cîndva, la un anume restaurant, meniul vreunui banchet la care a fost invitat în realitate sau doar în închipuire, sau pur şi simplu reţeta mîncării sale preferate. Auditoriul începea să saliveze din abundenţă şi insista asupra detaliilor lansîndu-se în adevărate orgii gastronomice, mai idiotizante decît masturbarea. De asta măcar nu se vorbea. Am avut atunci un vis care mi-a demonstrat că există totuşi o legătură între diferitele pofte: *Într-o bucătărie mare, strălucitor de curată, am fost atras de aburii care ieşeau dintr-o oală aşezată pe sobă. Ridic capacul: este lapte care fierbe. Îmi pun o ceaşcă mare, iau de pe o etajeră o cutie cu praf de cacao şi o răstorn pe toată în ceaşcă, aceasta începe să dea pe dinafară. Muşc cu poftă dintr-o*

pîine caldă crocantă, şi înghit un gît de cacao cu lapte untoasă şi parfumată. Sînt deodată cuprins de o fericire completă. (Ejaculasem).

Din cînd în cînd ne lăsau impresia că vor să ne hrănească mai bine şi ne puneau în supă untură rîncedă, ceea ce-i dobora imediat pe cei cu ficatul sensibil. Încercam să ne amăgim că aveam o raţie mai mare, diluîndu-ne supa cu apă; ne umpleam gamelele pînă la margine. În aceste perioade de vîrf, s-a generalizat la Aiud o practică originală: rumegarea. Cel care a promovat această descoperire nebună era însuşi doctorul Ţopa, după ce-şi pierduse postul care-i permitea să beneficieze de regimul de infirmerie*. Sărmanul medic s-a exersat în aducerea din stomac în gură a celor cîtorva boabe de orez perlat sau biete paste rătăcite în supa de fiecare zi, pentru a le mesteca încă o dată, după ce fuseseră înghiţite. După-amiaza, aceasta a devenit un ritual în toate celulele. Majoritatea celor dinăuntrul lor, îşi ţineau ochii pe jumătate închişi, în colţul unde stăteau, şi mestecau, în gura în care mai rămăseseră cîţiva dinţi, ceea ce, printr-o rîgîială mai mult sau mai puţin deghizată, reuşeau să aducă din nou în gură. Scîrba care se adăuga prelungirii mestecatului, ne dădea o vagă senzaţie de săturare.

N-am avut timp să mă perfecţionez în această tehnică a luptei cu foamea (care a fost într-adevăr cauza morţii campionului său). Urma să părăsesc Aiudul împreună cu condamnaţii la temniţă grea, cu excepţia legionarilor şi a criminalilor de război. Toată noaptea s-au auzit (oare lumina rece a becului pîlpîia într-adevăr?) lovituri grele de ciocan care nituiau lanţurile. În ciuda condamnării mele banale, de numai cincisprezece ani, am fost pus alături de deţinuţii presupus periculoşi, care înhăţaseră 20 – 25 de ani sau „pe viaţă" şi care erau puşi în fiare: am fost dus în celula mare, plină deja cu colegi în lanţuri şi un gardian mătăhălos mi-a spus să-mi culc un picior pe nicovala care trona în mijlocul

*A murit la Aiud, în timp ce doctorul Petrescu avea să fie transferat la Botoşani, unde s-a stins în închisoarea rezervată naţional-ţărăniştilor.

camerei. Lovind cu toată puterea, îmi feri totuşi glezna. Alţii, mai puţin norocoşi, îşi ştergeau sîngele. În timp ce-mi puneam celălalt picior pe nicovală, Koller, de puţin timp noul director, a intrat să vadă în ce stadiu ne aflam. L-am întrebat dacă credea că este absolut necesar să mă pună în lanţuri. A părut uimit cînd i-am adus la cunoştinţă că pentru prima dată mi se impunea această sancţiune incalificabilă.

— Te deranjează cumva? Nu-ţi face probleme, ai să te obişnuieşti.

Schimbarea închisorii înseamnă mai puțin decît a-ți schimba cămașa, mai puțin chiar decît a te îmbrăca din nou cu ea după ce ai scos-o pentru cîteva minute. Pentru că nu este clipă în care pielea să stea la aer: în adîncime nu este mai mult aer decît ar avea într-un mic năvod cei îngrămădiți să vegeteze într-o adunătură murdară de nisip negru. Condițiilor de detenție care ne erau rezervate – carceră, izolare completă, degradare fizică progresivă, fără să mai vorbim de maltratări, li se adăuga durata aproape nelimitată a pregătirii. A pleca din Aiud nu era comparabil cu plecarea de acum trei ani de la Jilava, după mai puțin de un an (primul!). Atunci am gustatat schimbarea, fără, bineînțeles, să mi-o imaginez ca pe o transplantare de ciuperci dintr-o privniță într-alta. Și așa a fost, oriunde ne-au dus dintr-o închisoare într-alta. De data aceasta, o mie dintre noi au mers la Pitești, unde am fost lăsați să vegetăm în localul prevăzut inițial pentru trei sute de prizonieri și care servise faimoasei reeducări. Mutarea a fost din toate punctele de vedere, întrutotul asemenea celei pe care am cunoscut-o la Aiud. Vagonul arhiplin mai mult stătea decît mergea, hrana mizerabilă și prea sărată, lipsa de apă și aer, toate erau la fel, ca și cînd ar fi fost stabilite pe vecie. În timpul unei staționări care părea că nu se mai sfîrșește ne-a ajuns la urechi, supravegheate atît de îndeaproape de însoțitorii

convoiului, frîntura unei veşti. Mai întîi am auzit o voce dură şi ameninţătoare:

— Hei, babo! nu te mai foi pe aici! Vezi bine că păzim un vagon special. Uite gara! Cară-te mai repede!

Nu se distingea ce i-a răspuns o voce spartă dar deodată s-a transformat în strigăt pronunţînd răspicat:

„—...Aflaţi că Vîşinski a crăpat!"

Ne-a făcut cu siguranţă plăcere să aflăm că după Stalin, moartea alesese bine, dar asta nu putea avea vreo legătură imediată cu noi. Ceea ce într-adevăr ne-a emoţionat a fost încăpăţînarea acelei femei (mamă sau bunică, probabil, a vreuneia din victimele lor) în a ne comunica dispariţia acelui tehnician al distrugerii simbolizat prin vagonul nostru, pentru a ne ridica moralul.

La Piteşti, închisoarea colcăia deja de deţinuţi. Înainte de a ne repartiza în celule, am trecut prin preliminariile obişnuite: înjurături, intimidări, scoaterea lanţurilor, percheziţie, schimbarea efectelor. În timp ce noii noştri gardieni ne treceau în revistă sub privirile directorului – o brută beată criţă – goi, expunîndu-ne coastele ieşite înafară şi şoldurile scobite, agentul sanitar ne pişca fesele descărnate, ne împungea pe ici pe colo pentru a constata gradul caşexiei noastre. Gardienii controlau dacă nu am ascuns nimic în nas, în gură, la subţiori... Cel care se ocupa de un bătrîn de lîngă mine, mai întîi l-a tachinat în legătură cu bogata pilozitate aproape albă. Apoi i-a ordonat:

— Trage prepuţul!

Răspunsul a fost rapid:

— N-ai decît s-o faci singur!

Paznicii au început să glumească atunci cînd tovarăşul lor, revenit din uimire, cu o lovitură de pumn i-a rupt nasul curajosului. A curs foarte puţin sînge. Satisfăcut, directorul a rîgîit.

Îmbrăcaţi în zebrele noastre noi, de data aceasta şi mai pe măsură, am fost duşi în grupuri mici în celulele repartizate. Am fost îmbrîncit într-una mare la parter. Printre deţinuţi se aflau: sionişti, naţional-ţărănişti, francmasoni, „agenţi

imperialiști", chiar și spiritiști, pigmentați cu toții mai mult sau mai puțin cu spionaj. Ca prin minune, ferestrele lăsau să se vadă cerul: fără sinistrele obloane, gratiile nu mai contau. Această șansă se plătea totuși prin plictiseala nesfîrșitelor discuții asupra oportunității de a ține ferestrele deschise. Cel mai adesea învingea opinia arțăgoșilor:

— N-am văzut pe nimeni mort de putoare, pe cînd morți de pneumonie sînt cu miile.

Pe zidul din colț se deschidea fereastra infirmeriei. Într-o zi am avut fericirea de a-l zări acolo pe Dinu, foarte palid. Ne puteam privi, fiecare uitîndu-se cu un ochi la colțul lui de fereastră și în timp ce careva stătea de pază, îi fluieram într-o liniște încurajatoare partitura viorii din concertul în „re major" de Beethoven. Mă străduiam să insuflu, în avîntul desăvîrșit care deosebește prima parte, elanul care m-a emoționat întotdeauna în interpretarea lui Enescu. Era înduioșător să-l privești pe Dinu care dădea din cap asemenea unei marionete, lucru nepotrivit pentru o sală de concert. Mișcarea de metronom a frunții sale m-a urmărit mult timp după ce a fost luat de acolo: bolnavul a fost transferat la spitalul-închisoare pentru tuberculoși, unde i s-a făcut un pneumotorax și acolo și-a ispășit restul pedepsei.

Eram din ce în ce mai puțin torturat de foame. Îmi fuseseră destui patru ani de „studiu". Acum suferința mea consta în a-i vedea pe majoritatea tovarășilor mei chircindu-se cînd se gîndeau la fripturi și la prăjituri și nereușind să se elibereze din această stare. Pentru a nu-mi pierde cumpătul, am luat obiceiul de a nu-mi mînca pîinea decît duminica, în timpul săptămînii mulțumindu-mă doar cu gamela. Arareori pescuiam printre frunzele de varză o ciudată rămășiță de măruntaie prost spălate. Șase zile eram liniștit de îndestulătoarea mea rezervă, în a șaptea, ronțăind-o, eram chiar mulțumit. Încercam bineînțeles să nu-mi supăr colegii din jurul meu: îmi mîncam pîinea cînd și ei își terminau masa lor prăpădită sau cînd dormeau. Într-o zi, un deținut care niciodată nu se mișca din patul lui, acolo sus (așezat, în afara orelor de somn, nu cul-

cat), m-a înştiinţat că vecinul meu din stînga (un vechi prieten, de pe vremurile cînd ne întîlneam la festivalul din Salzburg), îmi scotocea în taşcă de fiecare dată cînd mă aflam în alt colţ al celulei să vorbesc cu cineva sau să fluier la fereastră (paznicii nu reuşeau să descopere de unde veneau aceste sunete pe care neîndoielnic le auzeau). L-a văzut frecînd puţin, una de alta feliile de pîine şi scoţînd firimituri într-o batistă. Am zîmbit (aşa se sustrăgea altă dată o parte din valoarea monezilor de aur) şi i-am mulţumit binefăcătorului informator. I-am spus la rîndul meu că pîrlitul îmi lua din comoară cu consimţămîntul meu! Nu m-am explicat cu vecinul meu şi de atunci încolo nu m-am mirat de cît de mici erau feliile de pîine. Oricum, cu unu sau doi centimetri cubi în plus de pîine (adesea mucegăită) nu aveam să mă descurc mai bine. De altfel, chiar în cursul aceluiaşi an, la întoarcerea dintr-o deplasare neaşteptată şi extravagantă, aveam să-mi schimb celula.

PARANTEZĂ. Mi-am ispăşit primii cinci ani de închisoare, cei mai cumpliţi, într-adevăr, cu un episod care cît pe ce era să mă facă să reiau *da capo*, dureroasa mea ucenicie. Am fost singurul care a trebuit să mă urc într-un tren în compartimentul transformat în celulă (fereastra astupată, zăvoare), la capătul unui vagon normal. Avusese dreptate Koller, lanţurile mi se păreau mai uşoare, nu mă mai îngrozeau, marile şocuri nu se repetă, ele se imprimă odată pentru totdeauna. Aflăm mai greu de micile schimbări în obişnuinţele de fiecare zi.

Soldatul care mă păzea nu a ţinut să-mi ascundă destinaţia: trebuia să mă ducă la... Ploieşti. Totul mi se părea atît de fără noimă, încît am crezut că-şi bate joc de mine, trîntindu-mi numele acestui oraş apropiat de Bucureşti, cunoscut doar prin industria sa petrolieră. În timpul unei opriri lungi am dedus după anunţurile făcute la un megafon că sînt în Bucureşti. Se transmitea de asemenea, după moda zilei, programul postului de radio. Deodată am fost prins, ca şi cînd aş fi fost un papuaş, de veselia zgomotoasă a unei orchestre simfonice. Mai aud vocea crainicului: „Am transmis uvertura Regelui Ys sub bagheta lui Roger Désormières"... I-am

mulţumit lui Lalo, dirijorului şi de asemenea întîmplării pentru această şansă; niciodată vreo muzică nu mi s-a părut mai frumoasă.

Mi-am tîrîit într-adevăr lanţurile pe peronul gării din Ploieşti, sub privirile încremenite şi neputincioase ale oamenilor care se îndepărtau în faţa soldatului înarmat şi autoritar. Ne aştepta o camionetă pentru a ne duce la închisoarea oraşului. Soldatul m-a dat pe mîna unui ofiţer care a vegheat la desfacerea lanţurilor şi apoi m-a condus de-a lungul unui culoar şi unei curţi împărţite în două printr-un perete despărţitor, la una din cele două celule mari, care singure formau o clădire aparte. Acolo se aflau vreo treizeci de deţinuţi lăsaţi în voia lor. Două ferestre înalte, cu gratii mai curînd elegante, dădeau în jumătatea de curte corespunzătoare. Ne puteam aşeza pe marginea lor! Foarte destinşi, actualii mei colegi nu i-au dat nici o atenţie ofiţerului şi m-au înconjurat cu explicabilă curiozitate: cu toţii erau sănătoşi, cu părul tuns normal, îmbrăcaţi diferit, în timp ce eu, în ţinută de închisoare, abia mă ţineam pe picioare. Mai tîrziu, unul dintre ei mi-a spus că i-am amintit de Lazăr ieşind din mormînt. Cu toţii erau din împrejurimi, în majoritate ţărani care s-au opus colectivizării sau chiar adventişti şi martori ai lui Iehova, susţinuţi de fraţii americani. Era de asemenea un fost comisar de poliţie, cunoscut pentru rezolvarea mai multor crime enigmatice, care nu-şi părăsea patul: nu s-a amestecat niciodată în activităţile Siguranţei şi totuşi a fost condamnat împreună cu toţi ceilalţi poliţai. Bătrîn şi neputincios, a fost scos din închisoarea din Făgăraş, rezervată foştilor poliţai, care erau supuşi, mai mult decît ceilalţi, unui regim de distrugere, pentru încă o anchetă referitoare la activitatea sa în cadrul brigăzii criminale din Ploieşti. Ceilalţi erau „vorbăreţi". Aşa erau numiţi nemulţumiţii şi cei neîncrezători în binefacerile regimului, denunţaţi pentru discuţii particulare. Cele două celule de „politici" erau pentru Securitatea din Ploieşti, ceea ce Jilava era pentru cea din Bucureşti: un loc de detenţie în vederea procesului. Dar aici condiţiile erau cele de care beneficiau deţinuţii de drept comun, care umpleau această închisoare mai

curînd patriarhală: Hoți, criminali, homosexuali (erau cîteva sute, arestați în valuri succesive, în funcție de elanurile moralei „proletare") duceau aici în mod sigur o viață mizerabilă, dar respectînd nevoile elementare de hrănire, de igienă, de locuit, de contact cu familia. Rămîneau în curte cît voiau, mîncau cel mai adesea din pachetele pe care le primeau, dispreţuind bucătăria închisorii, care era totuşi de „mare clasă" în comparație cu gunoaiele pe care eram obligați să le înghițim în lagărele politice.

Mă ridicam din adîncul meu să văd lumina despre care crezusem că s-a stins pe vecie. Eram cu atît mai cuprins de ameţeală, cu cît eram convins că mă aflam acolo, la Ploieşti, numai datorită unei greşeli. Am renunțat să-mi mai fac la nesfîrşit probleme în această nesperată revenire la viață. Mi s-a dat un pat lîngă fereastră, mă trezeam sub o rază de soare, mă spălam la chiuveta care se afla împreună cu WC-ul în holul dintre cele două celule (dispăruseră în coşmar hîrdăul şi gamela cu apă murdară), ieşeam în curte unde, în pantalon scurt, îmi lăsam oasele să se încălzească. Colegii îmi ofereau din bunătățile lor: peşte fript, friptură de pui, brînză de la munte, cozonac, mere... Aveam impresia că toate acestea cădeau din tolba fermecată a unei zîne nevăzute. Pinguinii care ne aduceau supa (în ceea ce mă priveşte o găseam excelentă) ne mai strecurau lucruri într-adevăr de necrezut: o sticluță cu vin sau o bucată de ziar! Aveau printre noi prieteni care nu ştiu ce le spuseseră despre mine (născociri despre necazurile mele din care nu făceam un mister). Mă răsfățau cu țigări şi dulciuri la care culegii lor puseseră mînă de la mînă pentru a mi le trimite. Vioiciunea şi glumele celor de drept comun m-au făcut să uit pe moment groaza care domnea în închisorile politice. Am inventat chiar o „rugăciune" la modul umoristic: „Iartă-mă, Doamne, de data asta şi iartă-mă şi de astă dată..."

Refăcut, cu tenul bronzat, nu mai semănam cu fantoma care fusesem cu mai puțin de o lună în urmă. Adventiştii şi anticolectiviştii mei aveau chiar oglinjoare, obiecte de care aproape că nu-mi mai aminteam că există. Să nu mai vorbesc de cerneală şi de tocuri, pe care le ştergeleau cînd aveau treabă

în birourile administrației. Cu siguranță că se ascundeau, printre cei care erau chemați pentru un motiv sau altul, unul sau doi turnători, dar n-am văzut nici o schimbare în comportarea corectă a gardienilor și a ofițerilor. Nici șicane, nici provocări, nici glume proaste, nici pedepse. Și lumea nu se întorcea cu susul în jos!

* * *

Mi s-a rezervat o surpriză de proporții: aceea de *a o vedea pe mama!* Printr-o indiscreție, tatăl meu (eliberat între timp), trimis să fie, ca avocat, o rotiță în angrenajul tribunalelor și penitenciarelor, a aflat de transferul meu la Ploiești și a putut obține autorizația ca să primesc (precum ceilalți deținuți din aceeași închisoare) vizita cuiva din familie. Un gardian m-a dus la vorbitor (ne puteam vedea și vorbi din două camere diferite printr-o plasă întinsă care înlocuia ușa) și m-am aflat în fața mamei ca în fața unui lucru material. Se sprijinea de brațul unuia din frații mei mai mari. I-am văzut ochii larg deschiși, hotărîți pe fața sa foarte albă sub o glugă gri, tremurul ușor al gurii oscilînd între zîmbet și plîns – și mi-am contractat mușchii pentru a nu lăsa picioarele să mi se moaie.

Am răspuns privirii sale neliniștite care, pe măsură ce vorbeam, se umplea de acea imensă blîndețe atît de dragă mie:

— După cum vezi, fiul tău o duce minunat! Compun muzică, poeme, duc o viață cumpătată și sănătoasă. Mă gîndesc mult la voi. Fii sigură că nu scap nici o ocazie pentru a-mi rezolva problemele – le cunoști la fel de bine ca și mine.

Am văzut-o încă o dată zîmbindu-mi, aruncîndu-mi o ultimă privire și lăsînd brațul fratelui meu, pentru a se întoarce ca să iasă, la semnul ofițerului care asista la întrevedere...

Întors în celulă, eram mai mult ca niciodată curprins de tristețea depărtirii. Voi fi reușit măcar s-o liniștesc cît de puțin pe mama? Eram sigur că avea în adîncul ei filmul complet a tot ceea ce îndurasem; am făcut imposibilul pentru a-l ascunde, ca să nu-i rămînă o imagine dezolantă despre mine.

Mi s-a dat chiar pachetul pe care mi l-a adus mama:

vitamine, un borcan plin cu un amestec gros de miere, nuci şi ouă, un cartuş de ţigări. Aproape că ieşisem din hău!

* * *

Deţinuţii nou veniţi au ocupat paturile rămase libere. În ciuda relativei relaxări eram plictisit de puţinătatea schimburilor de idei pe care le puteam avea cu aceşti oameni de treabă din jurul meu. Se cunoşteau între ei şi-şi continuau certurile în legătură cu un porc care a dispărut sau cu un membru al familiei angajat în Securitate, asta dacă nu-şi recapitulau din nou procesul. Unul plîngea pentru soţia sa condamnată şi ea din cauză că a ascuns o Biblie, un altul revenea la falsele acuzaţii aduse împotriva lui de secretarul Consiliului Popular. Exasperat, strigase în plină şedinţă: – „Oh, fraţilor, ce poate să mai mintă!" Toţi s-au distrat, dar el nu a scăpat de tarif: cinci ani. În zumzetul unei flecăreli continue, îmi venea greu să urmăresc exerciţiile mnemotehnice. În schimb, avînd cu ce să scriu, îmi venea mai uşor să dau o formă ciornelor mele.

Într-o seară, ofiţerul de serviciu a introdus în celula plină şi viermuitoare un deţinut tînăr. Înspăimîntat, cu părul său roşcat tăiat scurt şi cu privirile furişe, te trimitea cu gîndul la o veveriţă mare, pierdută în afara codrului. Era un soldat care, fiind de pază la graniţa de Vest, o trecuse cu intenţia de a nu se mai întoarce. Prins, îşi aştepta procesul, după ce fusese anchetat îndelung şi dur la regimentul său. (Ieşit din mediul rural, neşcolit – aproape analfabet – fără opinii politice, avea să facă totuşi şase ani de închisoare.) În lipsa unui pat liber, i s-a arătat un loc pe podea. I-am oferit atunci posibilitatea de a împărţi patul cu mine. Pentru că avea stări de anxietate, în următoarele zile am refăcut pentru el şi i-am istorisit povestea „Răposatului Matei Pascal" a lui Pirandello. A fost încîntat. I s-au alăturat alţi doi ascultători, doi studenţi (unul îşi bătuse joc de Tineretul Comunist, celălalt fusese arestat la întoarcerea din Germania unde, ca tînăr legionar, fusese infirmier în lagărul de la Buchenwald). A fost în sfîrşit dus la infirmerie bătrînul poliţist care era enuretic. Şeful celulei i-a spus solda-

tului să treacă în patul lui. Reacția naivă a veveriţoiului, a stîrnit rînjetul vulpoilor bătrîni:

— Mai întîi aţi vrut să mă faceţi să mă culc pe jos în timp ce voi vă lăfăiaţi în lînurile voastre şi în cuverturi. Domnul acesta a avut amabilitatea să mă primească în patul lui. Acum, cînd mă simt foarte bine acolo, vreţi să mă culc în altă parte. N-am să schimb patul decît în cazul în care gazda mea nu mă mai vrea alături!...

Nici vorbă că nu l-am lăsat să plece, dar n-a mai dormit cu mine decît o singură noapte. A doua zi, cînd am fost chemat la birou, am fost convins că s-a terminat cu „greşeala" şi că mă voi întoarce la închisoarea „mea". Dar nu era nici o greşeală, am fost dus, cu ochelari negri lipiţi de ochi, la sediul Securităţii din Ploieşti, o altă poveste în genul „tunelului groazei".

Desculţ, în chilot şi maieu, am coborît la subsolul clădirii construite de puţină vreme. Mi-am dat seama de asta după mersul liftului, regularitatea scărilor, iluminarea cu neon pe care o întrezăream la marginile legăturii de fetru. M-au lăsat să dîrdîi în celula îngheţată în care (progres al civilizaţiei!) se afla un duş şi un closet turcesc care făceau să-ţi piară cheful de a-i trece pragul. S-au scurs mai multe zile fără nimic de care să mă agăţ, în afara poemelor pe care le repetam încontinuu. M-am obişnuit totuşi cu ciocăniturile care veneau de undeva şi pe care le auzeam mai mult sau mai puţin distinct prin pereţi. Nu reuşeam să înţeleg decît „alfabetul proştilor" adică, o lovitură pentru A, două pentru B, trei pentru C etc. Am început şi eu, după ce mi-am găsit poziţii care să nu stîrnească suspiciunea ochiului de la vizetă, să lovesc uşor, cu vîrful unghiei, zidul dinspre care venea chemarea cea mai apropiată. Astfel, după ce am „transmis" de mai multe ori la rînd literele care-mi compuneau numele, am descifrat în mesajele primite explicaţia prezenţei mele la Ploieşti: tot acolo se aflau trei dintre prietenii lui Teddy, bănuiţi că i-ar fi dat informaţii. Îi cunoşteam de mult. Mi-au transmis literă cu literă noutăţi şi m-au implorat să nu-i împovărez cu ceea ce

aş fi putut şti eventual despre ei, despre relaţia lor cu Teddy.

În plus, mi-au spus că acesta părăsise ţara puţin înainte de procesul meu... Noaptea, aşa-zisa cuvertură, plină de găuri, nu mă ajuta să mă încălzesc. Nereuşind să dorm, urmăream apariţiile şi dispariţiile şobolanilor din canalul de scurgere, care ieşeau prin gaura WC-ului făcînd un clipocit scîrbos. Mă îngreţoşau, deşi făceau ca noaptea să treacă mai uşor.

Îngheţat de frig, înfometat, am fost dus în faţa unui anchetator într-un birou fără reflectoare, cu fotolii primitoare. M-a chestionat politicos şi îndelung asupra celor mai diferite teme: închisoare, pictură, politică, prietenie, religie, călătorii. În sfîrşit, a ajuns la ceea ce, datorită zidurilor vorbitoare, ştiam că va fi motivul acestui interes brusc pentru mine: legăturile mele cu Teddy şi prietenii săi. Era limpede că voiau să-i acuze de spionaj pentru cel mai neînsemnat cuvînt despre situaţia din ţară. Ştiam ceva despre aceasta, deci nu m-am desprins din poziţia mea de dezamorsare: cînd îi întîlneam la Teddy pe foştii săi colegi de şcoală, discutam doar despre lucrurile cele mai banale. Dacă nu se povesteau amintiri din colegiu, se discuta despre bucătărie, cîini (soţia lui Teddy avea un pechinez la care ţinea foarte mult), băuturi sau ascultam discuri de muzică clasică. Voiam mai ales să ne simţim bine. Spre nemulţumirea crescîndă a interlocutorului meu, n-am părăsit terenul neted în jurul căruia mă învîrteam; nu m-am lăsat impresionat nici de promisiunile sale de îmblînzire a regimului de frig şi foame la care mă supunea, nici de ameninţările sale de a mă trimite în carceră... După două săptămîni, tot pe nepregătite, m-au dus din nou la închisoarea de unde plecasem şi unde i-am regăsit pe aceiaşi oameni buni, în afara soldatului care-mi moştenise patul! De la un deţinut care a sosit pe cînd eu mă aflam la „frigiderul" bine cunoscut ploieştenilor am aflat o mulţime de noutăţi din închisori (făcuse o lungă călătorie de „pedepsire" împreună cu deţinuţi care proveneau aproape de peste

tot), printre care şi de moartea lui Maniu la Sighet*.

Am fost aproape la fel de surprins ca prima oară cînd un gardian mi-a anunţat o vizită şi m-a condus la vorbitor. Şi-au revenit însă repede din acest exces de generozitate şi ofiţerul de serviciu mi-a vorbit despre o greşeală (reieşea că permisiunea de a-mi vedea mama fusese dată fără ştirea autorităţilor superioare). N-a deschis uşa din spatele gratiilor, dar mi-a dat voie totuşi să aud vocea tatălui implorînd să-l lase doar o clipă să mă zărească. Ieşit din fire, strigam spre uşa care nu se deschidea:

— Nu mai insista, e fără rost, ne vom vedea în curînd acasă. Fii tare, eu sînt bine, mă simt mai bine ca niciodată. Sărut-o pe mama. Mă gîndesc la voi şi vă iubesc!

L-am auzit plîngînd şi stăpînindu-se pentru a pronunţa clar:

— Curaj, fiule, curaj!...

A fost ultima mea întîlnire cu tata.

* * *

M-au dus încă o dată în foarte funcţionalul subsol îngheţat, vizitat noaptea de şobolani. Conducătorul anchetei în mica afacere a prietenilor lui Teddy a trimis să fiu adus în faţa lui şi m-a confruntat cu unul dintre cei trei nefericiţi (eram „confruntaţi", dar nu trebuia să ne privim, aşezaţi pe scaune spate în spate). Acesta vorbea sacadat şi chiar îl auzeai, într-atît îi era de frică, repetînd aceeaşi frază întretăiată:

---

*În această închisoare de exterminare, situată lîngă noua graniţă rusească, au pierit aproape toţi deţinuţii. Astfel, cei mai importanţi membri ai familiei Brătianu, mai mulţi foşti miniştri, înalţi demnitari, marile feţe bisericeşti – răspunzînd cu toţii la un număr, constrînşi la cea mai strictă disciplină, lipsiţi de îngrijiri medicale, cumplit de înfometaţi. Un renumit francmason, ministru al mai multor guverne, îşi primea hrana într-un mod ciudat: sărea şi dansa precum urşii dresaţi plimbaţi de ţigani de-a lungul oraşelor – pentru a prinde din mîna gardianului care o ţinea în sus, cele cîteva guri de pîine şi de castravete putred. O dată cu moartea sa, paznicii celulelor şi-au pierdut distracţia.

— Poate i-am spus lui Teddy lucruri care nu trebuiau, dar nu-mi mai amintesc deloc ce anume din toate discuțiile pe care le-am avut cu prietenul meu din copilărie...

Imediat ce a fost scos afară din cameră am protestat:

— Vreți să mă împingeți pe un drum ce nu-l voi face niciodată, acela de martor al acuzării. Mi-a ajuns să fiu o dată. Și ce justiție este aceea care se mulțumește cu declarațiile unui individ în mod vădit pregătit de voi. Oricum, în situația de față, aș vrea să compar la procesul pe care-l pregătiți, dar în calitate de martor al apărării. Pentru că n-ar însemna oare să-i dezvinovățească pe acuzați faptul că eu, fără îndoială spion după părerea dumneavoastră, n-am surprins nici cea mai mică informație pe care Teddy, mai spion decît mine, ar fi putut-o smulge de la foștii săi colegi de școală? Pe de altă parte, ei n-ar fi avut de ce să se ferească de mine.

Încetul cu încetul mi-am meșteșugit în mine singura armă împotriva acestor oameni – care, folosindu-se de forță și de o nebuloasă cunoaștere a unor trucuri universale, credeau că pot totul – o armă defensivă, bineînțeles: a te aștepta la ce era mai rău, a suporta, dar a nu te lăsa strivit de autoritatea lor. Pentru că tot ceea ce contează în ochii lor este greutatea persoanei lor în locul ierarhic în care se aflau așezați. Cu discursul meu, am putut dărîma mai repede decît aș fi sperat pe bărbatul așezat în fața mea.

A apăsat pe un buton de pe biroul său și fără să-mi arunce măcar o privire, a dat ordin să fiu luat.

Sejurul la Ploiești s-a terminat. După două zile, cu lanțurile fixate în grabă la picioare, mă întorceam printre „ai mei", în întuneric. PARANTEZĂ ÎNCHISĂ.

Era în plină vară. Cu pereții ei subțiri din beton, departe de pădurile totuși numeroase de pe înălțimile înverzite de pe malurile Argeșului cel zglobiu, închisoarea din Pitești putea fi comparată cu o enormă cratiță, uitată pe plita încinsă, dintr-o casă părăsită. Iar în cratiță își dă sufletul o găleată de plevușcă pescuită în rîu. Îți trebuie tare mult timp ca să mori cînd ești pregătit pentru acest pas.

Am fost vîrît într-o celulă aflată pe culoarul etajului clădirii albe, toate aveau aceleași dimensiuni cu cele de la Malmaison, puteau intra doi sau trei deținuți. Erau însă cel puțin șase în ea. Vara lui 1955, deosebit de călduroasă, înainta, numărul deținuților creștea și el. În luna august, cei 18 m^3 ai celulei erau împărțiți de douăzeci de oameni. Doisprezece în cele șase paturi suprapuse, ceilalți pe podea (fiind din lemn, ne permitea să profităm de evaporarea apei cu care o îmbibam dimineața, cînd chipurile o spălam). De-a lungul zilei ne strecuram să ne amăgim cu o gură de aer răcoros venind pe sub ușa din tablă groasă. Nu aveam voie să ne apropiem de ferestre (de altfel le acoperiseră pe toate cît timp fusesem plecat). Spre deosebire de pești, care urcă la suprafața acvariului pentru a da de o bulă de aer, noi coboram la nivelul cel mai de jos. Groaza intra o dată cu fericirea zilnică a supei: la prînz se deschidea ușa și aburii cazanului ne sufocau. Ni se punea o lingură

fierbinte de zeamă de varză sau de fasole în gamela pe care o goleam cît mai repede, din cauza foamei, desigur, dar mai ales pentru a absorbi acei aburi, riscînd să ne ardem esofagul după ce ne opărisem traheea. Trebuia să facem aerul respirabil, abia ne mai vedeam unii pe alții, cu toții eram la capătul puterilor. Mă înverșunam cu disperare să-mi aduc în memorie versurile colecției mele și-mi petreceam ziua să le reconstitui, strecurînd printre golurile ivite pe cele ajunse cu ușurință în penumbra memoriei mele șubrede. Îl chemam rareori pe Dumnezeu. Îl simțeam totuși în adîncul meu, mă simțeam în puterea Lui din momentul cînd venise spre mine. Împărțeam patul cu un ofițer de marină, era departe de a fi o companie plăcută, cum erau colegii lui pe care i-am întîlnit după aceea. Dimineața, după ce-și povestea – ca noi toți de altfel – visul din timpul nopții (neapărat o poveste de pat) nu mai termina cu amintirile despre cafenelele din ținutul Levantului, unde curgeau valuri de băuturi răcoritoare. Încercam să adun cuvinte într-un vers, dar nu mai ținea, nici măcar înfundînd degetele în urechi nu mă mai puteam izola între atîtea corpuri osoase sau ramolite, cenușii dacă nu vizibil murdare, care se ștergeau de al meu, asemănător cu al lor.

De la acel nivel torid și plin de duhori al puțului m-au mișcat într-o zi pînă la celula rezervată eventualelor anchete. Schimbînd prea brusc climatul (în celulă nu era nimeni, fereastra nu era astupată), am alunecat de pe scaunul pe care mi l-a arătat gardianul și, prăbușindu-mă pe podea, am dat ochii peste cap. Cînd mi-am revenit am văzut acolo un ofițer care mă privea cu atenție, așezat la o masă mică, inundată de soare, avînd un dosar alături de scaunul lui. Fără să mă ridic, am mișcat puțin capul ca să-l văd mai bine. A rupt tăcerea:

— Vă simțiți mai bine? Sînteți bolnav? N-ați vrea să luați loc pe scaun?

M-am străduit să mă mișc. Corpul îmi răspundea cu greu.

— Puteți să rămîneți unde vă aflați.

I-am mulțumit cu un semn din cap și m-am ghemuit acolo, pe locul meu.

— Doriți ceva? Să fumați? Să mîncați? Am impresia că nu vă simțiți prea bine. Suportați greu închisoarea...

Savuram aerul care îmi umplea, ca și cînd ar fi fost pentru prima oară, plămînii. Am luat țigara pe care mi-a oferit-o, dar nu am aprins-o. A deschis ușa și a vorbit cu un gardian. După un minut aveam o gamelă plină cu o mîncare consistentă și o bucată mare de pîine. Am șters gamela, am adunat ultima firimitură de pîine. Ofițerul îmi privea pe furiș fiecare mișcare. A aprins o țigară și mi-a dat foc. Ațintind ochii pe o pată de pe peretele din spatele ofițerului, am descris, într-un lung monolog, condițiile în care trăiam împreună cu camarazii mei, unii dintre ei fiind într-o stare mai proastă ca a mea. Știam cu toate astea că trebuie să fie la curent cu totul, că poate chiar ne studiase prin vizetă înainte de a mă aduce aici. În același timp insistam asupra fiecărui detaliu pînă cînd a fost nevoit să admită:

— E într-adevăr foarte greu să trăiești astfel, dar nu mă refer la dumneavoastră, care sînteți oarecum rătăcit printre oamenii aceia, ei își merită soarta.

— Cred că nu prea înțeleg ce vreți să spuneți. (Știam cum nu se poate mai bine că majoritatea deținuților, pe lîngă care mă aflasem peste tot, fuseseră condamnați la ani grei de închisoare pentru motive abracadabrante, doar pentru a intimida întreaga țară, pe baza unor procese în care adevărul acuzării nu era deloc evident.)

— Da, sînt cu toții spioni, sabotori, bandiți, calomniatori. Pe cînd cu dumneavoastră e altceva, vă cunoaștem patriotismul și atașamentul față de ideile umanitare... de asta am venit să vă scot din acest putregai și să vă ajut să vă refaceți viața.

Spunînd acestea a scos din servietă o hîrtie și mi-a întins-o. Am citit frînturi din ea: „Noi, Președintele... acordăm grațierea..." Ce putea să fie și asta? O ultimă intervenție de-a lui Enescu din străinătate? Acțiunea prietenilor care, asemenea lui George Oprescu, refuzau să creadă că sînt vinovat? Nu știam ce să spun.

— Este deci sfîrșitul coșmarului? Iar toți cei care

sînt în închisoare sînt într-adevăr vinovaţi?

— Să nu mai vorbim de această pleavă. Dacă dumneavoastră doriţi, puteţi ieşi de aici la braţ cu mine şi începe o nouă viaţă.

— Bineînţeles că vreau, dar...

— De ce acest dar? Cerem să aveţi încredere în noi în schimbul eliberării.

(În ciuda impreciziei cuvintelor, am înţeles deodată: îmi propunea, nici mai mult, nici mai puţin, să colaborez!)

— V-aş ruga să-mi spuneţi la ce vă gîndiţi mai precis, nu prea mă simt în stare să vă urmăresc.

— Bine, să privim lucrurile în faţă. Cum aţi dori să vă reintegraţi în societate şi în acelaşi timp să faceţi dovada mulţumirii dumneavoastră pentru clemenţa ei?

— N-aş putea să-i mulţumesc mai bine decît făcînd tot ce pot în pictură...

Şi-a stăpînit dorinţa de a spune ceva de genul: „Mai du-te dracului cu pictura ta cu tot!" Mieros a insistat:

— Chiar nu vedeţi în ce fel ne-aţi putea mulţumi cu adevărat? Dacă am deveni cu adevărat prieteni?

— Dar nu vă vorbesc deloc precum unui duşman!

— Eu vă invit să ne ajutaţi în munca de întărire a Republicii... (Era limpede: voiau să mă vîre în afacerile lor care duceau la umplerea închisorilor. Adio pentru totdeauna oricărei speranţe de libertate!)

El vorbea în continuare:

— ... nici nu vă puteţi închipui ce avînt a luat ţara noastră, fericirea cetăţenilor pe calea socialismului...

Văzusem în jurul meu aceşti oameni care veneau mereu, din cele mai diferite straturi, îmbolnăviţi de acel avînt şi de acea fericire. Făcîndu-se foc şi pară, elocventul meu ofiţer iluminat înfiera în cîteva fraze minoritatea mizerabilă a denigratorilor, a protestatarilor, a scepticilor, cu toţii nişte sabotori, întrecîndu-se pe sine în lirismul în care scălda evocarea progreselor realizate într-un timp atît de scurt de către tînăra Republică. Exemplul ales pentru a le ilustra era concludent: oţelul românesc îl înlocuia pe cel suedez, nu se mai

importau lame de ras! Copleşit de ridicolul acelor afirmaţii, venind după sugerarea umilitoare a unei înţelegeri ambigue, mi-am plecat capul ca şi cînd aş fi fost cuprins de oboseală. Ofiţerul nu a împins mai departe proba la care mă supunea şi a suspendat discuţia pînă a doua zi. Mi-a permis să iau mucurile de ţigară care umpluseră scrumiera. În infernul celulei, tutunul acţiona ca heroina. Colegilor le-am dat explicaţii vagi şi am avut un somn tulbure, fără imagini, plin de zgomote de voci apropiate, îndepărtate, puternice, plîngăreţe, răguşite şi muzicale care se amestecau fără ca eu să pot prinde sensul cuvintelor rostite de ele.

Împuierea capului a fost reluată încă de dimineaţă şi s-a prelungit pînă la prînz. După o masă gustoasă, securistul mi-a spus pe şleau ce aştepta de la mine:

— Vă veţi întoarce în mediul dumneavoastră obişnuit şi ne veţi ţine la curent cu tot ceea ce ne poate interesa: convingeri, intenţii, opinii, chiar şi bancurile care se referă la noi. Stima de care vă bucuraţi vă va permite să înlăturaţi orice suspiciune. Doar atît vi se cere pentru a se da curs actului de graţiere.

Am răspuns pe şleau, recuzîndu-mă şi refuzîndu-i propunerea: am subliniat că nu merit nici excesul de onoare, nici ruşinea... Bărbatul în uniformă mi-a mai acordat o noapte pentru a-i da un răspuns bine gîndit „dacă doream să-mi mai văd părinţii" şi-mi strecură în buzunar un pachet de ţigări.

În acea noapte n-am dormit deloc. Îi priveam în jurul meu pe bărbaţii istoviţi, răpuşi de somn: cum aş putea să-i uit, să îndur dispreţul lor? Dacă dispreţul celor puternici este curată prostie, al celor fără putere este întotdeauna îndreptăţit. Figura mamei şi cea a tatălui meu treceau încetişor prin faţa ochilor, mi-am luat rămas bun de la ei.

Ultima întîlnire cu ofiţerul n-a durat mult. În faţa refuzului meu de a „coopera" mi-a spus sec:

— Mai aveţi nouă ani de petrecut în închisoare

şi chiar dacă i-aţi duce pînă la capăt – lucru de care mă îndoiesc – nimic nu ne împiedică să vă condamnăm din nou. Oricum nu vă veţi revedea părinţii.*

Şi a rupt în fîşii hîrtia prin care eram graţiat.

Din acel moment închisoarea nu m-a mai strivit, hăul a încetat să-mi pară nesănătos şi plin de întuneric. Nu-mi mai era impus de un joc stupid al întîmplării: îl alesesem, era preţul adevăratei mele libertăţi. Respiram mai uşor (mai bine spus nu mai eram atent la asta), corpul nu-şi mai impunea pretenţiile. Mi-am adus aminte de un mod ciudat de a dormi, îl văzusem la mama – îşi strîngea pumnul trecînd degetul mare printre mijlociu şi inelar, mă identificam cu ea oricînd voiam, imitînd acest tic. (Mi-a rămas obiceiul de a dormi cu pumnii strînşi astfel.) Timpul se scurgea fără a mă mai duce cu el, mă ocupam numai cu sunetele şi rimele mele care-mi concentrau exclusiv atenţia fără ca ambianţa să mă deranjeze. Învăţam desigur toate poemele şi fragmentele de poeme pe care mi le oferea compoziţia uneori schimbătoare a celulei, uneori încîntătoare poezii populare – dar îmi cizelam şi propriile versuri (fără a-mi face prea multe iluzii asupra acestei producţii compensatorii) pe care adesea colegii mei încercau să le înveţe pe de rost. Aşa încercam să-mi fixez în catrene un moment trăit, sau doar imaginat, aveau toate acelaşi ritm riguros pentru a le putea reţine mai uşor. Cu timpul am adunat o sută de asemenea catrene construite după modelul primului, pe care le-am intitulat *Altundeva.*

Cîntă pădurea, te cheamă,
La ospăţ, de bună seamă
„Gustă-mi umbra, o dulceaţă,
Bea-mi roua de dimineaţă"

*N-am aflat-o înainte de ieşirea din închisoare, dar, într-adevăr, tatăl meu avea să moară la doi ani după acea discuţie, cu un an înaintea mamei. Pentru că în agonia ei mă chema, Mişu i-a vorbit de parcă aş fi fost eu, iar sărmana bătrînă a închis ochii liniştită: „Ştiam eu că ai să te întorci".

Această muncă pur mentală, fără hîrtie, fără creion, cel mult zgîriind cîteva cuvinte pe o bucată de săpun, sau pe fundul gamelei, pudrată cu un pic de insecticid (distribuit lunar de administrație, ca și săpunul), îmi permitea să părăsesc timp de mai multe ceasuri mizeria de fiecare clipă. Uneori adunam imagini dintr-o călătorie aflată deja dincolo de memorie:

Oamenii dansînd, cocarde
(Bulevarde-n ton de gris)
Parcuri, podoabe, mansarde
Quai Malaquais, Seine, Paris

Urmăream cum trec anotimpurile unul după altul, îmi notam visele, sau chiar evocam o clipă de altădată, cum era întîlnirea cu un țăran tînăr, în versuri la fel de nereușite ca acestea:

Cîntec vesel fluiera
Iarba-n falduri o cosea
Și cămașa-i transpira
Imediat ce apă bea.

De trei sau patru ori pe săptămînă ne plimbam, între cincisprezece și douăzeci de minute pe săptămînă, într-o curticică. Deținuții din trei celule, aliniați unul în spatele celuilalt, nu aveam voie să vorbim între noi, nici să ridicăm privirea, să ne oprim, să schițăm vreun semn, decît cu riscul de a nu mai ieși la aer mai multe zile. Era o tîmpenie, pentru că aceiași deținuți din aceleași trei celule erau, în fiecare zi, închiși împreună timp de o jumătate de oră în WC-uri pentru a goli hîrdaiele, pentru a folosi cele trei găuri făcute în ciment și pentru a se spăla. Acolo se țineau colocvii universitare, se dădeau lecții de limbi străine, se recitau versuri, se cîntau melodii și arii din opere sau se transmiteau frînturile de noutăți aduse de un nou venit, sau deduse din ceea ce-i scăpase vreunui gardian la beție. Printr-o întîmplare, a fost repartizat în celula unde mă aflam Kirschen, unul dintre cei mai reputați profesori de engleză. Cu o rigiditate nu atît profesorală, cît datorată unei

sciatici rebele, se aşeza cu greu deasupra găurii din mijloc, corectînd totodată pronunţia greşită a discipolilor îngrămădiţi în faţa lui. Alţi amatori îmi învăţau ultimul lied, iar alţii ascultau cel mai nou poem al unui poet ortodox închis la Aiud*. Deţinutul pe care-l întîlnisem ajunsese de puţin timp într-o celulă izolată, dar specialiştii în morse s-au pus pe treabă pentru a transmite din perete în perete cuvîntul ales. Fiecare celulă aştepta de la telegrafistul său descifrarea mesajelor pe care nici cea mai strictă supraveghere nu le-ar fi putut împiedica să se răspîndească. (Printre „telegrafişti" unul era neobosit, de nepreţuit prin stilul diplomatic al comunicatelor sale, nu uita niciodată să introducă în ele cuvîntul „domnul" cînd era vorba de oameni politici). Mai riscantă era folosirea „telefonului", conductele de la încălzirea centrală. Se demonta îmbinarea de la caloriferul celulei şi vorbeai, după ce în prealabil băteai în ţeavă semnalul dinainte stabilit. Dacă era vorba de o comunicare urgentă, li se cerea celor aflaţi deja în legătură să întrerupă pentru o clipă. Eram întotdeauna siguri că vom auzi vreo conversaţie pe subiecte dezbătute (sănătate, procese, reţete culinare, vise, muzică, poeme) fragmente de frază care ne aduceau viaţa alături de noi chiar dacă, de cele mai multe ori, figura interlocutorilor rămînea necunoscută. Astfel, cît a ţinut o primăvară, am avut norocul să am pe conducta mea un deţinut de marcă, ştia pe de rost toate versurile lui Eminescu. N-am avut niciodată nici cea mai vagă idee despre cum arăta corespondentul meu. Condamnat împreună cu un grup de prieteni de-ai lui Pătrăşcanu (multă vreme închişi singuri în celule izolate, unii dintre ei au fost executaţi), acest matematician, înnebunit după Eminescu, mi-a transmis în întregime întregul său bagaj literar; cu ajutorul meu această culegere a constituit în timp principala sursă de viaţă intelectuală pentru zeci de puşcăriaşi. Totul era cît pe ce să fie compromis de un incident: chiar la începutul acestei operaţii delicate, tocmai cînd vocea din conductă făcea să treacă spre mine prima terţină a unui sonet, a trebuit să ies la plimbare, fără să pot strînge la loc îmbinarea caloriferului, deoarece gardianul stătea în tocul uşii. Întorcîndu-mă primul, am văzut cu ochii mei dezastrul pe cale de a se naşte: funcţiona încălzirea,

* Este, pesemne, vorba de Radu Gyr.

iar aburii năpădiseră celula. M-am aruncat asupra caloriferului şi doar ce-am avut timp să închid ţeava, că au ajuns şi ultimii împreună cu gardianul. Aveam arsuri mari pe mîini şi pe braţe, acolo unde m-au atins aburii sub presiunea din ce în ce mai mare. A trebuit să mă mulţumesc cu cîrpe uscate şi grăsime de pe gamelă pentru a-mi îngriji rănile, deoarece sanitarul (un ţigan şmecher, martor al monstruoasei reeducări) ar fi ghicit repede că eram unul dintre cei care foloseau telefonul.

Au trecut astfel doi, trei, patru ani, la fel de vaporoşi ca trena unei rochii de mireasă, dincolo de orice calendar. Unii dintre noi au murit: un ofiţer care se acoperise de glorie pe cîmpul de luptă, dar nu a putut rezista unui edem pulmonar declarat şi neîngrijit în timpul lunii cînd îşi termina de ispăşit pedeapsa, un muftiu tătar bolnav de sifilis, ucis de tratamentul aplicat la noi după modelul din Rusia, Marele Maestru al Lojei Marelui Orient în România (un om de o bunătate nesfîrşită, eminent specialist în hidraulică), mort de „mizerie fiziologică" precum şi un ziarist acuzat în procesul în care am fost martor al acuzării şi care-mi arătase multă prietenie... Un bătrîn magistrat, bolnav, condamnat împreună cu fiul său într-o banală afacere de: „relaţii cu un american" şi-a prelungit agonia dincolo de limitele omeneşti în aşteptarea autorizaţiei de a-şi vedea copilul, închis într-o celulă din apropiere. Fiului nu i s-a dat voie să-şi vadă tatăl, nici după ce acesta murise.

Cînd letargia de la Piteşti părea să mă fi adus la capătul cercetării hăului în care trăiam deja de zece ani, am fost pe nepusă masă îmbarcaţi într-un tren care ne-a făcut încă o dată să coborîm pe verticală. Am fost duşi la închisoarea din Dej, oraşul în care Gheorghiu, dictatorul acelor vremuri, lucrase în tinereţe la atelierele de reparat locomotive.

Cînd am fost izolaţi la Dej, era mare vînzoleală în lumea lagărelor, mai ales ca urmare a unei răscoale ce zguduise în 1958 uriaşa puşcărie de la Gherla. În rîndul răsculaţilor se numărau cei condamnaţi ca simpatizanţi ai revoluţiei maghiare. În majoritatea închisorilor, ca şi la Piteşti, puşcăriaşii protestaseră împotriva condiţiilor excesiv de dure de detenţie, corespunzînd în fapt restricţiilor fără de măsură aduse de un regim în întregime aservit stăpînilor sovietici. De obicei protestele se reduceau la greva foamei (combătută prin alimentare artificială, o condamnare la viaţă cu nimic mai prejos decît condamnarea la moarte), dar la Gherla a fost şi „insubordonare şi distrugere de bunuri" pentru a nu mai vorbi de vînătoarea de turnători. Revolta a fost înecată în sînge de trupele Securităţii, după care s-a început pregătirea unei noi repartizări a deţinuţilor politici, astfel încît să fie împiedicaţi să mai pună la cale o răscoală coordonată sau să-i pervertească pe gardieni. Cu timpul, aceştia din urmă deveneau conştienţi de lipsa de temei a acuzaţiilor în baza cărora fusese întoarsă pe dos viaţa atîtor oameni pe care ei trebuiau să-i chinuie. Întrucît distrofia ameninţa să ne ucidă pe toţi, hrana s-a mai îmbunătăţit în oarecare măsură.

La Dej am fost supuşi unui gen de duş scoţian: pe de o parte nu mai eram atît de înghesuiţi, lecţiile de limbi străine se

puteau desfăşura fără prea multe riscuri, plimbarea era zilnică, vizita medicală făcută aşa cum trebuie, supa mai puţin greţoasă – pe de altă parte era întărită la maximum „disciplina". Erau foarte frecvente trimiterile la carceră (celulă neîncălzită, fără pat, raţia suspendată pentru o zi, două, sau trei) şi chiar pedepsele corporale: gardienii îl împingeau într-o celulă special rezervată pe deţinutul vinovat de un flecuşteţ – vorbise prea tare, nu salutase un ofiţer întîlnit în drum spre duşuri sau în drum spre curtea de promenadă, lăsase (ca mine) săpunul să stea pe pat, se dezmorţise schiţînd un exerciţiu de gimnastică („n-avem nevoie de atleţi") – iar acolo, la ordinul unui ofiţer – care în prealabil rostise „sentinţa" – îi aplicau condamnatului întins pe burtă cinci, şapte sau zece lovituri cu un ciomag, una singură putînd zdrobi un muşchi, atinge un os sau înnegri coapsa pentru cincisprezece zile. Liniştea de mormînt era întreruptă de-a lungul săptămînii doar de urletele celor bătuţi şi de cele ale ofiţerilor furioşi. În schimb, duminica se auzea megafonul hodorogit care transmitea muzică pentru cei ce se plimbau în grădina publică aflată nu departe de închisoare. În fiecare zi, în răstimpul sfertului de oră petrecut la WC, scoteam un nod de lemn din oblon (cînd plecam îl puneam cu grijă înapoi) şi priveam ca la o minune o alee trecînd peste un podeţ, deasupra unui canal îngust ce înconjura grădina. Dacă aveai noroc, puteai zări acolo în timpul săptămînii vreun licean trăgînd chiulul, uneori însoţit de o sprinţară liceană, iar duminica urmăreai cu privirea mulţimea oamenilor mişcîndu-se în voie şi observai cum erau îmbrăcaţi. După zece sau mai mulţi ani petrecuţi printre uniforme, descopereai cum o modă tînără şi dezinvoltă, chiar în acel fund de provincie, îi îmbrăca pe acei oameni, bărbaţi şi femei, despre care ştiam că o duc greu. Nu o dată gardienii ne-au spus-o pe şleau: „Credeţi că cei de afară sînt mai bine hrăniţi? Multora dintre ei le-ar plăcea supa voastră..." Ne consolam cu interdicţia de a primi vizite şi pachete, asta îi scutea pe ai noştri de cheltuieli care i-ar fi ruinat.

* * *

La un moment dat au început să-şi facă griji în legătură cu starea jalnică a sănătăţii noastre. În urma unui examen medical general*, peste trei din zece deţinuţi au fost puşi la un regim de refacere: raţie suplimentară de pîine, uneori chiar lapte, permisiunea de a sta culcat o oră sau două în timpul zilei, medicamente. Eram aproape alintaţi de o doctoriţă blîndă – cu toate acestea de o corectitudine desăvîrşită – căreia i-am spus Îngeraşul. Amabilitatea ei ne întrema la fel de mult ca şi îngrijirile date de ea. Am înţeles foarte repede cît de infirmă era viaţa lipsită de elementul ei feminin şi am fost cuprins de milă pentru tovarăşii ale căror suferinţe, cauzate de această „lipsă", nu le pricepeam destul de bine.

* * *

Aproape cu toţii aveam „vechime", întrucît şi „ungurii" ajunseseră la cinci ani de la arestare. Acolo se oprea pentru noi cursul lumii pînă în seara cînd un impunător grup de ofiţeri, în frunte cu directorul închisorii, veni în mod cu totul excepţional să ne anunţe „o ştire foarte importantă". Inima ni se oprise pe loc: speram revizuirea proceselor noastre, îmblînzirea regimului de disciplină. Privindu-ne cu un aer radios, directorul şi-a lansat bomba:

— Omul sovietic a cucerit spaţiul. Gagarin, erou al timpurilor moderne, tocmai s-a întors din călătoria sa extraordinară în care, purtat de racheta pusă la dispoziţia lui de patria sovietică, s-a înscris pe o orbită dincolo de gravitaţia pămîntului. Era prea important ca să n-o aflaţi pînă şi voi, cei excluşi din rîndul societăţii. Şi să mai ştiţi (aici tonul său a devenit persiflant) că în cer nu s-a întîlnit nici cu Dumnezeu şi nici măcar cu Sfîntul Petru!

Priveam unii la alţii în tăcere. Directorul a început din nou:

---

*M-a uimit mai ales faptul că majoritatea deţinuţilor se „tasaseră" – erau cu zece, doisprezece centimetri mai scunzi! Cît despre greutate, puţini depăşeau şaizeci de kilograme.

— N-aveți nimic de spus? Nimic de întrebat?

Unul dintre noi a încercat să-i explice:

— În starea în care ne aflăm, trebuie să înțelegeți că asta nu ne emoționează prea tare... ne pîndește moartea, acea moarte lentă la care ne-ați condamnat.

Directorul s-a înfuriat:

— Ați prefera să fiți lichidați dintr-o dată? Se va întîmpla și asta într-o zi, veți fi scoși în curte și cîteva rafale de mitralieră vă vor face pielea ciur.

Glorificarea U.R.S.S.-ului și a faptei eroice a lui Gagarin a rămas în suspensie. Cu cea mai blîndă voce m-am făcut auzit:

— Astfel de lucruri se fac de preferință noaptea, nu ziua, domnule director.

Impunătoarea comisie s-a retras, poarta a fost trîntită, zgomotul zăvoarelor a închis incidentul.

* * *

Aveam tot timpul să mă adîncesc în repetițiile mele, în reconstituirea de simfonii, de concerte, de arii (și cîtă bucurie îmi aduceau cele ale lui Mozart!), în șlefuirea liedurilor și poemelor mele. Ochii mei se mulțumeau să privească înlăuntru. Cu toate astea mă visam adesea pictînd și am notat asta într-unul dintre catrenele mele:

Pe întinsa pînză albă
Doar un semnal mai așteaptă
Vii culori, culori de vis
Curcubeu ca un abis.

Îmi petreceam restul zilei în parte învățîndu-i pe cei dornici ceea ce le plăcea din repertoriul meu, apoi învățînd pe de rost precuvîntarea Evangheliei după Ioan, parabole, rugăciuni și imnuri știute în limba latină de către episcopii catolici și greco-catolici ce împărțeau celula cu noi. În fiecare duminică își oficiau slujba în șoaptă, iar credincioșii îi încon-

jurau şi se reculegeau. Aveam cea mai mare admiraţie pentru aceşti preoţi, pentru înţelegerea în acelaşi timp matură şi subtilă manifestată faţă de slăbiciunile lumeşti – neascunzînd că ar fi şi ei părtaşi la ele (probabil exagerau pentru a ne linişti pe noi). Găseau întotdeauna cuvîntul potrivit, se purtau cum nu se poate mai demn, iar abnegaţia lor era exemplară. Puneam întrebări, mai ales unuia dintre ei care – după ce s-a consultat cu ceilalţi – mi-a explicat parabolele şi căruia îi purtam un deosebit respect, Jacob A. – Erau întrebări adesea naive, dar aproape sufletului meu, cum ar fi:

— Există în cărţile sfinte îndemnul de a te bucura de fericirea celorlalţi? Ştiu că ele recomandă caritatea, puritatea, consolarea, dar cred că este mai greu să simt că fericirea semenului tău te priveşte şi pe tine.

Episcopul mi-a citat profesia de credinţă a sfîntului Ioan Botezătorul, care se simţea cuprins de bucurie la ideea fericirii ce urma a fi trăită de către ceilalţi, în preajma lui Hristos.

* * *

Întocmai precum copiii care merg la culcare, rezervam serile poveştilor. Nu ne plăceau istorisirile adevărate, amintirile personale – nici măcar cele uluitoare, de genul celor relatate de un fost deţinut într-un lagăr din Siberia, de unde fusese repatriat pentru a fi rejudecat şi condamnat din nou. Ne povestea cum gardienele care o făceau şi pe bărbierii îşi ascuţeau briciul în sala de duş pe penisul clienţilor lor. Că uneori aceştia evadau, dar nu aveau nici o şansă: ţăranii îi vînau fără milă pentru a încasa prima promisă. Oricum, erau de parcurs sute de kilometri prin tundra ce semăna cu un deşert şi era îngheţată, pînă să ajungi la un oraş unde puteai spera să te faci pierdut. Pentru a-şi asigura hrana, cei duri, care se aventurau, luau (uneori cu forţa) pe cîte un tînăr mai puţin slab, pentru ca eventual să-l facă bucăţi şi să-l mănînce.

Ne plăceau în schimb „adevăratele" poveşti, cele

inspirate din romane. De la *Cei trei mușchetari* pînă la *Ferma animalelor* * – fiecare își găsea un povestitor priceput care adăuga de la el situații și personaje pentru a prelungi plăcerea unui auditoriu dornic să evadeze în imaginar. Am făcut-o și eu pe vînzătorul de nisip încercînd să relatez romanul lui Proust: deși atît de greu de prins într-o povestire, a avut un succes nesperat. Pentru mine a fost la fel de pasionant ca o ședință de spiritism încercarea de a atrage între zidurile unei închisori din Carpați fantoma Orianei de Guermantes, pe cea a lui Jupien sau pe cea a domnului de Norpois, cu atît mai apreciate cu cît veneau de atît de departe.

Concentrîndu-mă, îmi aduceam aminte citate răzlețe care căpătau o greutate extraordinară. Cum ar fi acea frază a lui Montaigne: „Je ne me trouve pas où je me cherche, et je me trouve plus par rencontre que par l'inquisition de mon jugement". Sau aceea a lui Proust din *Les Plaisirs et les jours*: „Des fantômes s'interposent sans cesse entre moi et le fond terni de ma mémoire"... Adormeam înconjurat de spirite îndrăgite, împletind degetele între ele, așa cum făcea mama...

* * *

Trupul își redusese funcțiile, intrase într-un soi de hibernare nefirească, conștientă, avînd doar reacțiile minime. Cu ochii uscați în lumina otrăvită, degajată de becul niciodată stins, cu pulsul abia perceptibil, cu scaunele la intervale de zece zile sau mai mult, cu erecțiile retrase în mine; o contracție abdominală care în fiecare seară mă fixa asemenea unei insecte amenințate, se transforma încetul cu încetul în ulcer duodenal.

Eram rași o dată pe săptămînă, din cînd în cînd eram tunși zero, ni se distribuia insecticid praf, ni se dădeau ace și ață ca să ne cîrpim zebrele și lenjeria de corp precum și foarfece (cu vîrfurile boante) ca să ne tăiem unghiile care creșteau mereu, curbate și dezgustătoare. Mizeria ne-a afectat mai ales dentiția. Dinții se sfărîmau, formau abcese, cădeau. După cinci, zece, cincisprezece ani de neîngrijire totală (unii purtau

* Roman de George Orwell apărut în anul 1949.

ca pe o amuletă o bucăţică de lemn găurit şi cîteva căpeţele de coamă de cal folosindu-le ca perie de dinţi) gura era deformată şi dureroasă. Evitam pe cît puteam intervenţia infirmierilor miliari care preferau să ne smulgă dinţii rămaşi sănătoşi.

În celula mare unde locuiam la Dej, un camarad, german de origine, contabil de meserie, şi-a descoperit vocaţia de dentist. Folosind un cui vechi, scotea rădăcinile infectate, dispunea de o mică farmacie constituită din medicamente şi pansamente primite uneori de la cabinetul medical: albastru de metilen, apă oxigenată, vitamine, tinctură de iod, vată etc. Putea chiar să plombeze dinţii încă solizi cu ciment pe care îl găsisem în WC-uri. După un tratament de aseptizare de două sau trei zile, astupa caria cu puţin ciment; de cele mai multe ori priza se făcea şi „plomba" ţinea. Eu nu prea aveam de ce să mă plîng: pierdusem doar şapte molari în timp ce numeroşi deţinuţi îşi pierduseră toţi dinţii.

Jivco, un tînăr sîrb cu o privire gravă în ochii negri, ceea ce nu-i făcea surîsul mai puţin ştrengăresc, i-a cerut neamţului să-i examineze un dinte care îl durea. Acesta i-a descoperit o carie. Am fost însărcinat să pregătesc cimentul. Dinţii lui Jivco erau cel mai neînchipuit şirag de porţelan alb, aşezat în linia arcuită a gingiilor sale de culoarea coralului; punctul negru al cariei era ca o aluniţă pe un ten fraged. Dacă uitasem ce înseamnă bucuria de a privi, am trăit-o din nou în faţa acelei guri care sclipea într-o lume lipsită de culoare ca şi moartea. La doi paşi de noi, în mijlocul celulei, un alt deţinut se învîrtea în linişte, cu faţa fără de expresie, se învîrtea neobosit în jurul lui însuşi. Ne făceam că nu dăm atenţie acelui dans bizar. Într-o zi a fost dus năucit şi nu l-am mai văzut după aceea; nu ştiu dacă şi-a recăpătat minţile.

În ciuda disciplinei dure şi a izolării etanşe, au început să se contureze, oricît de neverosimile ar fi părut ele, semne ce anunţau o schimbare în bine. Mai întîi, cei în drept să revendice o cetăţenie străină, apoi cei care lucraseră la legaţiile şi pentru misiunile comerciale străine (şi cumpăraţi pe baza unui tarif!) au fost scoşi din celule pentru rediscutarea cazului lor cu un magistrat. Erau întrebaţi ce aveau să facă atunci cînd vor fi

liberi, ceea ce era departe de ridicolul angajament pe care fiecare era obligat să-l semneze – anume să „nu dezvăluie nimic din ceea ce au putut vedea sau auzi în timpul detenției". Puțin după aceea erau chemați și – fapt într-adevăr încurajator – se găseau gardieni care să ne spună în șoaptă că fuseseră puși în libertate. Tot de la gardieni am aflat că „lucrurile nu prea merg bine cu China". Un securist, aflat în turnul de observație pe cînd îmi făceam plimbarea, a găsit un accent uman pentru a-mi spune cîteva cuvinte care desigur i-au scăpat.

Era foarte frig și se tolerase (un lucru de neconceput pînă atunci) ca nimeni să nu iasă în curte unde zăpada se tot aduna încă din ajun. Cei mai mulți dintre noi erau bolnavi de gripă, alții se temeau să n-o capete. Dar eu am vrut să mă las cuprins de zăpadă măcar un sfert de ceas. Mi s-a dat voie să ies. Mă supraveghea doar soldatul din turn. Era un băiat frumos, cu aerul copilăros al unui atlet și probabil că a observat privirile mele admirative de fiecare dată cînd se apropia de mine. Fără de griji în acel moment, ținîndu-și pușca precum o ghitară la care se făcea chiar că zdrăngăne, mă privea cum mă învîrt în zăpada înaltă. Și mi-a vorbit:

— Spune, bătrîne, cîți ani ai?

Eram prea blazat pentru a fi surprins.

— Nu mai am mult pînă la cincizeci.

— Și cînd te-au arestat cîți aveai?

— Treizeci și cinci.

Un nor i-a întunecat privirea. Mi-a mai spus, uitînd să mă tutuiască:

— Ce frumoși ani ați risipit! Cel puțin dacă ar fi cineva care să vă aștepte...

De astă dată, surprins, nu am putut să-i răspund nimic. Nu avea cum să știe cît de tare mă emoționase.

Nu mă împrietenisem cu adevărat cu nici unul dintre colegii de închisoare. Încercam să nu fac deosebire între ei, toți erau la fel de importanți ca ființe omenești. N-am putut păstra totuși aceeași amintire despre un țăran pervers și rău-voitor, Petrana, turnător dovedit, și despre un altul, curat la suflet și plin de bun

simţ, Mocanu, care povestea cu umor o întîmplare din satul său.

— Vărul meu dusese provizii unor oameni care se ascundeau în pădurea din apropierea casei lui. Cînd aceştia au fost prinşi, au trebuit să-l numească. A venit Securitatea după el. Tăietor de lemne ca toţi cei din sat, Dumitru era la lucru. Femeia-i murise cu un an înainte. Acasă erau doar copiii, trei băieţi, mezinul fiind în leagăn. Cel mai mare, un puşti de zece ani, se ocupa de gospodărie. Cînd securiştii au bătut la uşă, a tras zăvorul şi a ieşit. „Unde-i taică-tu? Trebuie să-l luăm cu noi!" Cînd a putut să îngaime ceva, puştiul a făcut: „Nu e aici, e la tăiat lemne... Da'nu vă supăraţi că vă întreb, n-aţi putea mai degrabă să-l luaţi pe ăl mic? Tot urlă şi face pe el mereu!..."

Eram prieten cu Camil, un intelectual cinstit, cu desăvîrşire anticomunist şi cu toate astea ateu şi materialist, dar şi cu un hedonist de familie bună care suporta cel mai bine închisoarea, precum şi cu profesorul socialsit N., om de ştiinţă credincios şi pătruns de poezia simbolistă. Posac şi intransigent, un alt tovarăş, poetul Ştefan Neniţescu, diplomat, pasionat de filosofie şi estetică, era cît pe ce să fie ucis cînd i-a răspuns prompt unui procuror în vizită de rutină, care-l întreba ironic:

— Cum de te-au recrutat serviciile imperialiste?

— Ba eu le-am recrutat, ca să le pot aduce la cunoştinţă crimele voastre.

După luni îndelungate în care, izolîndu-l cu desăvîrşire, au încercat totul pentru a-l sfărîma, s-a întors printre noi, îmbătrînit, bolnav, dar la fel de tare ca o stîncă. Se număra printre seniorii închisorii. Îl ascultam şi înregistram:

„— ... există închisorile oficiale, ale puterii, şi cele «secrete», ale altora şi ale noastre înşine, cele ale politicii, ale aparatului administrativ, ale gardienilor şi ale prizonierilor, care se întrepătrund, cu atît mai îngreţoşătoare cu cît pretind că funcţionează în numele unui aşa-zis ideal al omenirii, minciună ce nu mai are nimic comun cu un omagiu adus adevărului, eroare nemiloasă. Cu toatea astea nu

orice eroare, nu oricînd şi nu pentru oricine este cea mai mare nefericire, deşi e întotdeauna o suferinţă de nespus."

„...Aceşti oameni, s-ar zice, colegi sau tovarăşi, nu sînt decît nişte străini, toţi duşmani pentru mine. Ei mă împuţinează şi – ceea ce este mai rău, mă impresionează, îmi stîrnesc interesul chiar dacă nu vreau, prin tot ce au trăit, au văzut, au cunoscut. Şi apoi, iată-i! Au o anume limbuţie, gura le merge ca o moară şi asta te prinde, în timp ce eu, ieşit dintr-o tinereţe prea cuminte sau atît de turbulentă încît în cele din urmă mă neagă, prin ce m-aş putea împotrivi la toate astea?"

„Zidurile se prăbuşesc, se strînge tot mai tare menghina, iată că individul e pus sub lacăt cu propria lui mînă –, criză de invective, de lacrimi şi strigăte şi, pentru a-şi reveni, o doză şi mai mare de mituri, asemenea cocainei de prizat.

Totul este atît de vrednic de milă încît nu mai eşti ispitit să ridiculizezi. Te întristezi, descoperi însă mila."

„Prietenul meu tocmai a descoperit că toţi oamenii sînt oameni. Mărturiseşte că pentru întîia oară a dormit alături de un ţăran, nu, era un muncitor, ba avea poate chiar o meserie şi mai puţin nobilă, n-ar fi crezut vreodată că poate să facă asta. Este uluit şi totul îl împinge să se descopere pe sine însuşi. Şi ce descoperire! Ceea ce ştia i se pare fără rost, învaţă să-i privească pe ceilalţi şi, fără să o ştie, să le poarte stimă pentru ceea ce sînt. Acesta-i începutul. Uitatele rugăciuni, *Tatăl nostru* din copilărie, sînt căutate cu încîntare. Se deschide o lume: dorinţa de a face bine. Era mai greu cînd te aflai afară: să te hotărăşti, să faci un efort, să cauţi, apoi teama că te-ai putea înşela şi lenea. Aici ocaziile se găsesc din plin. Sînt chiar prea multe: dezgustul, revolta, disperarea, supunera orbească, delaţiunea şi devotamentul. Bunătatea nu bănuieşte existenţa răului, este clarvăzătoare şi niciodată nu piere."

„Prin fereastra deschisă, un cîntec în noapte: al nouălea copil dintr-o familie avînd doar o prăjină de pămînt, voia să ajungă cîntăreţ de strană – a ajuns în cele din urmă gardian şi singur, în curtea închisorii, cîntă şi dansează. Oh! Nu pierde nici o ocazie să fie răutăcios, grimasa profilului îl trădează, dar noapte de noapte, singur, cîntă şi dansează. Un cîntec de iubire, cuvinte care nu se uită..."

„Pînă şi simpatia este o formă de apărare. Un ajutor dat cuiva practic necunoscut nu te închide niciodată, dar te izolează oarecum, iar dubla mişcare de deschidere şi repliere va fi recunoscută la majoritatea celor care au făcut experienţa închisorii. Nu că aş recomanda-o, dimpotrivă: fie ca nimeni să nu treacă pe acolo şi cu toate astea o anume dimensiune a omenescului le lipseşte celor care nu o cunosc deloc prin ei înşişi."

„Închisoarea este ceva sordid, începe fără a depăşi vreodată acest început care nu se mai sfîrşeşte. Marasmul este molia ei. Coşmar călduţ. Pentru mulţi, puţinătatea resurselor interioare se împrăştie în văzduh sub formă de suspine ale căror resturi, amărăciuni fără relief, sînt o romanţă amestecată şi răsmestecată în firimituri. Pironit în sine însuşi, gîndul se pierde cel mai adesea. Această stare de epuizare totală, mai greu de acceptat decît cea pur fizică, împinge persoana nefericitului, oarecum străin de nenorocirea sa, nerecunoscîndu-se în această banalitate extremă a lucrurilor care se repetă cu o regularitate mecanică – să-şi scotocească mintea pentru a găsi acolo ceva hrană. E din ce în ce mai sărac, dar are o unică resursă: se povesteşte, nu omite nici un amănunt, nici pe cele mai nesemnificative şi chiar abjecte; se devorează, o dată şi încă o dată, cu voluptate, pînă ajunge să fie tot numai găuri. Mărturisirile sale nu mai mărturisesc nimic, despuieri de murdării mai curînd decît de glorie, iar nefericitul se hrăneşte din acest cortegiu de lemúri al căror zeu de frunte, zdrenţăros şi hirsut, este mereu Eros... Un grup de tineri se adună în jurul unui intelectual zgribulit care purecă un tratat de *Karma-Sutra*. Le curg balele, ascultîndu-l zi de zi la o anume oră. Este şi ăsta un ritual. Consfinţeşte o formă de foame care te face să uiţi pentru o clipă de foamea fizică pentru că – o ştiţi bine – mai sînt şi unii în stare de orice pentru a obţine ca supliment o gamelă cu acel lichid de nedescris, în care pluteşte o foaie de varză. Şi atunci, cel mai prost roman este un colac de salvare: povestit în episoadele cele mai mărunte, fără de interes pentru nimeni, dar acoperind golul, asemenea unei ceţe. Nici un contrast cu atitudinile eroice, cele mai frumoase fiind tăcute. Iată de ce îmi aduc aminte mai puţin de propriile-mi suferinţe decît de biografiile intime ale unora, vieţi ome-

neşti pe care le-am trăit ascultîndu-le cum se mărturisesc, uneori pînă în cotloanele cele mai îndepărtate. Şi iată-l pe unul cum îşi părăseşte marginea de pat. Se apropie de fereastra cu obloanele fixate în cuie, ridică mîna şi cade. Din gura-i deschisă, cele cîteva macaroane înghiţite puţin înainte curg pe cimentul camerei ciudat de liniştite."

„Iar acest episcop greco-catolic ne propune viaţa de dincolo! Sîntem neîndoielnic mai lipsiţi de har decît franciscanii care s-au rupt de canoane, diferenţa este că noi nu am renunţat la ele. Şi dacă mulţi nu se mai gîndesc la aceasta, pe mulţi frustrarea îi atîţă. Dar cum să realizezi un monahism, fie el şi laic, cînd aparţii acestei lumi? Abia dacă ajungi să trăieşti într-un anume ecumenism politic."

„Cu toate astea, Duhul îşi face lucrarea. Iubirea de ţărîna unde te-ai născut se creştinează. Un ţăran simplu se plînge: «Tatăl cu care-mi împart patul se roagă toată ziua, de ce oare nu-mi spune şi mie măcar un cuvînt?» E un sălbatic, dar cărturarul devine atent."

„Asculţi slujba mereu rostită în şoaptă. La aceea şi mai în şoaptă a unui romano-catolic, răspunsurile le dă un ateu aproape afon. Asculţi o predică, miracolele îţi încălzesc sufletul, nu mai e nici o diferenţă între vizionari şi necredincioşi, ba adesea nici una între creştini, mozaici şi musulmani, căci sîntem iar aproape de era catacombelor."

„Vine un deştept şi se minunează: « — Ce iscusinţă să introduci o femeie în cultul religios, asta atrage atîţia aderenţi!...»"

„Înseamnă că Fecioara este pe cale să-l înnoiască pe acest bărbat care a orbit în puşcărie."

„... Duhul lucrează. A fi în lume fără a-i aparţine, este şi asta o politică – cea mai rodnică, cea mai folositoare, cea mai adîncă, cea mai plină de forţă. Eşti trup din trupul Bisericii, eşti parte a Bisericii. Cîte convertiri ale unor creştini descoperind din nou că sînt creştini şi mulţi dintre cei ce s-au crezut generali vor ieşi din închisoare cu gradul de simplu soldat."

„Ai să-ţi aminteşti de spusele mele, prietene..."

De neașteptate, o nouă adunare, lanțurile, plecarea. De astă dată călătoria a durat mai puțin de o zi și am făcut cunoștință cu zidurile groase ale unei închisori atît de celebre în țară, încît numele ei, Gherla, a devenit comun: *puşcărie = gherlă*. Ca și la Aiud, era vorba de o vastă întreprindere penitenciară cu filiale multiple: tîmplărie, tinichigerie, fabricarea nasturilor și a altor obiecte din corn. Dar nu fuseserăm aduși acolo pentru a lucra. Deși nu ni se dăduse nici cea mai mică speranță, simțeam repede că eliberarea se apropie cu pași mari*. Nu puteai interpreta altfel îmbunătățirea netă a hranei, comportarea corectă a gardienilor la care se adăugau, lună după lună, alte elemente pînă atunci de neimaginat. Ca și la Aiud, la Gherla am debutat la Zarca, fortul așezat în inima închisorii; dar chiar izolat acolo, am avut în mîini o carte pe care ofițerul de serviciu a dat ordin să

*Într-adevăr, fusese hotărîtă amnistierea generală a puşcăriaşilor politici; guvernul, care nu mai era sub controlul strict al sovieticilor, aflase (de curînd) că răspunderea nu este un cuvînt gol. Singurii care au rămas să-și execute pedepsele au fost în acel moment cei cîțiva înalți funcționari evrei, condamnați recent pentru că escamotaseră devizele primite drept comision în calitatea de negociatori ai unor contracte în străinătate, în numele Ministerului Comerțului Exterior.

mi-o lase! Da, o carte, după treisprezece ani care trebuiau să şteargă din memorie pînă şi aparenţa unei pagini tipărite. Vederea îmi scăzuse considerabil, mai curînd ghiceam ce era scris decît citeam. Nu merita să fac efortul: era un roman recent, artificial şi rece, despre fericirea ţăranilor colectivizaţi în ciuda uneltirilor exploatatorilor răi, sabotori şi intriganţi, care ar fi vrut să se îmbogăţească în continuare de pe urma muncii celor pe care-i jupuiau de la Facerea Lumii! Am fost în schimb încîntat să primesc şi să citesc din nou o culegere de *Momente, schiţe şi amintiri* ale unui autor studiat în liceu, m-a ajutat să-mi regăsesc o fărîmă din timpul meu. Cînd am fost scos din Zarca, am intrat într-o celulă mare, foarte populată, unde domnea convingerea că eliberarea era iminentă. Primeam ziarul, grupuri mici plecau unul după altul, ni s-a proiectat chiar un film (în genul primei cărţi), în holul mare al parterului special amenajat. Ofiţerul politic venea să discute cu noi despre proiectele noastre şi să ne vorbească despre generozitatea unui regim care, spunea el, se întărise şi în el credeau popoarele lumii. Şi despre mulţumirea pe care guvernul dispus să ne elibereze o aştepta de la noi. („N-o să-mi spuneţi că aţi fost condamnaţi doar pentru că aţi făcut pipi contra vîntului, sau pentru că aţi fluierat în biserică!") Ne îndemna să comentăm editorialele „Scînteii" şi să participăm la seri poetice unde se citeau poeme progresiste. Unii dintre noi, puţini la număr, făceau exerciţii de lingere a ciubotelor care ne striviseră.

(Un vis: *Într-o lumină difuză, disting oase care se mişcă – este un soldat culcat, care şi-a vîrît braţul în pămînt şi continuă să scotocească, apoi şi-l retrage şi scoate de pe el o mănuşă lungă, neagră, pătată de noroi şi de sînge, pe care o lasă jos, la soare, pe o întindere pustie.* Îmi spun: „Iată-ţi faimosul hău!")

Învăţam romanţe sentimentale de la un colonel criminal de război, ascultam teoriile unui ex-poet al avangardei despre funcţiile spirituale ale sîngelui, lăsam să-mi apară goluri de memorie în ceea ce învăţasem pe de rost, îi vedeam

pe credincioşii fervenţi cum se retrag în rugăciunile lor. Timpul îşi relua curgerea şi am calculat retrospectiv că petrecusem în temniţă aproape o jumătate de milion de sferturi de oră (din care puţine nu au fost rele).

În preajma echinocţiului din septembrie, exact la treisprezece ani şi jumătate de la arestarea mea, am fost chemat să merg să-mi caut hainele civile. Haina costumului nu se mai putea purta şi mi s-a dat o bluză militară de la reformă. Complet zăpăcit, deghizat în vagabond, a trebuit să urc în scările clădirii principale, însoţit de ofiţerul politic, pentru a mă despărţi de colegii din celulă cărora nu le venise rîndul. „Să le spuneţi cele cîteva cuvinte pe care le aşteptăm de la dumneavoastră" – mi-a spus în şoaptă securistul... Cînd s-a deschis uşa, am făcut un pas şi am fost înconjurat de deţinuţi, pe care deodată i-am văzut ca pe o masă cenuşie de corpuri ce se clătinau, cu feţele făcînd grimase. Aveam impresia că mă văd multiplicat în toţi acei nenorociţi cu care făcusem trup comun atîta vreme. Aveam ameţeli. Ofiţerul mă împingea să vorbesc. Spusei: „Sper să fi păstrat ce a fost mai bun în mine" – şi sărutai mîna unui preot care era în apropiere. Nemulţumită, călăuza m-a scos din celulă. Pe scări ne-am întîlnit cu valul de deţinuţi care se întorceau de la ateliere. Am strîns mîini care se întindeau şi nici nu mai ştiu cum am ajuns în biroul direcţiei. Aici mi s-a dat foaia de eliberare (era scrisă adresa mea, dar desigur nu se mai potrivea), un bilet de tren pentru Bucureşti şi cîteva sandvişuri. Am semnat o hîrtie prin care mă angajam să nu spun nimic despre viaţa din închisoare; tot acolo era înscrisă şi suma datorată pentru biletul de tren ca şi pentru bluza cu care fusesem împopoţonat.

Nu eram singurul care părăsea închisoarea în acea zi. Nu-i întîlnisem înainte pe tovarăşii mei. Unul dintre ei, inginer, condusese atelierul de tîmplărie. Mergea ca şi mine la Bucureşti. Un altul, care avusese recent un atac de apoplexie, a fost dus de soldaţi pe o brancardă şi încărcat într-un camion care trebuia să-l ducă pînă acasă. În sfîrşit, un altul, care nu mergea departe, era aşteptat la ieşire de soţie, anunţată de o

rudă, contabil la pușcărie; soțul ei fusese arestat cu opt ani în urmă, dar ea nu se lăsase convinsă să ceară divorțul. M-a însoțit pînă la gară (aveam impresia că nu ating pămîntul cu picioarele, doar capul îmi înainta pe străzi) și ne-a dat fiecăruia ceva bani de buzunar. Se lăsa seara, trenul nostru venea după miezul nopții. Pînă atunci inginerul m-a luat cu el la o plimbare prin oraș. Mă loveam cu capul de vitrinele abia luminate de becurile rare de pe stradă. Aveam impresia că se află în ele tot ceea ce era mai luxos pe lume: pălării, cravate, biciclete, pijamale. Și cîrnați, conserve. Ne-am așezat în cele din urmă la o masă mică de fier forjat, din grădinița ale cărei tufe erau unite între ele cu fire electrice de care atîrnau becuri felurit colorate. Un megafon agățat de un stîlp împrăștia o muzică ce-mi părea sughițată. Dansatorii se zbăteau pe un podium minuscul. Urmăream nemișcați agitația care-i zguduia pe acei băieți și acele fetișcane. Nu dansau în cupluri, așa cum te-ai fi așteptat, ci munceau din greu; nu era prea plăcut să-i privești. Toate mesele se uitau pe furiș la noi, deși faptul de a întîlni pușcăriași în libertate (eram fără îndoială recognoscibili după cît eram de palizi, după părul tăiat scurt și hainele noastre caraghioase) nu putea să fie ceva rar în ultimul timp. Dar era probabil neobișnuit să-i vezi așa, noaptea, la masa unei braserii, în fața unei halbe. Am putut de asemenea să ne oferim o cafea și să ne cumpărăm țigări, înainte de a ne întoarce la gară unde, după două ore goale, ne-a sosit trenul. M-am despărțit de însoțitorul meu și am intrat într-un compartiment unde un bărbat și două femei somnolau sub o lumină ca vai de ea, care nu putea fi stinsă și care-mi făcu pielea de găină. Trezindu-se, femeile mă priveau insistent, cu curiozitate și milă. Bărbatul mă întrebă cu voce scăzută: „Ați stat mult acolo?" I-am răspuns: „Din 1950". O femeie făcu: „Dar sîntem în 1963!" Și-au deschis sacoșele și mi-au dat de mîncare. N-am acceptat bani, mai aveam ceva. M-am prefăcut că dorm, eram prea asaltat de întrebările pe care singur mi le puneam asupra a ceea ce mă aștepta, ca să le mai suport pe cele ale celorlalți, despre lucrurile aflate deja mult în urmă. De cum s-a făcut ziuă am ieșit pe culoar. Nu mă mai săturam de privelișteа zorilor,

pe cît de liniştită în depărtare, pe atît de învolburată, văzută de aproape, cînd, deodată, în fiinţa mea răsună zbîrnîitul unei sonerii – era timpul să ne ducem la veceu! Am găsit toaleta la capătul vagonului. În faţa îngustei suprafeţe lucioase a oglinzii, care m-a luat acolo prin surprindere, s-a destrămat deodată o parte din plasa care mă ţinuse prizonier fără să-mi dau seama. Rece, ţîşnind dintr-un trecut uitat, lucirea m-a arătat mie însumi, aşa cum un medic ar smulge cu o mişcare îndemînatică şi rapidă pansamentul de pe o rană şi ar lăsa-o descoperită. În faţa mea nu se afla doar bărbatul supus îmbătrînirii, la care mă puteam aştepta (îi urmărisem decăderea îndelung întinzîndu-se pe pielea ofilită a mîinilor, cu petele lor clare de un maroniu închis), puteam vedea cum se strîmbă un fost bătrîn, a cărui descompunere se termina. M-am încrezut doar în sclipirea ochilor mei, o pîndeam cu înfricoşare, mă temeam ca nu cumva să fie doar un efect înşelător al oglinzii. Dar dacă mă înşela, poate că mă mintea şi atunci cînd îmi arăta urîţenia! Am părăsit fără milă şi pentru totdeauna imaginea mea puţind a închisoare, lăsînd-o în seama acelei oglinzi din zestrea toaletelor vagoanelor de cale ferată... Acum trenul trecea prin munţi. De la fereasta de pe culoarul meu vedeam cum se desfăşoară o întinsă tapiserie arzînd în zori în toate flăcările toamnei. Munţii bogat împăduriţi ce despart Transilvania de Valahia se împuţinară şi verdeaţa dealurilor, încă neatinsă de adierile sfîrşitului de septembrie, se suprapuse pe retina mea peste nuanţele de auriu. Culorile, adunate împreună de parcă aş fi asistat în premieră la Facerea Lumii, se desfăşurau în continuare în spaţiul meu interior, astfel încît mi-a trebuit ceva timp pînă să-mi dau seama că dimineaţa îşi luase zborul la trecerea munţilor, că ajunsesem la capăt şi trebuia să cobor. În lumina care scădea clipă de clipă am străbătut cu paşi mecanici peronul plin de siluete. O întrebare se încolăcea în mine, asemenea semnului care o reprezintă: unde să merg? În spatele unui geam mare am văzut cum oamenii telefonau de la mai multe cabine, în vreme ce alţii stăteau în fotolii. Am intrat, mi-am făcut rost de o fisă şi am pus mîna pe primul telefon liber. Cartea de telefoane atîrna de un lanţ şi am

deschis-o nerăbdător la litera mea. Imposibil să disting numele. Mai întîi am crezut că sînt prea emoţionat (mă simţeam gata să leşin). Cîteva secunde mi-am ţinut ochii strîns închişi, fălcile încleştate. Nu, nu-mi pierdusem controlul. Mi-am adus aminte că la Malmaison deja nu vedeam prea bine... Înnebunit că nu sînt în stare să caut nişte nume cu care eram obişnuit şi trebuia să se afle în cartea cea mare, m-am repezit afară din cabină. M-am oprit lîngă un fotoliu: bărbatul care stătea acolo liniştit purta ochelari. Bîlbîind ceva nedesluşit chiar şi pentru mine – scuză, rugăminte sau înjurătură – am luat ochelarii de pe nasul bătrînelului uluit. M-a lăsat în pace, iar eu m-am năpustit spre carte. Cu ochelarii, primii pe care-i purtam, vedeam perfect. Am găsit numele celor trei fraţi ai mei. Adresele scrise acolo nu-mi spuneau nimic. Nu mi-a răspuns nimeni la ei. Am căutat atunci numele lui Dinu, l-am găsit la adresa ştiută dintotdeauna şi am format numărul. Vocea de femeie care mi-a răspuns s-a tulburat cînd a aflat cine este la telefon şi mi-a dat-o pe sora ei. Prima fusese o mătuşă a lui Dinu, nu-mi aminteam s-o fi cunoscut, a doua era gingaşa şi adorabila doamnă A., mama prietenului meu. Mi-a vorbit în grabă invitîndu-mă să mă duc la ei numaidecît.

Ieşind din cabină cu ochelarii în mînă, i-am dat pur şi simplu înapoi proprietarului care aştepta dincolo de uşiţa de sticlă, avînd lîngă el mai multe persoane care asistaseră la scena petrecută cu cîteva clipe înainte. Ca şi cei cu care împărţisem compartimentul, ştiau foarte bine de unde veneam. Întocmai ca şi ei erau gata să-şi manifeste solicitudinea: dat fiind numărul mare de condamnaţi, erau foarte multe probabilităţi ca fiecare să fi avut vreun membru de familie sau un prieten în închisoare. Am schiţat un gest de salut şi m-am îndreptat cu paşi mari spre ieşirea gării pentru a mă duce spre staţia de tramvai pe care o ştiam foarte apropiată.

Staţia nu mai era acolo!...

Stația nu mai era acolo. Ca întotdeauna, strada Gării viermuia de lume, dar lipsa de griji și veselia de altădată își luaseră zborul. Viața, descrisă de gardieni ca fiind foarte grea, devenise atît de apăsătoare încît se citea pe fețele oamenilor, mersul lor era împovărat de griji. Se lăsa noaptea. Am găsit în cele din urmă șinele de tramvai, treceau pe lîngă o clădire încă în picioare în vremea războiului, unde mă adăpostisem împreună cu ceilalți deținuți de la Malmaison. Pe parcursul drumului priveam în toate părțile (pînă și traseul se schimbase puțin între timp) și recunoșteam locurile de parcă le-aș fi studiat cîndva pe un plan, fără să fi trecut vreodată pe acolo. Am coborît din tramvai la stația aflată la zece minute de mers de casa lui Dinu, dar nu știam în ce direcție să o iau. Puțini trecători în acel cartier deosebit de liniștit. Oricum, nu aveam de gînd să-i întreb de drum, eram sătul de privirile în care citeam mila cînd treceau pe lîngă mine. Am închis ochii și, fără nici un efort, – oricum n-aș fi fost în stare să-l fac din cauza oboselii – m-am lăsat dus de pași pe trotuarele bătute de mine de mii de ori. Deschizînd din nou ochii m-am găsit, ca în urmă cu treizeci de ani, în fața porții de fier a casei de la numărul 16A. Dinu nu era acasă, mi-a spus-o mama lui, încercînd zadarnic să-și stăpînească emoția. Întrebînd-o ce se mai întîmplase cu ai mei, am înțeles din ezitările ei că părinții-mi

muriseră. Într-o clipă, despărţirea şi-a săpat formele pentru totdeauna şi m-a cuprins de jur-împrejur; simţeam cum izolarea se opune, se opune entităţii mele ieşite din starea de tensiune, la fel de nesuportat pentru sufletul îndoliat, cum este putreziciunea cărnii pentru sufletul cuprins de bucurie. Viaţa mi s-a părut că se dispune clar în straturi diferite, în funcţie de evenimente: cele ale morţilor, cele din natura înconjurătoare, din politică, din muncă, din vise. Bătrîneţea întîlnea copilăria în amestecul de planuri. În acel moment mă aflam la capitolul moarte: trebuia să-l iau de la capăt pînă ce aveam să ajung la pagina mea. În paralel, viaţa, care nu stătea pe loc, înghiţea într-o inconştienţă sănătoasă ceea ce se prăbuşise în jurul meu, asemenea unei mlaştini acoperite de ceaţă.

În sfîrşit, a sosit Dinu şi m-a poftit în camera lui. Dar cel pe care l-am întîlnit nu era el, era cu totul diferit de prietenul meu. Faţa-i pămîntie reflecta boala, o teamă mărturisită de ochii săi măriţi îi fragmenta mişcările, o sporovăială fără de sfîrşit întreruptă de accese de mînie fără motiv: imaginea mea despre el se făcuse ţăndări. În mod paradoxal, în el mă recunoşteam pe mine şi în acelaşi timp *idea* unui prieten aflat dintotdeauna în mijlocul acelor cărţi şi acelor mobile cunoscute mie.

Mişu, fratele meu cel mai mic, locuia prin apropiere, mi s-a spus. Cînd s-a întors acasă, a ridicat receptorul telefonului care suna într-una: doamna A. îl anunţa că mă întorsesem. Cîteva minute mai tîrziu îmi îmbrăţişam fratele iubit, mai copilăros ca niciodată, rîzînd cu lacrimi. Mă aştepta patul pe care ani de zile îl pregătea în fiecare seară şi-l strîngea dimineaţa. Pentru că se întunecase, *am stins lumina*. Mă înfruptam cu nesaţ din întuneric, din linişte, din plăcuta prospeţime a cearşafurilor. În mod involuntar am suprapus o altă formă de uitare peste cele practicate atîta vreme pentru a trăi, ea trebuia să le facă să dispară: *uitarea adusă de somn!*

Iată-mă de douăzeci de ani în partea liberă a Europei. Nu-mi mai amintesc de unde am reţinut că la un interval de şapte ani toate celulele corpului nostru – în afara celor nervoase – se regenerează, ceea ce înseamnă că la fiecare şapte ani sîntem „înnoiţi" (Soţul din *Mamelele lui Tirezias** ştia şi el ceva: „Cu toate astea brutăreasa din şapte-n-şapte ani pielea-şi schimba..."). De două ori reconstituit în închisoare, încă o dată cînd părăseam România şi încă de două ori de atunci! Pe zi ce trece mă recunosc tot mai puţin în trăsăturile acelui *Altul* care-mi apare în oglindă: este fenomenul invers celui din copilărie, cînd făceam eforturi pentru a mă identifica lui...

Să învăţ să trăiesc din nou înseamnă să-mi refac un simţ al răspunderii. Mai întîi, bineînţeles, să fac deosebirea dintre adevăr şi neadevăr (şi nu-mi lipsea antrenamentul: în ţările din Est este destul ca o afirmaţie să fie formulată „de sus" pentru ca ea să fie mincinoasă; deci prudenţă). Dar şi între adevăr şi greşeală. Eşti răspunzător atunci cînd nu ai fost de partea adevărului, fără sprijinul tău el rămîne rece, îndepărtat, neputincios şi pradă falsificatorilor. Confuzia, această lene a minţii, slăbeşte, fărîmiţează răspunderea şi aici

*Piesă de teatru datorată poetului Guillaume Apollinaire.

se află probabil răul ascuns al epocii noastre.
(UN VIS. Intru într-o pădure de munte unde, în umbra deasă, mă apropii de un curs de apă repede, călăuzit de zgomot. Mă descalț ca să-mi răcoresc picioarele în vălurelele care se împing unul pe altul ca niște mulțimi de pești transparenți. Bag seama că apa curge în amonte și treptat mă cuprinde uimirea. Pentru a mă convinge, arunc în apă o bucată de lemn. Într-adevăr, apa curge anapoda. Bucata de lemn stă în cumpănă: greutatea tinde să-o facă să coboare și s-o scoată astfel din pădure, dar valurile, cuprinzînd-o vor s-o tragă în amonte.)

Pentru ca să scap din ambianța sterilizantă a închisorii, care mă obseda neîncetat, mi-am impus o nouă pedeapsă, de cincisprezece ani, scriind această „aducere aminte", dar mă regăsesc cu adevărat doar în fața șevaletului. Întîlniri și locuri, vise și amintiri se înscriu în dîrele de pe pînză și numai Domnul știe că spațiul cuprins de ea este fără de sfîrșit. În aparență, din punct de vedere fizic, exilatul urmează urcușurile și coborîșurile existenței duse de compatrioții săi recent născuți. Dar asta înseamnă să trăiești la suprafață, în exterior, precum arborele de vanilie cu ale sale rădăcini adventive. Suportul moral îmi este asigurat de copacul amintirii cu rădăcinile sale adînc înfipte. Amintirile (de nesuportat în închisoare) sînt, cu tot gustul lor amar uneori, plăcute în libertate, departe de sălașul năruit. Adăugîndu-se timpului, distanța se preface în lumină, ca și cum o privire de neuitat s-ar transforma într-o stea sclipind pe cer și împrăștiind întunericul.

Cînd o amintire mă răscolește peste măsură, cel mai adesea o marchez cu un suspin: *Se putea și mai rău!* Suferințele, ca și majoritatea scenelor penibile trăite, n-au fost poate întotdeauna însoțite de acel sentiment de neputință ce-l copleșește pe omul din zilele noastre în fața cursei ororilor din Cambodgia sau Vietnam, din China sau din Indonezia, din America Latină sau din statele mai vechi sau mai noi din Africa, din Irlanda de Nord, Liban, din URSS sau din Iran. Violența și tortura, luările de ostatici și terorismul invadează, asemenea unei imense orchestrări, mass-media, în timp ce oamenii sînt –

iar cei din lumea liberă nu fac excepție – supuși din ce în ce mai mult unei condiționări vizînd reducerea individului. Înscris în fișe, încercuit, alienat, „orientat", ființa lui este adusă la desprinderea de sine, fericirea nu-și mai găsește un refugiu.

...Pașii mă poartă fără să fiu sigur dacă vreuna dintre închisorile care ne înconjură peste tot de-a lungul vieții (zidurile nu sînt doar din piatră) nu este pe cale să-și închidă zăvoarele în urma mea. Mă las să cad pe o bancă din grădina Luxembourg, în fața fîntînii deasupra căreia se află un grup statuar, ridicat în onoarea lui Delacroix. Ziua, deja înnorată, pare acolo și mai întunecată din cauza frunzișului de sfîrșit de august împreunînd platanii de pe cele două margini ale aleii. Porumbeii sînt rari, ca și trecătorii care pășesc de parcă s-ar afla într-o biserică. Lipsesc copiii, ba chiar și îndrăgostiții. Dinspre partea luminoasă a Orangeriei se apropie silueta măruntă a unei femei care se apleacă din cînd în cînd, adunînd ceva de pe jos. Între timp s-a apropiat, pot să-i văd firele răsfirate ale părului cărunt și să determin culoarea pardesiului său, un violet spălăcit. Se apleacă mereu, nu fără o anume grație, și adună ceva, încă nu-mi dau seama ce. Da, tocmai a prins între degete o pană mică și albicioasă care lucea slab pe aleea întunecată. Surprinzîndu-mi mirarea îmi arată smocul de pene de porumbel adunat într-un cornet de hîrtie albă și, fandosindu-se puțin, îmi spune cu blîndețe:

— Nu-i așa că e frumos buchetul meu, domnule?

Fără să-mi aștepte răspunsul (am murmurat totuși „Da, doamnă") se îndreaptă spre celălalt capăt al aleii și vorbește în continuare ca pentru sine:

— Am să-l pun la fereastră.

Paris, 1976 – 1989

SFÎRȘIT

O CARTE CARE NU DOVEDEȘTE NIMIC

Sînt sigur că ați citit cărți cu mult mai senzaționale, scrise de foști agenți secreți – ce-și rotunjesc pensiile mereu erodate de procesul inflaționist declanșat de dușmanii popoarelor, sau își procură, prin drepturile de autor, banii de țigări și ziare pentru a-și petrece mai plăcut timpul în detenție, amintindu-și de *riscuri asumate*. Nici mărturii mai zguduitoare despre temnițele comuniste n-au lipsit din rafturile librăriilor și de pe tarabele difuzorilor particulari de carte: le-ați citit, apoi v-ați mulțumit să le răsfoiți și, în cele din urmă, ați ajuns să treceți cu indiferență pe lîngă ele. Editarea lor „în campanie" – justificată moral și politic, dar reflectînd vechi obiceiuri –, banalizarea ororii (prin intrarea ei în circuitul cinematografic, al casetelor video, al mass-media și al cărții de consum) – au dus la demonetizarea suferinței, la diminuarea valorii exemplare.

Cred însă că ați întîlnit puține confesiuni în care Autorul să *pozeze atît de puțin* deși – după cum am remarcat din *Avertisment*, modelul J.-J. R(ousseau) l-ar fi putut conduce pe Tomaziu spre narcisism. Poate că fac o simplă extrapolare, poate că *speculez* (în accepția originară a termenului: a *observa;* dar *speculum* înseamnă *oglindă*), dar am impresia că aici un rol esențial l-a avut (de)formația de pictor a Autorului. Nici un artist nu-și permite să facă o *operă din autoportret*, ar însemna să moară de foame (nu ar găsi prea mulți cumpărători) și să dispară socialmente (autocontemplarea e destul de rău privită în pictură, unde este mai greu de disimulat decît în literatură).

Dacă doriți să parcurgeți din nou cartea (fie și sub forma

diminuată a aducerii aminte), v-aş propune să reflectaţi la *mobilitatea privirii*, la puterea acesteia de a se mişca – în cursul acestei lecturi dezinvolt uneori, ezitant nu o dată – atît în afară cît şi înăuntru, de a surprinde haosul politic şi hăul psihologic într-o lume cuprinsă încetul cu încetul de Ordinea Răului. *Privirea-gînd* ar fi – după mine – cea mai potrivită expresie pentru a circumscrie cele trăite la parcurgerea dactilogramei în încercarea de a găsi *tonul* acestei scrieri. Pentru că un străin scriind în franceză poate fi uneori mai greu de *de-codificat* (pentru a avea o referinţă specifică agenţilor secreţi) decît un francez nativ, oricît de multe particularităţi de expresie ar avea acesta din urmă (jargon, argouri, regionalisme, idiotisme). Faptul că a scris în limba ţării unde s-a exilat la puţină vreme după ieşirea din temniţă, că a gîndit pentru un public occidental generează tensiuni mai profunde decît s-ar crede, mai ales în cazul unui om pentru care cuvîntul devine un *joc secund* faţă de impactul formelor vizuale.

* * *

„Scriitură cea mai radicală este probabil cea a exilului, a închisorii, a proscrierii. Această pecete va rămîne cîtva timp după momentul producerii sale, împotrivindu-se neantului – nu atît celui al morţii trupului cît celui al morţii cuvîntului (...). În singurătatea extremă nu există decît mulţumirea mîinii care scrie, pana pe care o simţi mişcîndu-se între mînă şi hîrtie" – afirma un participat la un colocviu organizat la Paris, acum 15 ani, în legătură cu o problemă ajunsă *la modă: Dissidence de l''inconscient et pouvoirs* (volumul apare în versiune franceză în 1980 la Union générale d'éditions, colecţia 10/18). George Tomaziu a cunoscut toate cele trei situaţii. Este mai întîi proscris de foştii prieteni (comunişti) cînd refuză să participe la entuziasmul organizat de agenţii (deloc secreţi) ai noii puteri şi este compromis în faţa celorlalţi, publicîndu-se sub semnătura lui un articol în stilul „toboşarilor vremurilor noi". În închisoare va avea toc şi hîrtie doar pentru a scrie *la comandă*, la nesfîrşit, pînă la saturaţie, faptele sale de „spion" şi de „duşman" al poporului. Ajuns în exil s-a trezit privat *de limbă* şi *de public*, astfel că libertatea de expresie nu-i mai putea folosi la mare lucru: era unul dintre zecile, sutele de mii de emigranţi avînd dreptul de a *spune totul* în faţa unor cititori şi a unei reţele mass-media pentru care *totul* se reducea la un număr de „cazuri nefericite", venit dintr-un univers mai curînd exotic, poate chiar excitant pentru că dădea măsura superiorităţii lumii libere.

Mîna care scrie a trebuit să se mulţumească a schiţa gesturi, niciodată duse pînă la capăt, pe un fund de gameală, pe o bucată de săpun: un scris condamnat să dispară o dată cu primul spălat. Suportul este cum nu se poate mai semnificativ: praf de insecticid, coaja de săpun – *mijloace de igienizare*. În jurul lor se desfăşoară ceea ce un Ionesco dramatizează sub formula de *jeux de massacre*, ale scrisului (sortit să nu ajungă niciodată *mesaj*) ale celui care scrie (condamnat să redacteze *la ordin*, bătut cînd săpunul-tabletă de scris e uitat pe pat), ale supraveghetorilor, înspăimîntaţi de ideea că lipsa lor de vigilenţă a permis unui deţinut să adune în căptuşeala unei haine reţete de conserve, prăjituri, dulceţuri, murături şi alte asemenea produse străine spiritului revoluţionar pur şi dur, la fel de duşmănoase ca şi versurile, fragmentele muzicale, citatele, poveştile adunate în memoria colegului de celulă pentru conservarea creierului în faţa asaltului imbecilităţii.

* * *

Occidentul l-a transformat pe Soljeniţîn în produs de consum, biografia lui Bukovski s-a transformat într-un mesaj mediatizat al anilor '80, exilaţii cu un mai mic impact publicitar au rămas cu posibilitatea de a se aduna pentru a se concerta (sau chiar numai pentru a se certa) în legătură cu priorităţi reale sau imaginare, politice sau literare: chiar marcată de mizantropie, imaginea lui *Homo sovieticus* pare extrem de fidelă, dezbinările postrevoluţionare confimînd-o aşa cum nu o puteau dori decît experţii în diversiuni ai regimurilor totalitare. Toate astea l-au determinat probabil pe George Tomaziu să-şi prelungească efectuarea pedepsei de scriere a confesiunilor. Acelaşi expert în *dissidence de l'inconscient*, citat mai sus (îi voi dezvălui numele, este Paul Mathis), susţine că omul scrie „pentru a-şi deschide inconştientul, sau pentru a se supune puterii". O alternativă dureroasă, în faţa ei îţi vine să exclami, împreună cu Vigny, *seul le silence est grand*. Regimurile de teroare au mizat însă dintotdeauna pe ideea că *tăcerea e de aur*. Şi apoi, pentru a reveni la Mathis „omul scrie pentru că nu poate să tacă şi pentru că nu există auditoriul potrivit. Doar hîrtia poate suporta semnele a ceea ce nu poate să nu fie spus, dar nu poate fi spus nimănui, poate că nici măcar analistului". A scrie devine astfel o necesitate fiziologică („Scrii aşa cum mergi, aşa cum respiri".). Cînd singura scriere existentă într-o celulă este un *regulament*, cînd deţinerea unui petic de hîrtie constituie un pericol, mutilarea deţinutului poate avea şi această formă: înlăturarea

scrisului ca semnificaţie prin *reglementarea* lui, aşa cum mersul este redus la un număr de minute de „plimbare" (şi ele expuse oricînd suprimării), iar aerul este diminuat (cei 18 metri cubi de aer sînt „repartizaţi" unui număr de deţinuţi de patru, cinci, şase ori mai mare decît cel prevăzut în chiar regulamentele de funcţionare ale penitenciarelor).

Dostoievski susţinea undeva că libertatea nu este practicată decît ca spectacol: o teză valorificată copios de Leonardo Rossi într-un eseu *Despre inactual în politică*, apărut în acelaşi volum despre disidenţă şi inconştient. Tomaziu îşi alege propriul rol în acest spectacol, făcînd din refuzul eliberării (condiţionată de „colaborare") momentul, cheie al afirmării de sine, o confruntare din care putea ieşi învingător fără a beneficia vreodată de recunoaşterea acestui gest. *A ales libertatea* nu plecînd în Occident (cum se spunea printr-o expresie devenită loc comun în presa „capitalistă"), ci rămînînd în temniţă. Între foamea fiziologică obsedantă (puţini deţinuţi au recunoscut cît poate fi de chinuitoare) şi foamea de expresie (desen, scriitură, dorinţă de *compunere*, de *punere împreună* a cuvintelor, a culorilor) intervin raporturi de conflict, dar şi de complicitate, iar Puterea ştie să profite de ele pentru a-l supune pe deţinut unui proces de uzură. Cel aflat dincolo de gratii încearcă doar să reducă proporţiile dezastrului limitîndu-şi cerinţele şi profitînd de fisurile sistemului penitenciar, de faptul că *lucrînd în masă* acesta poate distruge indivizi din punct de vedere cantitativ, le poate anihila calitatea umană (transformîndu-i în robi sau unelte), dar este incapabil să obţină *omul nou*. Esenţa individului îi scapă printre degete, aşa cum scapă oricărui control corporal, oricărei percheziţii, *obiectul muzical*, definit de Giancarlo Ricci ca fiind „ceea ce supravieţuieşte psihic atunci cînd realitatea fizică nu mai există" (*Discordanţa ansamblului*, în volumul menţionat mai sus). Aşa se face că pictorul nu a putut fi deposedat cu totul de fragmentele de muzică ascunse în el şi nici de cuvintele „conservate" prin transformarea în *obiecte muzicale* (prin punerea în versuri, nereuşită poate artistic, dar avînd o anume eficienţă în păstrarea *eu*-ului în trupul animalului obsedat de hrană). Menţinerea gurii nu numai cu funcţia de înghiţire a mîncării şi de absorbţie a aerului, ci şi cu cea de *rostire*, de punere *a rost* a propriilor stări, constituie poate singurul obiectiv realist spre care poate tinde individul strîns în menghina puşcăriei. Un pariu cîştigat de Autor, în ciuda unei rezistenţe minime la înfomentare, a lipsei de forţă care-i creează nu o dată complexe (mărturiseşte aproape cu ciudă că a simţit plăcerea de a mînca din gamela dată ca „supliment"

cînd realiza „opere educative" sau în zilele cînd s-a încercat obținerea „colaborării" pe linie de informații).

***

Gramatica vizualului rămîne o formă de raționalitate în acel univers unde totul începe să *prindă corp*, unde corpurile se întrepătrund trăind în aceeași magmă, unde mirosul și sunetul riscă să se contamineze reciproc (a se revedea memorabila scenă a lecțiilor de engleză desfășurate în veceuri, unicul loc unde putea avea loc, între diverse celule, schimbul de informații, idei, poeme). Pentru că, indiferent de dominanta produsului realizat (spiritualizarea latrinei, latrinizarea spiritului), regimul penitenciar își atingea (cel puțin în parte) scopul. Autorul mi se pare naiv cînd găsește că interdicția schimbului de replici în timpul plimbării era o prostie: cîți dintre deținuți mai aveau forța de a reține un *produs pur*, astfel încît articularea unui sunet englezesc să nu-i aducă aminte de un anume miros, de o anume postură a celui ce l-a rostit, astfel încît un fragment de poem să nu pută în memorie? Simptomatic, Tomaziu nu citează nici un vers englezesc, referințele la cultura engleză și americană sînt rare, la fel ca și în amintirile din penitenciar ale personajelor lui Ivasiuc, deși autorul *Cunoașterii de noapte* mărturisea că a învățat engleza în temniță. Refuzîndu-i deținutului asocierea dintre plimbare (aer liber) și conversație (cultură), regimul concentrațional urmărea *macularea spiritului*. Acolo unde reușita este parțială, nu este mai puțin vădită prin *sentimentul de jenă*. Același lucru este valabil și pentru supraaglomerarea din celule: amintirea „cuibului de șerpi" îți dă fiori, chiar dacă pentru noi rămîne o simplă producție verbală.

***

Ceea ce este supus unei *raționalizări*, unei *normări* (limitări interioare) de ordin etic sau estetic nu mai poate fi maculat cu aceeași ușurință. Prin comparație se degajează valori – în sens plastic: profilul ofițerului care solicită „colaborarea" în schimbul libertății nu mai este *perceput*, desenele schițate de crăpăturile din pereți devin centrul atenției (în timp ce pentru ofițerii anchetatori din regimul antonescian apar schițe de portret foarte interesante). Se produce astfel o inversiune a raporturilor dintre *fond* și *subiect*, figura umană constituie un rol în jurul căruia se ordonează linii cu posibile semnificații: pătrundem astfel în intimitatea perceperii unei *lumi pe dos*.

Raţionalizarea îşi găseşte corespondentul în *segmentarea textului* prin *paranteze*, un tip de subcapitol având funcţie explicativ-justificativă. Momentul apariţiei poate să pară incidental, dar dezvoltarea lor (crescendo, apoi în scădere) sugerează o anume strategie coerentă. Tonul de *notă explicativă* al celor mai lungi paranteze (prima şi ultima) este vădit: se ţese o plasă de argumente vrînd parcă să justifice instalarea la Odesa şi transferul la Ploieşti, puţinele momente mai puţin sumbre prin raportare la fond (război, respectiv detenţia). Vinovăţie resimţită pentru a fi avut parte de momente „privilegiate", de a fi fost cruţat pentru un timp de suferinţele camarazilor, de a nu fi mîncat aceeaşi pîine (în limbajul anilor '90 expresia „salam cu soia" va avea acelaşi impact în culpabilizarea exilului). Ne aflăm în fond în faţa altei cicatrici lăsate de regimul penitenciar (la scara Gulagului, dar şi la cea a „lagărului socialist"): atunci cînd nu reuşeau să-l facă pe deţinut să se simtă vinovat faţă de Patrie, Partid, Popor, temnicerii şi anchetatorii obţineau măcar acest produs rezidual (dar cu atît mai greu de detectat), *culpabilizarea faţă de semeni*. Fără să o conştientizeze (se ştie cu conştiinţa curată) Autorul o *manifestă*, simţind nevoia să detalieze ceea ce aparent se putea reduce la o prezentare a faptului.

* * *

Evident, ezitările, revenirile, explicaţiile, unele tăceri bănuite îşi au izvorul şi în conştiinţa acută de a fi *diferit de Ceilalţi*. Homosexualitatea nu este nici culpabilizată, nici exaltată în aceste pagini. Orice carte de psihologie îi poate găsi o justificare. Banala returnare a instinctului prin frecventarea exclusivă a persoanelor de acelaşi sex nu se potriveşte (sporturile violente nu l-au tentat pe pictor). Conceptul de fixaţie parentală, definit de Freud, pare a fi mai adecvată situaţiei de fapt. Incapacitatea de a *trece pragul de la mamă la femeie* (de care aminteşte şi un Emmanuel Mounier în *Traité du caractère*, apărut pentru prima oară în 1946) se regăseşte în cele două *scene de identificare*: la Paris, în încercarea pălăriilor într-o casă de modă, în închisoare, prin îmbinarea degetelor. Ceea ce atenuează coloratura incestuoasă a acestui ataşament este lipsa ostilităţii faţă de tată şi fraţii mai mari (despre care nu aflăm însă decît foarte puţine lucruri), ba chiar şi relaţia cvasipaternă dintre George şi mezinul familiei.

Gabriel MARDARE

EDITURA UNIVERS VĂ OFERĂ:

1. LAWRENCE DURRELL Labirintul întunecat Serie de autor „LD“	395 lei
2. KINGSLEY AMIS Jim cel norocos	380 lei
3. ANTONIO OLINTO Copacabana	435 lei
4. MILAN KUNDERA Gluma Serie de autor „MK“	480 lei
5. J.M.C. LE CLÉZIO Primăvară şi alte anotimpuri	320 lei
6. CEES NOOTEBOOM Următoarea poveste „Corso“	390 lei
7. MARGA MINCO O casă goală	490 lei
8. MAURICE LEBLANC Secretul triunghiului normand „Enigma“	880 lei
9. Family Album Curs de engleză americană	2200 lei
10. WILLIAM STYRON Sophie a ales / (Sophie's choice)	2650 lei
11. GEORGE BANU Teatrul memoriei „Recuperări“	1100 lei

12. GORE VIDAL
În căutarea regelui
„Corso" 980 lei

13. GORE VIDAL
Iulian
„Romanul Istoric" 2000 lei

14. ANNE DELBÉE
Camille, iubita lui Rodin 1650 lei

15. THOMAS MANN
Mario şi vrăjitorul
„Ediţie de opere" 1990 lei

16. PETER HANDKE
Frica portarului înaintea loviturii de la 11 metri
„Corso" 950 lei

17. JOHN LE CARRÉ
Cîrtiţa
„Argus – Romanul de spionaj" 1850 lei

18. YVES BEAUCHEMIN
Motanul 2300 lei

19. JOSEPHINE TEY
Fiica timpului • Brat Farrar
„Enigma" 2100 lei

20. VIRGINIA WOOLF
Călătorie în larg
„Clasici ai literaturii moderne" 2900 lei

21. JOHN FOWLES
Magicianul
Serie de autor „JF" 4400 lei

22. DOROTHY SAYERS
Cele cinci piste false
„Enigma" 2400 lei

23. LUCIANO DE CRESCENZO
Elena, Elena, dragostea mea 2000 lei

24. LAWRENCE DURRELL

Monsieur sau **Prinţul întunericului** 1750 lei

Ciclul: Cvintetul din Avignon

Seria de autor „LD"

25. EDITH WHARTON

Vîrsta inocenţei 2500 lei

26. ANTONIO OLINTO

Timpul paiaţelor 2400 lei

27. CATHERINE RIHOIT

Triumful iubirii 3360 lei

„Amor"

28. KAZUO ISHIGURO

Rămăşiţele zilei 2450 lei

29. ALAIN DEMOUZON

Adio, California! 2000 lei

30. CLAUDIO MAGRIS

Danubius 3600 lei

„Spectrum"

Cărțile pot fi procurate și în mod direct, de la sediul editurii:

EDITURA **UNIVERS**
Piața Presei Libere nr.1
79739 BUCUREȘTI,
tel. 618.17.62; 617.55.25;
fax: 312.94.70
(Casa Presei Libere, Corp central, etaj 7, camera 769)

Cititorii interesați, care comandă unul sau mai multe titluri din lista de mai sus, vor primi cărțile **prin poștă contra ramburs** și vor beneficia de următoarele reduceri:

- 10% pentru **o** carte;
- 15% pentru **două** cărți;
- 20% de la **trei** cărți în sus.

Primele opt titluri din listă se vînd fără reducere datorită prețului, oricum, extrem de scăzut.

Tehnoredactor: ELENA DINULESCU

Bun de tipar: 22 noiembrie 1994
Coli de tipar: 17

Tehnoredactare computerizată
„UNIVERS INFORMATIC"

Tiparul executat sub comanda 40 759
Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria CORESI
Piaţa Presei Libere, 1, Bucureşti
ROMÂNIA

Colecția
ITHACA
Scriitori
români
din exil